

Urząd Miejski w Białymstoku
Archiwum Państwowe w Białymstoku

**Katalog białostockich pomników,
tablic pamiątkowych
i miejsc pamięci narodowej**

Białystok 2015

ARCHIWUM PAŃSTWOWE
W BIAŁYMSTOKU

Spis treści

UL. 11 LISTOPADA	15
Pomnik 42. Pułku Piechoty	15
Pomnik Konstytucji 3 Maja	19
Pomnik Katyński	22
Pomnik Żołnierzy Polskich	23
Płyta Nieznanego Żołnierza	25
Pomnik Bohaterom Polski Podziemnej	27
Pomnik ofiar zbrodni komunistycznych	28
Tablica poświęcona dr Irenie Białównie	30
UL. KS. ADAMA ABRAMOWICZA	31
Pomnik Ofiar Katastrofy Smoleńskiej	31
Pomnik Batalionu Marszowego 42. Pułku Piechoty	33
Pomnik-nagrobek Księdza Kanonika Adama Abramowicza	34
UL. AKADEMICKA	36
Tablica poświęcona Sewerynowi Nowakowskiemu	36
UL. ANTONIUK FABRYCZNY	38
Kaplica poświęcona prawosławnym mieszkańcom Białostoczczyzny, zabitym, pomordowanym, zaginionym i zamęczonym w latach 1939-1956	38
UL. BACIECZKI	40
Pomnik Miejsca Masowych Straceń Las Bacieczki	40
UL. GENERAŁA JÓZEFA BEMA	42
Pomnik – Cmentarz żydowski tzw. stary, choleryczny	42
Czołg – Pomnik wyzwolicielom miasta	43
Tablica upamiętniająca 90-lecie szkolnictwa handlowo-ekonomicznego w Białymstoku	44
UL. GENERAŁA ZYGMUNTA BERLINGA	46
Pomnik Solidarności	46
Rzeźba Papieża Jana Pawła II	47

UL. ŚW. ANDRZEJA BOBOLI	48
Pomnik Aleksandra Rybnika	48
UL. JANA KLEMENSA BRANICKIEGO	49
Tablica na dawnej synagodze Shmuela Mohilewera	49
UL. WŁADYSŁAWA BRONIEWSKIEGO	50
Tablica poświęcona Marii Skłodowskiej-Curie	50
UL. BRUKOWA	52
Tablica poświęcona maturzystom – ofiarom wypadku pod Jeżewem	52
UL. BOLESŁAWA CHROBREGO	54
Krzyż Milenijny A.D. 2000	54
UL. KONSTANTEGO CIOŁKOWSKIEGO	55
Pomnik Żołnierzy Armii Radzieckiej	55
Głaz z tablicą poświęcony lotnikom	57
UL. ELEKTRYCZNA	58
Płyta poświęcona Papieżowi Janowi Pawłowi II	58
Tablica ku czci poległych energetyków	59
UL. KSIĘDZA ARCYBISKUPA ROMUALDA JAŁBRZYKOWSKIEGO	60
Monument Jezusa Miłosiernego	60
ALEJA JANA PAWŁA II	62
Pomnik Obrońców Białegostoku	62
UL. KAWALERYJSKA	66
Głaz z tablicą upamiętniającą 10. Pułk Ułanów Litewskich	66
UL. JANA KILIŃSKIEGO	68
Tablica upamiętniająca żołnierzy Armii Krajowej	68
Pomnik Żołnierzy Armii Krajowej	69
Tablica – siedziba Urzędu Pracy III Rzeszy	71
UL. KSIĘDZA KRZYSZTOFA KLUKA	72
Pomnik Synów Pułku	72

UL. ŚW. MAKSYMILIANA MARIII KOLBEGO	73
Pomnik św. Maksymiliana Kolbego	73
UL. KOLEJOWA	74
Tablica poświęcona Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu	74
Tablica upamiętniająca kolejarzy Białostoczczyzny	75
UL. MARIII KONOPNICKIEJ	76
Pomnik Marii Konopnickiej	76
UL. MIKOŁAJA KOPERNIKA	78
Tablica poświęcona ofiarom sowieckich i niemieckich okupantów z lat 1939-1956	78
Tablica w miejscu straceń	79
UL. KOŚCIELNA	82
Tablica poświęcona ks. dr. Stanisławowi Hałce	82
UL. KRAKOWSKA	84
Tablica upamiętniająca Eugenię i Zbigniewa Troczewskich	84
LAS ZWIERZYŃCIECKI	86
Głaz upamiętniający kpt. Stanisława Skarżyńskiego	86
UL. LEGIONOWA	88
Tablica poświęcona reżyserowi Dzidze Wiertowowi (Denis Kaufman)	88
UL. WŁADYSŁAWA LINIARSKIEGO	90
Tablica poświęcona twórcom rządu i Wojska Polskiego	90
UL. LIPOWA	91
Tablica upamiętniająca ofiary stanu wojennego	91
Tablica upamiętniająca Jakuba Szapiro	93
Tablica informująca o Sztapie Obrony Białegostoku we wrześniu 1939 r.	95
Tablice upamiętniające leśników i drzewiarzy	96
LOTNISKO KRYWLANY	97
Kopiec upamiętniający wizytę Papieża Jana Pawła II w Białymstoku	97

UL. GEN. STANISŁAWA MACZKA	98
Pomnik 16 ofiar mordu bolszewickiego z 1920 r.	98
UL. ICCHOKA MALMEDA	102
Tablica upamiętniająca Icchoka Malmeda	102
Pomnik Ludwika Zamenhofa	104
UL. MAZOWIECKA	106
Tablica poświęcona Ryszardowi Kaczorowskiemu, ostatniemu Prezydentowi RP na Uchodźstwie	106
UL. ADAMA MICKIEWICZA	108
Tablica – nauczycielom Białostoczczyzny	108
Tablica – profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich	109
Tablica poświęcona Romanowi Hryniewickiemu i Zbigniewowi Roszczykowi	110
Tablica poświęcona poległym profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich	112
Tablica informująca o miejscu przesłuchań i kaźni	113
UL. MIODOWA	114
Pomnik X-lecia Odzyskania Niepodległości	114
UL. NOWOGRÓDZKA	116
Pomnik Henryka Sienkiewicza	116
UL. OGRODOWA	118
Głaz i tablica upamiętniające miejsce rozstrzelania harcerza Wacława Siedleckiego	118
Tablica upamiętniająca 9 pomordowanych we wrześniu 1939 r.	120
Tablica informująca o budowie szpitala	121
UL. PAŁACOWA	122
Tablica upamiętniająca patrona szkoły Krzysztofa Kamila Baczyńskiego	122
Pomnik Harcerzy Ziemi Białostockiej	124

UL. PIASTOWSKA	125
Głaz z tablicą poświęconą patronowi szkoły – Królowi Kazimierzowi Wielkiemu	125
Tablica z aleją dębów pamięci	126
UL. PIĘKNA	128
Tablica – dawna synagoga	128
Obiekt upamiętniający 72. Światowy Kongres Esperanto	129
PLAC JANA PAWŁA II	130
Pomnik Księdza Jerzego Popiełuszki	130
Pomnik Jana Pawła II	132
Pomnik 600-lecia Diecezji Wileńskiej	133
Tablice i relikty nagrobne na elewacji kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP (tzw. kościoła starego)	135
Epitafium Gryzeldy z Wodyńskich	135
Tablice epitafijne biskupów białostockich	
Władysława Suszyńskiego i Adama Sawickiego	137
Tarcza herbowa Wiesiołowskich z prezbiterium starego kościoła	139
PLAC UNIWERSYTECKI	140
Pomnik Bohaterów Ziemi Białostockiej	140
Tablica I i II Armii Wojska Polskiego	144
Tablica poświęcona Niezależnemu Zrzeszeniu Studentów w Białymstoku	145
UL. POLESKA	147
Pomnik-Krzyż	147
Pomnik ks. Michała Sopoćki	149
UL. PROMIENNA	151
Tablica poświęcona młodocianym żołnierzom	151
RYNEK KOŚCIUSZKI	152
Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego	152
Tablica informująca o istnieniu na Rynku Kościuszki wagi miejskiej i kramnic	154
Tablica informująca o odbudowie ratusza	155
Tablica – miejsce politycznych procesów	157

Tablica – pamięci ppłk. Aleksandra Rybnika	158
Tablica poświęcona Feliksowi Filipowiczowi	160
UL. HENRYKA SIENKIEWICZA	161
Tablica poświęcona por. Zbigniewowi Rećce	161
Tablica – siedziba Rady Delegatów	163
Tablica poświęcona siostram Frankiewicz – Helenie, Zofii i Jadwidze	164
Tablica upamiętniająca 90. rocznicę powstania ruchu ludowego	165
Tablica upamiętniająca zsyłki Polaków na Syberię w XIX w.	166
Tablica w hołdzie policjantom i milicjantom	168
Tablica – Gimnazjum Hebrajskie	169
UL. MARIII SKŁODOWSKIEJ-CURIE	170
Pomnik Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie	170
Głaz poświęcony pracownikom służby zdrowia	173
UL. SŁONIMSKA	174
Tablica poświęcona prezydentowi Białegostoku – Andrzejowi Piotrowi Lussie	174
Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce	175
Głaz z tablicą upamiętniającą nadanie imienia Zespołowi Szkół Budowlano-Geodezyjnych w Białymstoku	176
UL. STOŁĘCZNA	178
Tablice poświęcone patronowi szkoły – gen. Władysławowi Andersowi	178
UL. SURASKA	180
Pomnik Spalonej Wielkiej Synagogi	180
Tablica – pomordowanym Żydom	182
UL. SYBIRAKÓW	183
Pomnik Grób Nieznanego Sybiraka	183
UL. ŚWIĘTEGO ROCHA	186
Pomnik Jadwigi Dziekońskiej ps. „Jadzia”	186

UL. ŚWIĘTOJAŃSKA	187
Rzeźba św. Jana Nepomucena	187
UL. ROMUALDA TRAUJUTTA	188
Tablica upamiętniająca miejsce stacjonowania 42. Pułku Piechoty	188
UL. WARSZAWSKA	190
Tablica upamiętniająca tysiąclecie państwa polskiego	190
Tablica poświęcona Ludwikowi Zamenhofowi	191
Tablica – siedziba sztabu i dowództwa 9. Dywizji Piechoty	192
Popiersie bł. ks. Michała Sopoćki	193
Tablica poświęcona Józefowi Piłsudskiemu	194
Symboliczny nagrobek upamiętniający zamordowanych włókniarzy	195
UL. WARSZTATOWA	197
Tablica upamiętniająca XXV-lecie warsztatów kolejowych w Starosielcach	197
UL. LUDWIKA WARYŃSKIEGO	198
Tablica poświęcona Zofii Szmidtównie	198
Tablica – bożnica „Cytrona”	200
UL. WASILKOWSKA	201
Tablica upamiętniająca oddanie do użytku wiaduktu kolejowego	201
UL. JERZEGO WASZYNGTONA	202
Głaz z tablicą poświęcony ks. Jerzemu Popiełuszce	202
UL. WIATRAKOWA	204
Obiekt – symbol więzi Szkoły Podstawowej nr 7 ze statkiem „Ziemia Białostocka”	204
UL. WIERZBOWA	205
Głaz z tablicą upamiętniający nauczycieli tajnej oświaty	205
UL. WŁADYSŁAWA WYSOCKIEGO	206
Miejsce straceń w Lesie Pietrasze	206

UL. LUDWIKA ZAMENHOFA	208
Tablica – Dom Zamenhofów	208
UL. ŻŁOTA	210
Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce	210
UL. ZWYCIĘSTWA	212
Pomnik Żołnierzy 1. Pułku Piechoty Legionów	212
Tablica poświęcona prof. Feliksowi Nagórskiemu	216
UL. ŻABIA	217
Cmentarz Gettowy	217
Pomnik Powstańców Getta	220
INNE	222
Popiersie architekta Stanisława Bukowskiego	222

Oddajemy do rąk Czytelnika opracowanie poświęcone bardzo istotnej części lokalnego dziedzictwa kulturowego, jaką są pomniki i miejsca upamiętniające historię. Ze względu na brak ustawowej definicji „miejsca pamięci” zakres opracowania potraktowano szeroko, uwzględniono w nim bowiem zarówno pomniki, jak i tablice pamiątkowe czy informacyjne, znajdujące się na terenie Białegostoku.

Zgodnie z definicją zawartą w *Słowniku języka polskiego PWN, pod red. M. Szymczaka, Warszawa 1996 r.*, **pomnik** to *dzieło rzeźbiarskie lub architektoniczno-rzeźbiarskie w formie posągu, obelisku, płyty, budowli itp., wzniesione ku czci jakiejś osoby, dla upamiętnienia jakiegoś wydarzenia. Zaś w Słowniku Współczesnego Języka Polskiego – opracowanie redakcyjne pod kierunkiem Anny Sikorskiej-Michalak i Olgi Wojnilko, Warszawa 1998 r.*, **pomnik** zdefiniowano następująco: *Struktura najczęściej symboliczna, zwykle odlew, rzeźba lub płyta wznoszone ku czci zasłużonych lub na pamiątkę wydarzeń, rocznic. W tym szerokim rozumieniu, w opracowaniu uwzględniono tylko pomniki znajdujące się w przestrzeni publicznej.*

W katalogu nie ujęto tych form upamiętnienia, które znajdują się wewnątrz siedzib różnych instytucji kultury czy jednostek oświatowych oraz upamiętnień na lokalnych cmentarzach. Zrezygnowano z umieszczenia w przewodniku dębów pamięci, posadzonych w Białymstoku w ramach ogólnopolskiego programu *Katyn... ocalić od zapomnienia*, którego celem jest upamiętnienie bohaterów Zbrodni Katyńskiej. W ramach programu prowadzony jest portal internetowy (www.katyn-pamietam.pl), w którym można odnaleźć lokalizację poszczególnych dębów pamięci oraz szczegółowy opis i biogramy osób, którym są poświęcone.

Poszczególne pomniki i miejsca pamięci ułożono w opracowaniu topograficznie, w oparciu o wykaz ulic w układzie alfabetycznym. Każdy obiekt, obok krótkiej historii powstania i zmian, zawiera również opis formy upamiętnienia z określeniem rozwiązań materiałowych i techniki wykonania, podaniem autora, wykonawcy, czasu powstania.

Katalog powstał ze wspólnej inicjatywy pracowników Urzędu Miejskiego w Białymstoku oraz Dyrektora Archiwum Państwowego w Białymstoku i stanowi odpowiedź na zapotrzebowanie społeczne. Zmiany ustrojowe, jakie zaszły w Polsce po 1989 r. nadal wyraźnie oddziałują na opiekę i ochronę poszczególnych pomników i miejsc pamięci, często powodując też szereg nieporozumień. Pośrednią przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak kompleksowych przepisów i rozwiązań prawnych, regulujących przedmiotową problematykę. Ujęta jest ona fragmentarycznie w przepisach ustawy z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych. Z kolei ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym odnosi się jedynie do wznoszenia pomników jako wyłącznej właściwości rady gminy.

Opracowanie zostało oparte przede wszystkim na materiałach archiwalnych znajdujących się w zasobach Archiwum Państwowego w Białymstoku, których kwerendę przeprowadził dr Marek Kietliński – Dyrektor Archiwum. Drugim, zasadniczym źródłem opracowania były karty ewidencyjne pomników i miejsc pamięci oraz dokumentacja bieżąca z zasobów Urzędu Miejskiego w Białymstoku oraz archiwalne karty ewidencyjne miejsc pamięci ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku. Ponadto, wykorzystano literaturę poświęconą tej tematyce, zarówno regionalną, jak i ogólnopolską. Szereg informacji dostarczyła również lokalna prasa i Internet. W wielu przypadkach, zarówno treść kart ewidencyjnych, jak i literatury, wymagała weryfikacji z uwagi na liczne zmiany w wyglądzie i treści pomników oraz ze względu na inny kontekst społeczno-polityczny, w jakim powstały, często o charakterze propagandowym. W ramach opracowania wykonano także badania terenowe i sporządzono fotografie.

Autorzy niniejszego opracowania, mimo iż dołożyli wszelkich starań, by jak najdokładniej opisać każdy z pomników, zdają sobie sprawę z braków niniejszej publikacji. Dlatego też wydawcy zwracają się z apelem o informo-

wanie o wszelkich zauważonych błędach i nieścisłościach. Informacje oraz materiały można przekazywać do Referatu Kultury w Departamencie Kultury, Promocji i Sportu Urzędu Miejskiego w Białymstoku bądź do Archiwum Państwowego w Białymstoku.

Niniejszy katalog nie powstałby, gdyby nie pomoc wielu osób i instytucji. Szczególne podziękowania należą się autorom pomników, a zwłaszcza: Panom Andrzejowi Chwalibogowi, Jerzemu Grygorczukowi, Andrzejowi Muszyńskiemu i Mirosławowi Zbichorskiemu oraz właścicielom i administratorom nieruchomości, na terenie których znajdują się poszczególne obiekty upamiętniające. Wyrazy wdzięczności autorzy kierują do Wiesława Wróbla za cenne wskazówki historyczne oraz pomoc w dotarciu do rzadkich źródeł bibliograficznych.

UL. 11 LISTOPADA

Pomnik 42. Pułku Piechoty

Park Konstytucji 3 Maja (d. Park Zwierzyniecki), ul. 11 Listopada

Monument usytuowany jest w centralnej części Parku Konstytucji 3 Maja, na jego głównej osi, ogrodzony niewysokim drewnianym płotem na obrysie prostokąta. Na betonowym, obłożonym piaskowcem cokole o trójstopniowej bazie, ustawione są dwie postaci wykonane z konglomeratu piaskowca. Bogini zwycięstwa Nike jest ubrana w antyczną zbroję, płaszcz i hełm, w uniesionej prawej ręce trzyma wieniec laurowy, lewą – podtrzymuje ciało ранego polskiego żołnierza. Żołnierz lewą ręką trzyma karabin z bagnetem, a prawą, ugiętą

w łokciu, składa na sercu. W dolnej części cokołu inskrypcja:

OFICEROM I ŻOŁNIERZOM/
42 PUŁKU PIECHOTY/
POLEGŁYM W WOJNIE/
POLSKO – BOLSZEWICKIEJ
1920 r./
„BŁOGOSŁAWIENI, KTÓRZY
UMIERAJĄ W PANU...”//

Ap. 14, 13./

Z tyłu mosiężna tablica o treści:

POMNIK Z 1930 ROKU/
ZNISZCZONY W CZASIE/
SOWIECKIEJ OKUPACJI./
ODBUDOWANY 3 MAJA 1997 r./
UCHWAŁĄ RADY MIEJSKIEJ/
BIAŁEGOSTOKU//

W 1928 r. uroczystie obchodzone w Białymstoku święto 42. Pułku Piechoty. Rada Miasta postanowiła wznieść pomnik poległym w wojnie polsko-bolszewickiej żołnierzom

42. Pułku. „Dziennik Białostocki” już na dwa tygodnie wcześniej pisał o planowanym programie tej uroczystości. Powołano Komitet Budowy Pomnika, którego prezesem został Karol Kirst, ówczesny wojewoda białostocki. Członkami Komitetu zostali: Tenczyński, Młyński – przewodniczący Rady Miejskiej, Doroczyński, Wysocki, Szymańska, płk S. Iwanowski – dowódca 42. Pułku i kpt. Hycek. Ustalono, że pomnik ma stanąć w Zwierzyńcu na wylocie ul. Świętojańskiej.

22 maja 1928 r. odbyło się nabożeństwo żałobne, a wieczorem capstrzyk na ulicach miasta i apel ku czci poległych. 23 maja Biskup Polowy Wojska Polskiego Stanisław Gall odprawił mszę polową na Rynku Kościuszki. Po mszy uczestnicy uroczystości przeszli do Zwierzyńca, gdzie odbyło się poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę pomnika. Wojewoda Karol Kirst w swoim przemówieniu podkreślił silny związek żołnierzy z mieszkańcami miasta. Natomiast Generał Edward Rydz-Śmigły zwrócił uwagę, że pomnik będzie hołdem społeczeństwa dla ofiarnego poświęcenia żołnierzy. W związku z inicjatywą budowy pomnika wojewoda prywatnie przekazał na ten cel 100 zł, co było wtedy znaczną sumą. Prawdopodobnie gen. Edward Rydz-Śmigły też ofiarował na pomnik 100 zł. 5 sierpnia 1928 r. w „Dzien-

niku Białostockim” ukazała się informacja, iż redakcja dołożyła do szlachetnej inicjatywy 100 zł i jednocześnie wezwała czytelników do wsparcia budowy pomnika. Początkowo zakończenie budowy planowano do 15 maja 1929 r., tak by uroczystość odsłonięcia pomnika mogła odbyć się w rocznicę poświęcenia kamienia węgielnego, 23 maja 1929 r. Pomimo licznych apeli na łamach prasy i zaangażowania wielu osób, nie udało się zebrać na czas wystarczających środków na budowę. Z budżetu miasta radni na budowę pomnika przekazali łącznie ponad 10.000 zł. Został zaciągnięty kredyt, który spłacano jeszcze przez kilka lat. Ostatecznie pomnik powstał, według projektu rzeźbiarza Jakuba Juszczyka. Odsłonięcie pomnika nie było tak huczne jak planowano i nastąpiło 30 listopada 1930 r. W 1940 r. pomnik został prawdopodobnie zburzony na polecenie władz sowieckich.

W 1993 r. byli żołnierze 42. p.p. i członkowie ich rodzin założyli „Koło Byłych Żołnierzy 42. Pułku Piechoty”. Działacze Koła rozpoczęli starania, aby odbudować pomnik. 19 grudnia 1995 r. Rada Miejska Białegostoku podjęła uchwałę o odbudowie pomnika w jego pierwotnym kształcie i miejscu. 6 lutego 1996 r. powstał Komitet Odbudowy Pomnika

Oficerów i Żołnierzy 42. Pułku Piechoty im. Generała Jana Henryka Dąbrowskiego w Białymstoku. Na czele Komitetu stanął Krzysztof Jurgiel – prezydent Białegostoku. Rozpoczęto prace przygotowawcze związane z ustawieniem pomnika w Parku 3 Maja. W tym celu zasypano fontannę i przygotowano miejsce pod pomnik. 30 listopada 1996 r. w 66. rocznicę odsłonięcia pomnika w Parku 3 Maja odbyło się wmurowanie aktu erekcyjnego. Uroczystość poprzedziła msza święta odprawiona przez arcybiskupa Stanisława Szymeckiego. W uroczystości wmurowania aktu uczestniczyli m.in.: Krzysztof Jurgiel – prezydent Białegostoku, arcybiskup Stanisław Szymecki – metropolita białostocki, Jan Chojnowski – przewodniczący Rady Miejskiej, Adam Dobroński – Minister ds. kombatanów, Aleksy Wojciuk – kapelan prawosławny 18. Brygady Zmechanizowanej.

3 maja 1997 r., po odprawieniu nabożeństw w intencji Ojczyzny w soborze prawosławnym św. Mikołaja i białostockiej Katedrze, odbył się uroczysty przemarsz uczestników do Parku 3 Maja. Pomnik został odsłonięty przez Krzysztofa Jurgiel i Mieczysława Mieczkowskiego – żołnierza 42. p.p. W uroczystości udział wzięli m.in.: Barbara Łękawa – senator RP, Jan Szafranec – członek Krajowej

Rady Radiofonii i Telewizji, Adam Dobroński, Grzegorz Rykowski – wicewojewoda białostocki.

Pomnik odtworzyli białostoccy artyści rzeźbiarze: Krzysztof Gąsowski i Krzysztof Jakubowski. Fundament, w czynie społecznym, wykonał Józef Jaworski.

42. Pułk Piechoty im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego powstał w grudniu 1918 r. w obozie Santa Maria Capua Vetterrae jako 3. Pułk Strzelców im. Księcia Józefa Poniatowskiego. W marcu 1919 r. przejechał z Włoch do Francji, gdzie wszedł w skład tzw. Armii Błękitnej gen. Józefa Hellera. W maju 1919 r. jednostka wyruszyła do Polski transportami kolejowymi. Włocławek był pierwszym krajowym garnizonem. Po kilku zmianach nazwy od 28 października 1919 r. był to 42. Pułk Strzelców Kresowych. W 1920 r. bataliony 42. Pułku Piechoty stopniowo ściągały do Białegostoku na miejsce stałego zakwaterowania, gdzie od lipca 1919 r. przebywał już batalion zapasowy. 21 sierpnia 1921 r. Marszałek Józef Piłsudski wręczył pułkowi sztandar. Żołnierze Pułku odbudowali i rozbudowali koszary im. Romualda Traugutta, a w dziejach miasta zapisali się jako założyciele klubu sportowego, orkiestry, chóru, zespołu teatralnego. Brali czynny udział w defiladach i świętach.

W czasie II wojny światowej 42. Pułk, pod dowództwem ppłk. Wacława Malinowskiego, stoczył walki pod Ostrołęką, Myszyniec, Nowogrodem, Andrzejewem, Łętownicą. 15 września 1939 r. batalion marszowy 42. Pułku brał udział w obronie Białegostoku.

Źródła: A.Cz. Dobroński, K. Filipow, *42 pułk piechoty im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego*, Białystok 1996;
A.Cz. Dobroński, *Może warto naśladować* [budowa pomnika 42 pułku piechoty], „Kurier Poranny” 2013 nr 154 z 9.08.2013.;
W. Wróbel, *Rys historyczny Parku im. Konstytucji Trzeciego Maja w Białymstoku, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Pomnika 3 Maja*; U. Kraśnicka-Zajdler, *Pomnik ku czci żołnierzy 42 Pułku Piechoty im. Jana Henryka Dąbrowskiego poległych w wojnie polsko-bolszewickiej 1920 roku*, [w:] *Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008; RR, Pomnik 42 P.P., „Gazeta Współczesna”, 1996, nr 231 z 28.11.1996; B. Karpacz, *Poświęcenie kamienia węgielnego pod budowę pomnika ku czci poległych żołnierzy 42 Pułku Piechoty*, Regionalne Kalendarium Archiwalne, www.bialystok.ap.gov.pl;
materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Pomnik Konstytucji 3 Maja

Park im. Konstytucji 3 Maja
(d. park Zwierzyniecki),
ul. 11 Listopada

Pomnik znajduje się na terenie Parku im. Konstytucji 3 Maja. W centralnej części założenia, pomiędzy trzema dębami, bezpośrednio na trawniku umieszczony jest obelisk na planie trójkąta, wykonany z czarnego polerowanego granitu, na którym wyryto 3 inskrypcje:

-3 MAJA 1791 R./
SEJM WIELKI UCHWAŁIŁ/
PIERWSZĄ KONSTYTUCJĘ
W NOWOŻYTNEJ EUROPIE//

-W DWUDZIESTOLECIU
MIĘDZYWOJENNYM/
TA CZĘŚĆ ZWIERZYŃCA
STAŁA SIĘ PARKIEM 3 MAJA/
Z ZIELONYM POMNIKIEM
KONSTYTUCJI//

-W 1946 R./
WŁADZE KOMUNISTYCZNE
ZABRONIŁY/
PUBLICZNYCH OBCHODÓW
KONSTYTUCJI 3 MAJA./
PRZYWRÓCONO JE W 1990 R.//

Obelisk i trzy dęby otoczone są żwirową aleją na planie koła, obsadzoną lipami.

Zielony Pomnik Konstytucji 3 Maja powstał w Białymstoku dla uczczenia uchwalenia Ustawy Rządowej z dnia 3 maja 1791 roku przez Sejm Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Konstytucja 3 Maja była pierwszą w Europie i drugą po amerykańskiej, ustawą zasadniczą. Wyprzedziła, trzecią na świecie, konstytucję francuską. Powstanie białostockiego pomnika miało ścisły związek z zapoczątkowaną w kwietniu 1919 r. realizacją koncepcji przekształcenia dawnego Zwierzynca z czasów hetmana Jana Klemensa Branickiego w wielki park miejski. Wówczas to, rozpoczęto przygotowania do obchodów pierwszej w wolnej Polsce rocznicy Konstytucji 3 Maja. Powołano specjalny komitet, który zaproponował zmianę nazwy Zwierzynca na Park 3 Maja, którą magistrat w pierwszych dniach maja 1919 r. przyjął, dokonując zmiany nazwy.

Jako jeden z punktów programu obchodów zaplanowano uroczystość

sadzenia drzew. W trakcie głównych uroczystości w Parku zasadzono trzy drzewa: dąb i dwie lipy. Nazywano je „drzewkami wolności” i już 11 maja 1919 r. odbył się przy nich pierwszy przegląd drużyn harcerskich. Od tego czasu, przy „zielonym” pomniku odzyskania niepodległości, odbywały się co roku uroczystości trzeciomajowe, zaś kolejne pokolenia harcerzy składały swe przysięgi. W 1933 r. przyrzeczenie składał tam Ryszard Kaczorowski, późniejszy ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie. W 1921 r. wandalnie zniszczyli zasadzone w 1919 r. drzewka, które zastąpiono trzema dębami, rosnącymi do dziś.

Realizację projektu utworzenia miejskiego parku magistrat rozpoczął dopiero w 1924 roku. W tym celu z Zarządu Plantacji Miejskich w Warszawie wydelegowano do Białegostoku znanego w Polsce architekta zieleni, inż. Stanisława Zadorę-Życieńskiego, który w styczniu 1925 r. sporządził projekt nowego Parku 3 Maja. Zakładał on podporządkowanie założenia głównej osi, obsadzonej dwoma rzędami drzew, wykopanie sadzawki, wreszcie wytyczenie szeregu łukowatych alejek wysypanych żwirem. Do koncepcji inż. S. Życieńskiego zostały włączone także „drzewa wolności”, które miały być otoczone dużym placem, a z jego środka wyprowadzone cztery alejki. Natomiast

w zachodniej części Parku, wzdłuż obecnej ul. 11 Listopada, zaplanowano szereg urządzeń sportowych, w tym nowoczesny stadion miejski. Prace nad realizacją projektu warszawskiego architekta trwały w latach 1925-1926. Punktem kulminacyjnym, wieńczącym dzieło budowy Parku 3 Maja, było jego uroczyste otwarcie 5 września 1926 r., z udziałem władz miejskich i białostoczan. Ks. Aleksander Chodyko dokonał uroczystego aktu poświęcenia Parku i nowo otwartego stadionu.

W okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej władze zacierają pamięć o Konstytucji 3 Maja i upamiętniającego ją zielonego pomnika. Działania te doprowadziły do stopniowego zacierania śladów po nim. Jednocześnie zmieniono przebieg dróg, zaniechano pielęgnacji drzew, a kiedy dwie okalające lipy uschły, nie uzupełniono ich. Nazwa „Park 3 Maja” przestała być

powszechnie używana, została zastąpiona nazwą „Park Zwierzyniecki”.

W 2006 r., z inicjatywy „Forum Białystok Jutra”, powstał Społeczny Komitet Opieki nad Pomnikiem dążący do odtworzenia kształtu nadanego mu w okresie międzywojennym. W kwietniu 2007 r., przywrócono pomnik mieszkańcom Białegostoku. Uporządkowano miejsce, wykonano alejkę otaczającą dęby, dosadzono trzy brakujące lipy oraz ustawiono obelisk. Był to pierwszy etap odbudowy pomnika. W maju 2009 r. Rada Miejska Białegostoku nadała Parkowi Zwierzynieckiemu nazwę Park im. Konstytucji 3 Maja. W 2010 r. powstała „Koncepcja rewaloryzacji otoczenia Pomnika Konstytucji 3 Maja w Białymstoku”. Głównym założeniem projektu było odtworzenie w pierwotnych gabarytach placu wokół pomnika oraz czterech wychodzących z placu alejek.

Wykonane prace rewaloryzacyjne miały na celu maksymalne zachowanie istniejących na terenie drzew i odpowiednie zagospodarowanie go nową zielenią oraz stworzenie przestrzeni przyjaznej spacerowiczom. Zachowano plac zabaw, zmodernizowany w 2010 r.

Źródła: W. Wróbel, *Rys historyczny Parku im. Konstytucji Trzeciego Maja w Białymstoku, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Pomnika 3 Maja [w] Koncepcja rewaloryzacji otoczenia Pomnika Konstytucji 3 Maja w Białymstoku*, opr. K. Kulesza, I. Siudy, W. Wróbel, Sz. Niewiarowski, Białystok 2010, mps w zbiorach Urzędu Miejskiego w Białymstoku; K. Kulesza, *Koncepcja rewaloryzacji otoczenia pomnika Konstytucji 3 Maja w Białymstoku. Wstęp i analizy*, Pracownia Dokumentacji Zabytków; A. Boruch, *Zielony pomnik konstytucji zostanie odbudowany*, „Kurier Poranny” z 30 kwietnia 2010;

Pomnik Katyński

Park im. Konstytucji 3 Maja
(d. Park Zwierzyniecki),
ul. 11. Listopada

Pomnik to głaz narzutowy, z wbudowanym granitowym obeliskiem. Jest ustawiony na prostopadłościennym betonowym cokole, obłożonym granitem. Na głazie znajduje się tablica inskrypcyjna o nieregularnym kształcie, a nad nią płaskorzeźba orła w koronie. Z przodu obelisku umieszczona jest płaskorzeźba Matki Boskiej Katyńskiej, a w tylnej części – trzy krzyże łacińskie. Inskrypcja na tablicy:

W HOŁDZIE JEŃCOM
WOJENNYM/
KOZIELSKA, OSTASZKOWA,
STAROBIELSKA/
WIĘZIOM KIJOWA I MIŃSKA/
POMORDOWANYM
W 1940 R. PRZEZ NKWD/
RODZINA KATYŃSKA
W BIAŁYMSTOKU/
WRZESIEŃ 2000 R.//

Obiekt wzniesiono w 60. rocznicę mordu katyńskiego. We wrześniu 2000 r. nastąpiło uroczyste odsłonięcie pomnika, wg projektu mgr inż. ach. Leona Jaruszewicza. Fundatorem pomnika było Stowarzyszenie Rodzina Katyńska Oddział w Białymstoku. W 2007 r. na pomniku umieszczono dodatkową

tablicę z nazwami nowo ustalonych miejsc kaźni polskich jeńców. W lipcu 2008 r. w otoczeniu pomnika posadzono 5 dębów pamięci, upamiętniających miejsca kaźni Polaków w obozach na terenie ZSRR. W kwietniu 2010 r., z okazji 70. rocznicy zbrodni katyńskiej, z inicjatywy białostockiego Oddziału Stowarzyszenia Rodzina Katyńska i przy wsparciu finansowym Miasta Białystok, pomnik przebudowano. Zarówno projekt, jak i prace, wykonał białostocki artysta rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk.

Źródła: M. Kosz–Koszevska, *Zmiany przy pomniku Mordu Katyńskiego*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Białymstoku”, 20 – 21.03.2010.

Pomnik Żołnierzy Polskich

Cmentarz Wojskowy,
ul. 11 Listopada

Pomnik to monumentalny obelisk na planie równoramiennego krzyża, ustawiony jest na cokole, oddzielonym gzymsem. Wydatne ryzality na bokach obelisku zdobione są monumentalnymi krzyżami łacińskimi. Od frontu, centralnie, na ryzalicie cokołu umieszczona jest granitowa tablica z wrytym i złotym krzyżem *Virtuti Militari*. Po bokach granitowe płyty z rytymi i złotymi inskrypcjami: z lewej – CZEŚĆ, z prawej – POLEGŁYM. Obelisk ustawiony jest na trzostopniowym podwyższeniu. Pomnik wykonany jest z betonu, obłożony czarnymi granitowymi płytami. Przed pomnikiem ustawiono granitowy znicz.

W listopadzie 1931 r. Białostocki Zarząd Wojewódzki Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów

postanowił wznieść na Cmentarzu Wojskowym pomnik upamiętniający nieznaną bohaterów, walczących o niepodległość Polski. 6 września 1932 r. Zarząd Towarzystwa podjął stosowną uchwałę. Towarzystwo nie posiadało odpowiednich środków, więc prowadzona była zbiórka wśród społeczności Białegostoku. W zbieraniu funduszy pomagał „Dziennik Białostocki”. Prezes Towarzystwa ks. Aleksander Chodyko zwracał się do różnych organizacji o wsparcie budowy pomnika. Monumentalny pomnik na cmentarzu wzniesiono według projektu warszawskiego architekta Jarosława Girina. Uroczyste odsłonięcie pomnika nastąpiło 10 listopada 1932 r. Na zwierzyniecki cmentarz przybyli licznie mieszkańcy Białegostoku, duchowieństwo, korpus oficerski, przedstawiciele władz państwowych i samorządowych. Uroczystościom przewodniczył wojewoda Marian Zyndram-Kościałkowski. Uroczystego poświęcenia pomnika dokonał ksiądz Aleksander Chodyko. Dowódca garnizonu białostockiego płk Ludwik Kmicic-Skrzyński zwrócił się do żołnierzy z apelem, aby złożony od garnizonu wieniec symbolizował łączność duchową między nimi, a tymi, co odeszli.

Na początku 1920 r. białostockie władze podjęły decyzję o otwarciu cmentarza wojskowego,

na którym pochowani byłiby wszyscy żołnierze, polegli w walkach na terenie Białegostoku i okolic w latach 1919-1920. Chodziło tu zarówno o żołnierzy polskich, jak i rosyjskich różnych wyznań, a także bezwyznaniowych. Miejsce na cmentarz wyznaczono na skraju parku zwierzyńskiego, nieopodal szpitala polowego i cmentarza żołnierzy niemieckich poległych w I wojnie światowej. W marcu 1920 r. zaprzestano grzebania zmarłych żołnierzy i jeńców na przyszpitalnym cmentarzu, a ich zwłoki przeniesiono do dwóch wspólnych mogił na nowym cmentarzu. Pochowano tu również wielu poległych w sierpniu i wrześniu 1920 r. W okresie II wojny światowej część nagrobków uległa zniszczeniu. W ich miejsce pochowano żołnierzy Wojska Polskiego i Armii Czerwonej, poległych i zmarłych w latach 1939-1949 oraz żołnierzy KBW i milicjantów poległych w walkach z żołnierzami podziemia. Pochowano tutaj również rozstrzelanych 5 listopada 1942 r. członków ruchu oporu (m.in. miejscowej organizacji AK), a także więźniów rozstrzelanych na terenie białostockiego więzienia. Ostatnie pochówki na Cmentarzu pochodzą z 1959 r. W 1992 roku pomnik odnowiono – obłożono go czarnymi granitowymi płytami. Krzyż *Virtuti Militari* i inskrypcje „Cześć”, „Poległym” (jako odrębne litery) pierwotnie były odlewami

z brązu. Obecną formę nadano im w latach 2012-2013. W październiku 2002 r. zdemontowano radziecką gwiazdę stojącą przy grobach rosyjskich żołnierzy, zastąpił ją prawosławny krzyż. Ponadto wybrukowano alejki, odnowiono część mogił, w tym groby żołnierzy Armii Radzieckiej. Prace zostały sfinansowane przez Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Remont poprzedziła ekshumacja 11 poległych żołnierzy rosyjskich i cywilów. Ich szczątki przeniesiono w inną część cmentarza.

Na terenie Cmentarza Wojskowego jest 28 zbiorowych mogił, 311 indywidualnych. Łącznie pochowanych jest 469 żołnierzy polskich i 490 żołnierzy radzieckich. Cmentarz ma powierzchnię ok. 1 ha, jest wpisany do rejestru zabytków województwa podlaskiego.

Źródła: U. Kraśnicka-Zajdler, *Cmentarz wojskowy w Zwierzyńcu [w:] Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Płyta Nieznanego Żołnierza

Cmentarz Wojskowy,
ul. 11 Listopada

Płyta umieszczona jest obok Pomnika Żołnierzy Polskich, przy głównej alei cmentarza, po lewej jej stronie. Płyta przytwierdzona jest do szerszej prostokątnej granitowej płyty z wklęsłymi narożnikami, posadowionej na niewielkim cokole z kostki granitowej. Prostokątna płyta, o wymiarach 82x112 cm, wykonana jest z białego marmuru, z rytą inskrypcją:

NIEZNAHEMU/
ŻOŁNIERZOWI/
WOLNA POLSKA/
1914-1920//

Poniżej płyta z ciemnego granitu, prostokątna, z rytą inskrypcją:

TABLICĘ W TYM MIEJSCU/
USTAWIONO W 70 ROCZNICĘ/
ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI/
11 LISTOPADA 1988 ROKU//

W nocy z 7 na 8 sierpnia 1925 r. na projektowanym klombie przy wejściu do Zwierzyńca nieznane osoby umieściły marmurową tablicę – płytę, poświęconą nieznanemu żołnierzowi. W związku z tym 8 sierpnia, po dokonaniu oględzin miejsca, magistrat zdecydował o przejęciu płyty, celem jej ustawienia na Rynku Kościuszki. Uroczyste odsłonięcie płyty w tym miejscu nastąpiło 15 sierpnia 1925 r., w obecności wojewody Mariana Rembowskiiego i prezydenta miasta Bolesława Szymańskiego. Prawdopodobnie we wrześniu 1939 r., jeszcze przed wkroczeniem wojsk okupanta, płyta została przeniesiona na cmentarz wojskowy przy ul. 11 Listopada. W obecnym miejscu ustawiono ją w roku 1988. W 1989 roku, obok płyty poświęconej nieznanemu żołnierzowi, równolegle ustawiono płytę poświęconą nieznanemu żołnierzowi z lat 1939-1945.

Źródła: M. Gajewski, *Płyta nieznanego żołnierza* [w:] *Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008; *Historia Białegostoku*, pod red. A.Cz. Dobrońskiego, Białystok 2012; *Płyta Grobu Nieznanego Żołnierza, karta ewidencyjna*, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 29; M. Gołowski, E. Kazimierowski, *Białystok, przewodnik po mieście i okolicy*, Białystok 1939; Z. Sokołowski, *Województwo białostockie, przewodnik*, Warszawa 1972;

Pomnik Bohaterom Polski Podziemnej

Cmentarz Wojskowy,
ul. 11 Listopada

Pomnik ma formę kamiennego muru, na którym umieszczono metalowe napisy:

BÓG/HONOR/OJCZYŻNA//

metalową płaskorzeźbę orła w koronie z rozpostartymi skrzydłami oraz tablicę z inskrypcją:

BOHATEROM POLSKI
PODZIEMNEJ/
ZNANYM I NIEZNANYM/
POLEGLYM
I POMORDOWANYM/
W LATACH 1939-1956/
W CZASIE DYKTATURY
KOMUNISTYCZNEJ/
BĘDZIECIE ŻYLI W PAMIĘCI
POKOLEŃ WIERNYCH/
BOGU I OJCZYŹNIE//

Autorem pomnika jest Jan Siuta, krakowski rzeźbiarz. Przed murem znajduje się osiem mogił z krzyżami, w których umieszczono prochy ośmiu nieznanymi żołnierzy podziemia niepodległościowego, ekshumowanych z lasu w rejonie Olmont. Pochówków żołnierzy w tym miejscu dokonano w 1996 roku.

Pomnik wykonano w 2002 roku. Inicjatorem i fundatorem pomnika było Porozumienie Organizacji Kombatanckich i Stowarzyszeń Niepodległościowych. Pomnik – symboliczny grób ofiar został odsłonięty 9 czerwca 2002 r. przy udziale kompanii honorowej 18. Brygady Obrony Terytorialnej, pocztów sztandarowych, organizacji kombatanckich, harcerzy, uczniów białostockich szkół i członków rodzin pomordowanych. W uroczystości odsłonięcia brał także udział Jerzy Rybnik – syn majora Aleksandra Rybnika.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

Pomnik ofiar zbrodni komunistycznych

ul. 11 Listopada,
przy południowym skraju
Lasu Zwierzynieckiego

Pomnik znajduje się nieopodal ścieżki łączącej ulicę 11 Listopada z ul. Letniska. Monument składa się z czterometrowego krzyża i głazu z tablicą pamiątkową. Stalowy krzyż łaciński, malowany jest w kolorze grafitowym, z płaską aplikacją z brązu, w formie węższego krzyża. Przed krzyżem ustawiony jest głaz narzutowy, z wmurowaną tablicą pamiątkową. Całość posadowiona jest na niewielkim podeście, wyłożonym łamaną kostką z szarego granitu i otoczonym z trzech stron ażurową balustradą w kolorze grafitowym. Prostokątna tablica z brązu, o wymiarach 40x70 cm, zawiera inskrypcję:

NA TYM TERENIE, OD LASU
ZWIERZYŃIECKIEGO,
PRZEZ KRYWLANY,
AŻ PO LAS SOLNICKI/
W LATACH 1944-1947/
FUNKCJONARIUSZE NKWD
I UB / ROZSTRZELIWALI
POLSKICH PATRIOTÓW/
PRZECIWNIKÓW WŁADZY
KOMUNISTYCZNEJ./
TUTAJ SPOCZYŁY TEŻ
SZCZĄTKI POMORDOWANYCH
W MIEJSCOWYM WIĘZIENIU
I ARESZTACH/
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI!/
MIESZKAŃCY
BIAŁEGOSTOKU, 2014//

Do pomnika prowadzi kilkunastometrowa ścieżka o zwirowej nawierzchni.

Pomnik poświęcony jest ofiarom reżimu komunistycznego, zamordowanym lub pochowanym po wojnie na terenie okolicznych lasów, m.in. Zwierzyńca, Lasu Solnickiego i Krywlan. Inicjatorem budowy pomnika jest Elżbieta Zubrycka z Białegostoku, sybiraczka, która jako dziecko była świadkiem jednej z takich zbrodni. Treść tablicy została opracowana przez pracowników białostockiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej i zaakceptowana przez Wojewódzki Komitet Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa. Projekt pomnika opracowali społecznie pracownicy Urzędu

Miejskiego: Piotr Firsowicz, Joanna Czarnomysy i Bogumił Sawicki, zaś konstrukcję Helena Maliszewska. Budowę pomnika sfinansowano ze środków Urzędu Miejskiego w Białymstoku. Prace budowlane wykonała firma Romana Chilimoniuka ZBR Chilibud z Bielska Podlaskiego.

Źródła: relacje Elżbiety Zubryckiej, materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica poświęcona dr Irenie Białównie

ul. 11 Listopada,
Wielofunkcyjna Placówka
Opiekuńczo-Wychowawcza
im. Ireny Białówny nr 2

Tablica z brązu o nieregularnym kształcie, o wymiarach ok. 72x98 cm, z płaskorzeźbionym popiersiem doktor Ireny Białówny. Wmurowana jest w prostokątną wnękę na wschodniej ścianie budynku, będącego siedzibą Wielofunkcyjnej Placówki Opiekuńczo-Wychowawczej w Białymstoku. Tablica została odsłonięta 26 września 1987 r., podczas uroczystości związanych z nadaniem placówce imienia dr Ireny Białówny oraz obchodami 40-lecia istnienia Państwowego Domu Małych Dzieci. W 1947 r. budynek ten, dzięki staraniom dr Ireny Białówny, stał się jej siedzibą.

Irena Białówna (3.11.1900 r., Carycyn, Rosja – 7.02.1982 r., Białystok) – dr nauk medycznych, więźniarka obozów koncentracyjnych w Oświęcimiu, Gross-Rosen i Neubrandenburg, posłanka na Sejm w latach 1957-1961, organizatorka i prezes Polskiego Towarzystwa Pediatricznego, społeczniczka. W Białymstoku dzięki jej staraniom powstał Państwowy Dom Małych Dzieci, a także Ośrodek Szkoleniowy Społecznej Pediatrii i Położnictwa. Organizowała także szpitalne oddziały pediatryczne i dla noworodków. Jej grób znajduje się na cmentarzu farnym w Białymstoku.

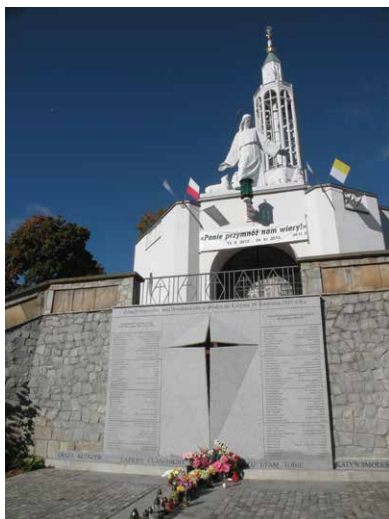
Źródła: www.wpow2.bialystok.pl;
www.wrotapodlasia.pl;
Białostoczanin XX wieku,
red. D. Boćkowski, J. Kwasowski,
Białystok 2000.

UL. KS. ADAMA ABRAMOWICZA

Pomnik Ofiar Katastrofy Smoleńskiej

Podnóże kościoła pw. św. Rocha

Pomnik składa się z wypukłej kamiennej formy w postaci krzyża oraz dwóch kamiennych tablic memorialnych. Pomnik powstał z inicjatywy Społecznego Komitetu Erygowania Pomnika – Tablic Memorialnych Ofiar Tragedii Smoleńskiej. Ufundowany został ze składek społecznych. Projekt pomnika wykonał architekt Andrzej Chwalibóg. Pomnik został poświęcony 16 stycznia 2011 r. Uroczystość celebrował abp Edward Ozorowski – metropolita białostocki.

10 kwietnia 2010 r. w Smoleńsku na terenie Federacji Rosyjskiej, doszło do katastrofy polskiego samolotu rządowego Tu-154M. Zginęło w niej 96 osób, w tym: delegacja polska na uroczystości związane z obchodami 70. rocznicy zbrodni katyńskiej wśród której byli: prezydent RP Lech Kaczyński z małżonką Marią Kaczyńską, ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, wicemarszałkowie Sejmu i Senatu, grupa parlamentarzystów, dowódcy wszystkich rodzajów Sił Zbrojnych RP, pracownicy Kancelarii Prezydenta, szefowie instytucji państwowych, duchowni, przedstawiciele ministerstw, organizacji kombatanckich i społecznych oraz osoby towarzyszące, a także załoga samolotu. Wśród nich byli białostoczanie: ostatni prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, prawosławny ordynariusz Wojska Polskiego bp Miron, wicemarszałek Sejmu RP Krzysztof Putra i stewardesa Justyna

Moniuszko. Była to druga, pod względem liczby ofiar, katastrofa w historii lotnictwa polskiego i największa pod względem liczby ofiar katastrofa w dziejach Sił Powietrznych RP. Katastrofy nie przeżyła żadna z osób obecnych na pokładzie samolotu.

Źródła: „Jutrzenka Białostocka” – numer specjalny, styczeń 2011; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; A. Białous, Białystok ma pomnik smoleński, „Nasz Dziennik” 2011 nr 11.

Pomnik Batalionu Marszowego 42. Pułku Piechoty

Podnóże kościoła pw. św. Rocha

Pomnik składa się z dwóch głazów narzutowych, ustawionych na chodniku z kostki granitowej. Na głazie ustawionym pionowo umieszczony jest centralnie wizerunek orła – symbol Polski Zbrojnej. Na głazie ustawionym poziomo zamontowane są 2 tablice.

TUTAJ DOKONANO
ZBIÓRKI MIEJSCOWEGO/
BATALIONU MARSZOWEGO
42 pp. KTÓRY 15 IX 1939 r./
POD DOWÓDZTWEM por.
IGNACEGO STACHOWIAKA/
STOCZYŁ BÓJ Z NIEMCAMI
NA WYSOKIM STOCZKU./
PO POŁUDNIU TEGO DNIA
BATALION W SZYKU/
ZWARTYM ŻEGNANY
SERDECZNIE PRZEZ MIESZKA-/
- ŃCÓW OPUŚCIŁ BIAŁYSTOK
I DOTARŁ DO WOŁKO-/
- WYSKA. NASTĘPNIE
TRANSPORTEM KOLEJOWYM/
PRZEZ LIDĘ DO WILNA
ZAKOŃCZYŁ SZLAK/
BOJOWY W REJONIE
LANDWAROWA 19 IX 1939 r./
W 50 ROCZNICĘ WRZEŚNIA/
UFUNDOWANO ZE ŚRODKÓW/
„TOTALIZATORA
SPORTOWEGO”

ODRESTAUROWANO/
ZE ŚRODKÓW/
TOTALIZATORA
SPORTOWEGO/
BIAŁYSTOK, 2006//

Odświeżenie pomnika dokonano w 1989 r., w 50. rocznicę wybuchu II wojny światowej. Ufundowany został ze środków Totalizatora Sportowego. Pomnik poświęcony jest 42. Pułkowi Piechoty im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego i jego szlakowi bojowemu podczas tzw. kampanii wrześniowej w roku 1939.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; A.Cz. Dobroński, K. Filipow, *42 pułk piechoty im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego*, Białystok 1996.

Pomnik-nagrobek Księdza Kanonika Adama Abramowicza

kościół pw. św. Rocha
(wejście od strony ul. św. Rocha)

Pomnik w formie ołtarza, złożony z mensy i retabulum z rzeźbą Matki Boskiej z Dzieciątkiem, z trójstopniowymi schodami z szarego polerowanego granitu. Mensa ołtarzowa w formie sarkofagu. Na antepedimie mensy mosiężna inskrypcja, krzyż łaciński ze stulą kapłańską i płaskorzeźbiony portret ks. Adama Abramowicza z inskrypcją:

KS. ADAM ABRAMOWICZ/
1881-1969//

KANONIK/
HONOROWY/
KAPITUŁY BAZYLIKI/
METROPOLITALNEJ/
WILEŃSKIEJ/
PRAŁAT/
DOMOWY/
JEGO/
ŚWIĄTOBLIWOŚĆ//

PIERWSZY/
PROBOSZCZ/
I BUDOWNICZY/ KOŚCIOŁA/
ŚW. ROCHA/
W BIAŁYMSTOKU //

Nad mensą – na cokole rzeźby –
znajduje się tablica z inskrypcją:

MIŁUJĘ/ PANIE,/ DOM,/
W KTÓRYM/
MIESZKASZ/
I MIEJSCE,/ GDZIE/
PRZEBYWA/
TWOJA/
CHWAŁA//
Ps. 26,8//

Pomnik-nagrobek ks. Kanonika Adama Abramowicza powstał po jego śmierci w 1969 r. Rzeźbę Matki Boskiej z Dzieciątkiem, stanowiącą część pomnika, wykonał Stanisław Horno-Popławski w czasie pobytu w Białymstoku w 1945 r. Jej pierwowzorem była figura „Madonny Obozowej”, którą rzeźbiarz wykonał do kaplicy w obozie w Woldebergu, w którym znalazł się podczas wojny.

Ksiądz Adam Abramowicz (2.02.1881 r., Żośle na Litwie – 4.06.1969 r., Białystok) – ksiądz katolicki, kanonik honorowy kapituły wileńskiej, budowniczy kościołów na Białostoczczyźnie, pierwszy proboszcz parafii św. Rocha w Białymstoku (erygowanej 20 maja 1925 r.) i budowniczy świątyni, zaprojektowanej przez

arch. Oskara Sosnowskiego. Redaktor czasopisma *Jutrzeńka*, kapelan Armii Krajowej, odznaczony Krzyżem Niepodległości z Mieczami i Krzyżem Walecznych, zasłużony społecznik, od 1947 r. z tytułem prałata papieskiego, od 1950 r. dyrektor archidiecezjalnej „Caritas”.

Źródła: *Czy wiesz kto to jest?*, pod red. S. Łoży, Warszawa 1938; ks. T. Krahel, *Ksiądz prałat Adam Abramowicz*, *Czas Miłosierdzia*, luty 2003, nr 154; S. Horno-Popławski. *Droga sztuki – sztuka drogi. W setną rocznicę urodzin artysty*, red. J. Malinowski, oprac. D. Grubba, katalog wystawy, Państwowa Galeria Sztuki, Sopot 2003.

UL. AKADEMICKA

Tablica poświęcona Sewerynowi Nowakowskiemu

ul. Akademicka 26

Prostokątna tablica inskrypcyjna o wymiarach 75x105 cm, poświęcona ostatniemu przed II wojną światową prezydentowi Białegostoku. Tablica wykonana jest z białego marmuru, umieszczona na fasadzie willi, po lewej stronie wejścia głównego.

WILLA PREZYDENCKA/
WYBUDOWANA W LATACH
1936 – 1937/
MIESZKAŁ TU/
SEWERYN NOWAKOWSKI
(UR. 1894 R.)/
KOMISARZ RZĄDOWY
BIAŁEGOSTOKU OD 1931 R./
I/
PREZYDENT MIASTA
OD 1934 R./
ZAGINAŁ PO ARESZTOWANIU
PRZEZ NKWD/
W PAŹDZIERNIKU 1939 R./

19 LUTEGO 2004 R.
BIAŁOSTOCZANIE//

Willa, na której zamontowana jest tablica, do roku 1939 stanowiła własność Seweryna Nowakowskiego, ostatniego przed wojną prezydenta Białegostoku. Budynek został wzniesiony z funduszy miejskich i prywatnych środków prezydenta. Budowę rozpoczęto we wrześniu 1936 r., a już rok później w listopadzie gospodarz miasta wprowadził się do willi wraz z rodziną. Po II wojnie światowej willa, częściowo zniszczona, przejęta została jako mienie opuszczone przez Zarząd Miejski w Białymstoku. Po 2005 roku, z inicjatywy nowego właściciela, obiekt częściowo przebudowano i zmodernizowano. Tablicę ufundowano w 2004 r. ze środków budżetu Miasta Białystok. Tablicę odsłonięto 19 lutego 2004 r. W uroczystości udział wzięli: Ryszard Tur – prezydent Białegostoku, Krystyna Nowakowska – synowa prezydenta Seweryna Nowakowskiego i Andrzej Lechowski –

dyrektor Muzeum Podlaskiego. Budynek jest wpisany do rejestru zabytków.

Seweryn Nowakowski (8.01. 1894 r., Piotrków Trybunalski – ?, ZSRR) – żołnierz wojny polsko-bolszewickiej w latach 1919-1920, pracownik Zarządu Miejskiego w Piotrkowie Trybunalskim i Policji Państwowej w Częstochowie. Od 1 sierpnia 1931 r. komisarz rządowy w Białymstoku. W 1934 r. został tymczasowym prezydentem Białegostoku, a rok później – prezydentem miasta. Z inicjatywy S. Nowakowskiego rozpoczęto elektryfikację i kanalizację miasta, porządkowano ulice, brukowano jezdnie, układano nowe chodniki, rozpoczęto budowę wiaduktu łączącego Antoniuk z centrum miasta, wybudowano szkoły, szpitale i hale targowe, uregulowano rzekę Białą i uporządkowano bulwary, rozpoczęto budowę miejskiego wodnego ośrodka rekreacyjnego na Dojlidach. W 1938 roku zakończono kosztowną i trwającą wiele lat budowę Domu Ludowego im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. We wrześniu 1939 r., po wkroczeniu wojsk niemieckich, nadal pełnił swoją funkcję. Aresztowany przez NKWD w październiku 1939 r. został osadzony w więzieniu w Białymstoku, a stąd wywieziony na wschód. Zaginął bez wieści, poszukiwany przez Ambasadę RP w Kujbyszewie, nie

został odnaleziony. Widziano go w Kotłasiu, ale nie można obecnie ustalić ani daty pobytu, ani jego losów na terenie ZSRR.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku

UL. ANTONIUK FABRYCZNY

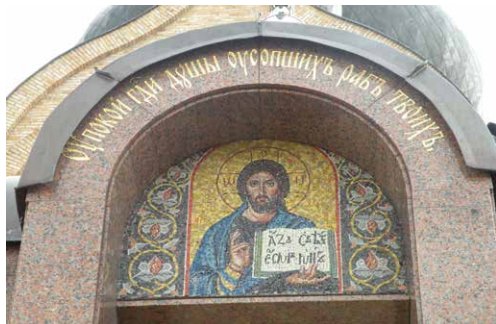
Kaplica poświęcona prawosławnym mieszkańcom Białostoczczyzny, zabitym, pomordowanym, zaginionym i zamęczonym w latach 1939-1956

ul. Antoniuk Fabryczny 13,
ogrodzenie cerkwi Świętego
Ducha

Kaplica o żelbetowej konstrukcji, obłożonej czerwonym marmurem, zwieńczona kopułą z krzyżem. W kopule, z czterech stron, umieszczone są mozaikowe ikony: Chrystusa Zbawiciela, Matki Bożej, Gabriela Zabłudowskiego i Atanazego Brzeskiego. Ikony wykonali artyści

z Białoruskiej Akademii Sztuki w Mińsku pod kierunkiem prof. Włodzimierza Zinkiewicza. W środku kaplicy stoi głaz granitowy z nazwami spacyfikowanych wsi: Końcowizna, Popówka, Potoka, Rajsk, Szpaki, Wólka Wygonowska, Zaleszany, Zanie. Kaplicę zaprojektował arch. M. Kuźmiuk, w konsultacji z arch. Janem Kabacem – projektantem Cerkwi św. Ducha. Koncepcję plastyczną kaplicy opracował Stefan Wyszkowski.

Inicjatorem budowy kaplicy było Stowarzyszenie Budowy Pomnika Prawosławnym Mieszkańcom Białostoczczyzny Zabitym, Zamordowanym, Zaginionym i Zamęczonym w latach 1939-1956. Budowa kaplicy trwała od 2009 r. do 2012 r., sfinansowana została z ofiar parafii diecezji białostocko-gdańskiej. 4 czerwca 2012 r., w dniu Świętego Ducha, arcybiskup białostocki i gdański Jakub oraz biskup supraski Grzegorz uroczystie poświęcili kaplicę – pomnik.

w latach 1939-1956 zginęły 4784 osoby wyznania prawosławnego z 598 wsi Białostoczczyzny (świadcstwa rodzinne, parafialne i dane archiwalne).

Źródła: kosz, *Pomnik prawosławnych ofiar przy cerkwi Świętego Ducha*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Białymstoku” z 4.06.2012, M. Bołtryk, *Kapliczka – pomnik blisko finału*, „Przegląd Prawosławny”, sierpień 2010, Nr 8 (302).

Kaplica upamiętnia pomordowanych, zabitych, zamęczonych oraz zaginionych w latach 1939-1956 wyznania prawosławnego, narodowości białoruskiej, ukraińskiej, rosyjskiej i polskiej, tych, którzy: w latach 1939-1945 walczyli i zginęli w obronie II Rzeczypospolitej Polski; zginęli w obozach niemieckich, podczas okupacji niemieckiej na Białostoczczyźnie, polegli walcząc w szeregach Armii Czerwonej; w okresie władzy radzieckiej wywiezieni zostali z kraju; w latach 1944-1956 stracili życie za przynależność religijną i przekonania społeczne. Kaplica upamiętnia także wszystkich Męczenników Ziemi Chełmskiej i Podlaskiej. Według ustaleń Konstantego Masalskiego – Przewodniczącego Stowarzyszenia,

UL. BACIECZKI

Pomnik Miejsca Masowych Straceń Las Bacieczki

ul. Bacieczki

- około 300 m od al. Jana Pawła II

Pomnik miejsca masowych straceń w formie symbolicznego cmentarza, otoczonego betonową opaską. Centralną kompozycję tworzą betonowe komponenty: rzeźba przedstawiająca leżącego człowieka, 5 zgeometryzowanych form przestrzennych, na których umieszczone są: płonący znicz z mieczami grunwaldzkimi (symbol miejsca pamięci), inskrypcja – fragment wiersza Krzysztofa Kamila Baczyńskiego oraz metalowy krzyż.

Na terenie cmentarza znajduje się też drugi krzyż, z szyn kolejowych, z zawieszoną tablicą, z wyciętymi datami 1939-1945.

WOŁAM CIE/
OBCY CZŁOWIEKU/
CO KOŚCI/
ODKOPIESZ BIAŁE/
KIEDY WYSTYGNĄ JUŻ/
BOJE/
SZKIELET MÓJ BĘDZIE/
MIAŁ W RĘKU/
SZTANDAR OJCZYZNY/
MOJEJ/
K. K. BACZYŃSKI//

Przy wejściu na cmentarz znajduje się granitowa tablica z napisem:

MIEJSCE STRACEN/
3000 BIAŁOSTOCZAN
ROZSTRZELANYCH/
W LATACH 1941-1943//

W latach 1941-1944 na polach między wsiami Bacieczki i Starsielce Niemcy dokonali szeregu masowych egzekucji mieszkańców Białegostoku i okolic. Zamordowano ogółem około 3000 osób.

Pochowano je w zbiorowych mogiłach na miejscu kaźni. Po wojnie miejsce straceń uporządkowano, tworząc cmentarz – miejsce pamięci narodowej. W 1980 r. na cmentarzu wzniesiono pomnikową kompozycję przestrzenną upamiętniającą te tragiczne wydarzenia. Autorem kompozycji rzeźbiarskiej jest białostocki rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk.

Białostoczczyzna, region północno-wschodni Polski w latach II wojny światowej 1939-1944 znalazł się dwukrotnie pod okupacją: w pierwszej od 1939 do czerwca 1941 pod sowiecką, później po czerwcu 1941 r. znalazł się pod niemiecką. Zarówno okres pierwszej, jak i drugiej okupacji naznaczony był więzieniami, niewinnie rozlaną krwią, zsyłką do łagrów i obozów. Niemcy nie tylko tworzyli obozy koncentracyjne, ale i organizowali masowe deportacje na roboty do Niemiec, rozstrzeliwali ludność w pobliżu miejsca zamieszkania. Takich miejsc w regionie

Bezirk Białystok było więcej, jedno z nich usytuowane zostało na północno-zachodniej granicy miasta w młodym lesie w Bacieczkach.

Więźniów skazanych na rozstrzelanie przywożono budami policyjnymi i kazano im kopać doły, nad którymi potem dokonywano egzekucji. Otoczeni kordonem niemieckiej żandarmerii z psami nie mieli innej drogi odwrotu, umierali modląc się do Boga, za Ojczyznę i rodzinę. Później wyznaczone komando SS posypywało leżące w dołach, niejednokrotnie żyjące jeszcze ofiary wapnem i zasypywało ziemią zacierając ślady ludobójstwa. W ten sposób dokonano mordu na około trzech tysiącach białostoczan.

W czerwcu 1944 r. specjalne komando wydobywało pozostałe zwłoki i paliło na stosach.

K. Obłocki – Starosielce

Źródła: K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok 1997.

UL. GENERAŁA JÓZEFA BEMA

Pomnik – Cmentarz żydowski tzw. stary, choleryczny

ul. gen. Józefa Bema

Pomnik – Cmentarz Żydowski, obecnie skwer, z bukszpanową Gwiazdą Dawida położoną centralnie, otoczoną brukowanymi alejkami. Pomnik powstał z inicjatywy władz miejskich w latach 2008-2009, prace sfinansowano z budżetu Białegostoku.

Cmentarz żydowski tzw. stary, choleryczny powstał w tym miejscu w 1831 r., w wyniku epidemii cholery panującej w tym czasie w Białymstoku. Zmarło wtedy około tysiąca osób, chociaż niektóre szacunki podają około 2 tysięcy. Przed wybuchem II wojny światowej cmentarz zajmował obszar około 1,7 ha. Na podstawie zarządzenia Ministra Gospodarki Komunalnej z 12 marca 1964 r. i na wniosek Prezydium Miejskiej Rady Narodowej został zamknięty. W tym samym roku na jego terenie wybudowano halę targową PSS „Społem”, zaś w 1968 r. przeniesiono tu z Rynku Siennego miejskie targowisko, które funkcjonowało do końca lutego 1992 r. Po zlikwidowaniu rynku, w jego miejscu utworzono parking. W maju 2001 r. w trakcie rozbudowy siedziby Zakładu Ubezpieczeń

Społecznych (wybudowanej w latach 80. XX w.) znaleziono fragmenty kości dawnych mieszkańców Białegostoku. W październiku 2007 r., przy nadzorze Naczelnego Rabina Polski Michaela Schudricha, pochowano je na dawnym miejscu.

Źródła: D. Boćkowski, E. Rogalewska, J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013.

Czołg – Pomnik wyzwolicielom miasta

ul. gen. Józefa Bema 100,
siedziba Podlaskiego Oddziału
Straży Granicznej

Czołg typu T-34 ustawiony jest na żelbetowej płycie, na zieleńcu, na terenie Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, nieopodal sali gimnastycznej, od strony ul. gen. J. Bema. Przed czołgiem znajduje się betonowy cokół ze skośnym pulpitem, na którym umieszczono prostokątną tablicę mosiężną z inskrypcją:

BOHATERSKIM ŻOŁNIERZOM/
ARMII RADZIECKIEJ/
WYZWOLICIELOM MIASTA/
BIAŁEGOSTOKU/
W 30-TĄ ROCZNICĘ
ZWYCIĘSTWA/
MIESZKAŃCY
BIAŁEGOSTOKU/
BIAŁYSTOK MAJ 1975//

W 1975 r. Wojsko Polskie przekazało Białemustokowi wycofany

z uzbrojenia czołg T-34, pochodzący z czasów II wojny światowej. Symbolizuje on podobny czołg z 510. pułku czołgów Armii Radzieckiej, który jako pierwszy w dniu 26 lipca 1944 r. wjechał do miasta. Jego dowódcą był st. kierowca - mechanik Paweł Chripkow. 12-letnia Daniela Krystyna Kalinowska uprzedziła załogę czołgu o minach, założonych przez wycofujące się oddziały niemieckie. 9 maja 1975 r. odsłonięcia pomnika, na skwerze przy wiadukcie kolejowo-drogowym nad ul. H. Sienkiewicza, dokonali Daniela K. Kalinowska-Ostrowska i Paweł Chripkow. 23 kwietnia 2005 r. czołg został przeniesiony na teren Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej.

Źródła: *Czołg – pomnik upamiętniający wyzwolenie Białegostoku przez Armię Radziecką*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 15; A. Minta, *Dzielny Pawka z 510. Pułku*, „Gazeta Wyborcza Białystok” 3.07.2003; (agak), „Zabrali czołg do muzeum. Mieszkańcy nie kryją żalu patrząc na pusty cokół przy ul. Sienkiewicza”, „Gazeta Współczesna” 2005 nr 79.

Tablica upamiętniająca 90-lecie szkolnictwa handlowo-ekonomicznego w Białymstoku

ul. gen. J. Bema 105,
budynek Zespołu Szkół Handlowo-
Ekonomicznych im. Mikołaja
Kopernika

Prostokątna, mosiężna tablica umieszczona jest na elewacji lewego skrzydła budynku, po lewej stronie od wejścia głównego. Na fakturującym tle, obok symbolu szkoły, inskrypcja:

W 90-LECIE SZKOLNICTWA/
HANDLOWO –
EKONOMICZNEGO/
W BIAŁYMSTOKU/
W HOŁDZIE TYM, KTÓRZY
ODESZLI/
PROFESOROM
I WYCHOWANKOM/
TABLICĘ TĄ POŚWIĘCAMY/
UCZESTNICY IV
ZJAZDU PROFESORÓW/
I ABSOLWENTÓW/
BIAŁYSTOK 5-7-X-1990 r.//

W 1900 r., w czasach zaboru rosyjskiego, powstało w Białymstoku pierwsze Siedmioklasowe Męskie Gimnazjum Handlowe, którego siedzibą w latach 1900-1906 był budynek przy ul. Pałacowej 1. Po licznych zmianach siedzib i nazw, szkoła funkcjonuje w obecnym gmachu od 1981 r. Tablicę pamiątkową ufundowano w celu upamiętnienia 90-lecia szkolnictwa handlowo-ekonomicznego w Białymstoku oraz w hołdzie tym, którzy odeszli – Profesorom i Wychowankom. Odsłonięta została przez Piotra Litermusa, ówczesnego Kuratora Oświaty i Wychowania, podczas IV Zjazdu Profesorów i Absolwentów Szkół Handlowo-Ekonomicznych, który miał miejsce w Białymstoku 6-7 października 1990 r. Pamiątkową tablicę poświęcili ks. Stanisław Rabczko, ks. prof. Czesław Gładczuk i ks. Anatol Ławreszuk. Tablicę wykonał białostocki rzemieślnik Wojtulewicz (nieznany z imienia).

W holu szkoły znajduje się również pełnoplastyczna rzeźba Mikołaja Kopernika, wykonana przez białostockiego artystę Stanisława Wakulińskiego, uroczyste odsłonięta w lutym 1973 r. Ponadto, wewnątrz budynku, umieszczona jest tablica z 1995 r. poświęcona Witoldowi Antonowiczowi, założycielowi i pierwszemu dyrektorowi Szkoły Handlowej im. Mikołaja Kopernika w Białymstoku.

Źródła: www.ekonomik.bialystok.pl.

**UL. GENERAŁA ZYGMUNTA
BERLINGA**

Pomnik Solidarności

**ul. gen. Zygmunta Berlinga 2,
przy kościele pw. św. Kazimierza**

Pomnik ma formę pękniętego kamiennego głazu narzutowego z trzema wileńskimi krzyżami z brązu, ustawionego na trójstopniowym cokole. W połowie wysokości głaz opina metalowy łańcuch ze znakiem SOLIDARNOŚĆ. Na najwyższej części cokołu tablica fundacyjna w kształcie mapy Polski, z inskrypcją:

W ROCZNICĘ/
POWSTANIA NSZZ/
„SOLIDARNOŚĆ”/
REGION/
BIAŁYSTOK/
31.08.1996 R.//

Fundatorem pomnika był Zarząd NSZZ „Solidarność” Region Białystok. Ofiarodawcami były Komisje Zakładowe NSZZ „Solidarność” oraz osoby prywatne. Uroczyste poświęcenie i odsłonięcie Pomnika Solidarności miało miejsce 5 września 1996 r., w 16. rocznicę powstania NSZZ „Solidarność”. Uroczystą Mszę Świętą odprawił arcybiskup Stanisław Szymecki. Homilię wygłosił Leszek Sławoj Głódź – biskup połowy Wojska Polskiego. W uroczystości udział wzięli m.in.: Marian Krzaklewski – przewodniczący NSZZ „Solidarność”, Lech Wałęsa, Józef Mozolewski – przewodniczący Zarządu Regionu Białystok NSZZ „Solidarność”, Stanisław Marczuk – przewodniczący Zarządu Regionu Białystok NSZZ „Solidarność” w latach 1981-1990. Autorem pomnika jest rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk.

Rzeźba Papieża Jana Pawła II

ul. gen. Zygmunta Berlinga 2,
elewacja kościoła
pw. św. Kazimierza Królewicza

Pełnoplastyczna rzeźba z gipsu, o wysokości 3,5 m, przedstawia stojącego papieża Jana Pawła II w geście błogosławieństwa, z metalowym krzyżem papieskim. Usytuowana jest w niszy północno-zachodniej elewacji kościoła. Rzeźba papieża stoi na płaskiej zaokrąglonej płycie. Na jej brzegu inskrypcja z mosiężnych liter: JAN PAWEŁ II. Autorem i wykonawcą pomnika był rzeźbiarz Stanisław Wakuliński. Pomnik został wykonany na zlecenie proboszcza parafii w 2000 r. i powstał w rekordowym czasie zaledwie 2 miesięcy.

Źródła: informacje Izabeli Suchockiej
z Białegostoku

UL. ŚW. ANDRZEJA BOBOLI

Pomnik Aleksandra Rybnika

ul. św. Andrzeja Boboli 49/1,
przy kościele pw. św. Andrzeja
Boboli w Starosielcach

Granitowy monument w kształcie stojącej prostokątnej płyty, ustawiony na trójczłonowym cokole, z rytą złożoną inskrypcją. Nad nią: wizerunek orła w koronie, krzyż łaciński i symbol Polski Walczącej. Na dole, pomiędzy wersami, krzyż Virtuti Militari.

Pomnik ku czci pułkownika Aleksandra Rybnika ps. „Jerzy” odsłonięto i poświęcono 3 listopada 1996 r. Uroczystość poprzedziła msza święta, którą celebrował biskup Edward Ozorowski. W głoszonej homilii ksiądz Stanisław Piotrowski przypomniał postać Aleksandra Rybnika. Głównym organizatorem uroczystości był Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Zarząd Okręgowy w Białymstoku. W uroczystościach uczestniczyli m.in. Krzysztof Jurgiel – prezydent Białegostoku, minister Adam Dobroński – Kierownik Urzędu do spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych, Józef Mozolewski – przewodniczący Zarządu Regionu Białystok NSZZ „Solidarność” oraz mieszkańcy Białegostoku.

Pplk Aleksander Rybnik, pseudonim „Dziki”, „Jerzy” (13.12.1906, Starosielce – 11.09.1946, Białystok) – absolwent gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku, żołnierz AK i WiN, z wykształcenia nauczyciel, uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. Dwukrotnie odznaczony Orderem Virtuti Militari. W kwietniu 1941 r. został komendantem garnizonu Wilno, a w 1942 r. – komendantem Obwodu Armii Krajowej Słonim w Okręgu AK Nowogródek. Od grudnia 1943 r. – zastępca komendanta Armii Krajowej Okręgu Białystok. Aresztowany w kwietniu 1946 r. we wsi Rybaki, sądzony przez komunistyczne władze w pokazowym procesie w kinie „Ton”, skazany na karę śmierci, którą wykonano w białostockim więzieniu.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; wikipedia.org

UL. JANA KLEMENSA BRANICKIEGO

Tablica na dawnej synagodze Shmuela Mohilewera

ul. Jana Klemensa Branickiego 3

Prostokątna tablica wykonana jest z czarnego polerowanego granitu, o wymiarach 60x38,5 cm. W górnej części tablicy ryta Gwiazda Dawida, poniżej ryta inskrypcja. Kolumna po lewej stronie w języku polskim:

TU BYŁA/
BOŻNICA ŻYDOWSKA/
IM. WIELKIEGO RABINA/
SHMUELA MOHILEWERA//

Po stronie prawej, ten sam tekst zapisany w języku hebrajskim. Tablica została odsłonięta 15 sierpnia 1992 r. w 49. rocznicę wybuchu powstania w getcie białostockim.

Budynek synagogi pierwotnie pełnił funkcję prywatnej bożnicy „Bejt – Szmuel”, oddanej do użytku w 1901 r. przy ówczesnej ul. Bulwarowej. Elewacja tej synagogi wyróżniała się bogatym detalem architektonicznym, utrzymanym w stylu mauretańskim. Świątynia swoją nazwę zawdzięczała rabinowi Samuelowi Mohilewerowi (1824-1889). Jego wnuk, Józef, w latach 1902-1915 był urzędowym rabinem w Białymstoku. Budynek przetrwał zniszczenia wojenne, jednak w latach 50. XX w. uległ znacznej przebudowie na potrzeby Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej, podczas której usunięto bogaty detal architektoniczny fasady. Po roku 1968 siedzibę miał tu także klub sportowy „Gwardia”, następnie klub „Hetman”.

Źródła: *Synagoga, ul. Branickiego 3*, karta ewidencyjna zabytku, opr. B. Tomecka, P. Lewkowicz, M. Tur, 2010; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

**UL. WŁADYSŁAWA
BRONIEWSKIEGO**

Tablica poświęcona Marii Skłodowskiej-Curie

**ul. Wł. Broniewskiego 1,
Szkoła Podstawowa nr 15**

Tablica z brązu, o wymiarach 34x68 cm umieszczona jest na frontowej elewacji szkoły, po prawej stronie wejścia głównego. W górnej części tablicy, w tondzie, znajduje się płaskorzeźbiony portret M. Skłodowskiej-Curie z inskrypcją:

MARIA SKŁODOWSKA/
CURIE/
1867-1934/
NAUKA LEŻY U PODSTAW/
KAŻDEGO POSTĘPU//

Tablica pamiątkowa Marii Skłodowskiej-Curie ufundowana została przez społeczność szkoły w związku z nadaniem jej sztandaru i imienia przez Kuratorium Oświaty i Wychowania w Białymstoku. Została odsłonięta 23 maja 1987 r. Tablicę wykonała artystka rzeźbiarka Alicja Popławska. W szkole znajduje się też popiersie uczzonej, wykonane z patynowanego gipsu, przez artystę plastyka Tadeusza Boloża.

Maria Salomea Skłodowska-Curie (7.11.1867 r., Warszawa – 4.07.1934 r., Passy, Francja) – polsko-francuska uczona, fizyk, chemik, dwukrotna noblistka (1903 r. wraz z mężem i 1911 r.), prekursorka nowej gałęzi chemii – radiochemii. Opracowała teorię

promieniotwórczości i techniki rozdzielnia izotopów promieniotwórczych. Odkryła dwa nowe pierwiastki: rad i polon. Większość życia spędziła we Francji. Jest jedyną kobietą, która spoczęła w paryskim Panteonie, w dowód uznania zasług na polu naukowym.

Źródła: Tablica pamiątkowa poświęcona Marii Skłodowskiej – Curie na budynku Szkoły Podstawowej nr 15 w Białymstoku przy ul. Władysława Broniewskiego 1, karta ewidencyjna, opr. A. Szeremeta, 1988, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 618; www.sp15bialystok.pl.

UL. BRUKOWA

Tablica poświęcona maturzystom – ofiarom wypadku pod Jeżewem

ul. Brukowa 2,
I Liceum Ogólnokształcące

Tablica zamontowana została na fasadzie szkoły, po prawej stronie od wejścia głównego. Na granitowej płycie umieszczono tablicę inskrypcyjną z brązu, z nazwiskami osób tragicznie zmarłych 30 września 2005 r. i widokiem zabudowań klasztornych na Jasnej Górze w Częstochowie.

„STAŃCIE SIĘ
NIEUSTRASZONYMI
ŚWIADKAMI/
MIŁOŚCI SILNIEJSZEJ OD
ŚMIERCI”? JAN PAWEŁ II/
ORĘDZIE NA XIX ŚWIATOWY
DZIEŃ MŁODZIEŻY 22
LUTEGO 2004 R./

MONIKA BIEGAŃSKA/
JOANNA DĄBROWSKA/
SEBASTIAN GIESKO/
KRZYSZTOF GÓRYŃSKI/
KAROLINA JANKOWSKA/
JUSTYNA KOWALKO/
MARIA ROMANOWSKA/
MONIKA SZEKALSKA/
MAŁGORZATA
ZAJĄCZKOWSKA/
KAROLINA ZDANOWICZ./

PAMIĘCI MATURZYSTÓW/
UCZESTNIKÓW
ARCHIDIECEZJALNEJ/
PIELGRZYMKI DO
CZĘSTOCHOWY/ OFIAR
KATASTROFY DROGOWEJ/
POD JEŻEWEM 30.09.2005 R.//

Uroczyste odsłonięcie tablicy miało miejsce 12 kwietnia 2006 r. Autorem tablicy jest białostocki artysta plastyk Andrzej Onchimowicz.

30 września 2005 r. grupa białostockich maturzystów z I Liceum Ogólnokształcącego i Technikum Elektrycznego w Białymstoku wybrała się autokarem do Częstochowy, na pielgrzymkę w intencji powodzenia na egzaminie dojrzałości. Na drodze krajowej nr 8 z Białegostoku do Warszawy, w okolicy miejscowości Sikory-

-Wojciechowieża pod Starym Jezewem, autokar zderzył się z ciężarówką i stanął w płomieniach. W wyniku wypadku zginęło 13 osób, w tym 9 maturzystów z I Liceum Ogólnokształcącego w Białymstoku oraz jeden z Zespołu Szkół Elektrycznych im. prof. Janusza Groszkowskiego w Białymstoku. Pozostałymi ofiarami byli dwaj kierowcy autokaru oraz kierowca ciężarówki. W miejscu, gdzie doszło do wypadku, ustawiono pomnik w formie przydrożnej kaplicy.

Źródła: „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Białymstoku”, 13.04.2006.

UL. BOLESŁAWA CHROBREGO

Krzyż Milenijny A.D. 2000

skwer przy ul. B. Chrobrego 3E

Kilkumetrowy krzyż składa się z dwóch przenikających się krzyży, ze stali malowanej na brązowo i aluminium. Po obu stronach krzyża – elementy ozdobne w formie rur ze stali szlachetnej ustawionych kaskadowo. Do krzyża prowadzi aleja, otoczona wysoką zielenią. U podstawy krzyża znajduje się inskrypcja z mosiężnych odlewanych liter:

CHRYSZTUS/
WCZORAJ/
DZIŚ/
I NA WIEKI//

Poniżej inskrypcji – 2 tablice fundacyjne z brązu z inskrypcjami:

JEZUSOWI CHRYSZTUSOWI/
JAKO WYRAZ/
WIARY I NADZIEI/
KRZYŻ TEN USTAWILI/
NA PAMIĄTKĘ JUBILEUSZU
A.D. 2000/
WIERNI Z PARAFII
ŚW. WOJCIECHA//

W 80 ROCZNICĘ URODZIN
OJCA ŚW. JANA PAWŁA II,
NA PROŚBĘ PROBOSZCZA
PARAFII ŚW. WOJCIECHA
W BIAŁYMSTOKU/
KS. KANONIKA STANISŁAWA

SZCZEPURY/
W DNIU 18 MAJA 2000 ROKU
KRZYŻ TEN POŚWIĘCIŁ/
KS. ABP STANISŁAW
SZYMECKI METROPOLITA
BIAŁOSTOCKI/
KRZYŻ ZAPROJEKTOWAŁ
TOMASZ PERKOWSKI//

Krzyż zaprojektowany przez białostockiego architekta Tomasza Perkowskiego, został ustawiony w ramach obchodów jubileuszu A.D. 2000, w 80. rocznicę urodzin papieża Jana Pawła II, z inicjatywy ks. kanonika Stanisława Szczepury – ówczesnego proboszcza Parafii Rzymskokatolickiej pw. św. Wojciecha BM w Białymstoku. 18 maja 2000 r. krzyż został poświęcony przez ks. abp. Stanisława Szymeckiego, metropolitę białostockiego.

UL. KONSTANTEGO
CIOŁKOWSKIEGO

Pomnik Żołnierzy Armii Radzieckiej

ul. Konstantego Ciołkowskiego,
Cmentarz Wojenny Żołnierzy Armii
Radzieckiej

Pomnik usytuowany na osi alei Cmentarza. Tworzy go grupa rzeźbiarska, wykonana z piaskowca, przedstawiająca żołnierzy Armii Radzieckiej i Ludowego Wojska Polskiego. W centralnej części znajduje się słupek, obłożony kamiennymi płytami, z reliefem motywu pięcioramiennej gwiazdy i sylwetki człowieka. Prowadzą do niego pięciostopniowe schody. Za słupem umieszczona jest trójkątna forma z surowego betonu z żeliwną tablicą inskrypcyjną. Po lewej stronie stoi nadnaturalnej wielkości rzeźba żołnierza radzieckiego, okrytego peleryną, z hełmem na głowie i bronią w ręku. Na pierwszym

planie pomnika ustawione są dwie pary rzeźb, nadnaturalnej wielkości – z jednej strony żołnierz polski i czerwonarmistka, z drugiej fizylierka polska i czerwonarmista. Pomnik z trzech stron otaczają zbiorowe mogiły jeńców radzieckich. Inskrypcja:

MIĘSCIE UŚWIĘCONE/
MĘCZEŃSKĄ KRWIĄ/
ŻOŁNIERZY ARMII
RADZIECKIEJ/
WALCZĄCYCH O WOLNOŚĆ/
NASZĄ I WASZĄ/
ZAMORDOWANYCH/
PRZEZ HITLEROWCÓW/
W ROCZNICĘ POWSTANIA
LWP/ ŻOŁNIERZE PODLASKIEJ
JEDNOSTKI KBW//

W 1941 r. na terenie koszar 10. Pułku Ułanów Litewskich Niemcy zorganizowali obóz jeńców radzieckich. Zamknięci w nieludzkich warunkach jeńcy masowo ginęli z głodu, wycieńczenia, nadmiernej pracy i od kul strażników. Ofiary obozu chowano w masowych mogiłach. W 1963 r. Podlaska Jednostka Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego, stacjonująca w koszarach, gdzie znajdował się obóz, ufundowała pomnik, upamiętniający męczeńską śmierć tysięcy żołnierzy radzieckich. W tym czasie ogrodzono i porządkowano cmentarz. Pierwotnie grupa rzeźbiarska była częścią Pomnika Żołnierza Radzieckiego,

odsłoniętego 7 listopada 1951 r. w głównej alei Plant. Pomnik został wzniesiony ze składek społeczeństwa Białostoczczyzny. Pomnik ulokowano w miejscu przygotowanym w okresie międzywojennym pod inny, niezrealizowany obiekt monumentalny. W 1971 r. do kompozycji pomnika dodano dwie grupy rzeźbiarskie, a pomnik odtąd nazywano „Pomnikiem Wdzięczności”.

Autorem projektu był prof. Jan Ślusarczyk, wykonawcami rzeźby żołnierza (1951): artysta plastyk Denko, Osiecki, Muszytowski, Albin Sokołowski. Wykonawcą 2 grup rzeźbiarskich (odkucie i ustawienie – 1971) był Albin Sokołowski.

W maju 1990 r. działacze Konfederacji Polski Niepodległej w Białymstoku planowali zburzyć pomnik. W związku z tym Rada Miejska Białegostoku podjęła uchwałę o przeniesieniu pomnika. Prezydent Lech Rutkowski zarządził demontaż istniejącego na Plantach pomnika. W nocy pojawił się dźwig i grupa robotników, a nad ranem pomnika już nie było. Przeniesiono go z Plant na Cmentarz Wojenny Żołnierzy Armii Radzieckiej. W nowej aranżacji monumentu nie ma 9-metrowego cokołu.

Źródła: *Pomnik Wdzięczności Armii Radzieckiej*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku (WUOZ), nr inw. 22; *Grupa rzeźbiarska w zespole Pomnika Wdzięczności: żołnierz polski i czerwoarmista*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach WUOZ Białystok, nr inw. 23; *Grupa rzeźbiarska w zespole Pomnika Wdzięczności: fizylierka i czerwoarmista*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach WUOZ Białystok, nr inw. 24; *Pomnik na cmentarzu jeńców radzieckich przy ul. Kawaleryjskiej*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach WUOZ Białystok, nr inw. 30; J. Tartak, *Pomnik Wdzięczności znika z Plant. Nadzwyczajna sesja Miejskiej Rady* [Białegostoku], „Kurier Podlaski” 1990 nr 156; D. Boćkowski, *Pomnik Wdzięczności [na białostockich Plantach]*, „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Białymstoku”, 1996 nr 239.

Głaz z tablicą poświęcony lotnikom

ul. Konstantego Ciołkowskiego 2,
obok nowego budynku Areoklubu
Białostockiego na lotnisku
sportowym na Krywlanach

Głaz narzutowy z tablicą pamiątkową umieszczony jest na czworokątnym, zbliżonym do formy latawca, cokole. Otoczony jest lipami. Został odsłonięty 17 sierpnia 1996 r. na 50-lecie Aeroklubu Białostockiego. Powstał dzięki staraniom Zenona Pietkiewicza – prezesa Klubu Seniorów Lotnictwa w Białymstoku. Na tablicy emblemat Aeroklubu Białostockiego i inskrypcja:

PAMIĘCI/
BRACI LOTNICZEJ/
1946-1996/
AEROKLUB BIAŁOSTOCKI//

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

UL. ELEKTRYCZNA

Płyta poświęcona Papieżowi Janowi Pawłowi II

ul. Elektryczna 13,
przy budynku administracyjnym
PGE Dystrybucja S.A.
Oddział Białystok

Płyta ustawiona jest na niewielkim cokole. Wykonana jest z polerowanego granitu, na której umieszczono spizową płaskorzeźbę w formie proporca, z popiersiem papieża Jana Pawła II i inskrypcją:

NIE MA SOLIDARNOŚCI/
BEZ MIŁOŚCI. SOLIDARNOŚĆ
– 1980 – 2005 MK. NSZZ
SOLIDARNOŚĆ/
ZAKŁAD ENERGETYCZNY/
BIAŁYSTOK S.A.//

U dołu, na frędzlach proporca, ryte nazwy przedsiębiorstw, kolejno od lewej:

PTU · ETRA/
PPH · EKTO/
CSE · ESO/
PP · ENSPRO/
· ESP //

Płyta została ufundowana w 2005 r. przez związki zawodowe Zakładu Energetycznego w Białymstoku oraz liczne przedsiębiorstwa związane z energetyką, w 25.

rocznicę powstania NSZZ „Solidarność”. Płaskorzeźbę wykonał artysta rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica ku czci poległych energetyków

ul. Elektryczna 13,
elewacja budynku PGE
Dystrybucja S.A. Oddział Białystok

Tablica z brązu, wmurowana w elewację budynku. W lewym górnym rogu tablicy odznaka Związku Bojowników o Wolność i Demokrację, poniżej wypukła inskrypcja:

KU CZCI/ PRACOWNIKÓW/
ENERGETYKI/ POLEGŁYCH/
W WALCE/ Z NAJEŹDZCĄ/
HITLEROWSKIM/
W LATACH/ 1939 – 1945/
O WOLNĄ/
I NIEPODLEGŁĄ/
POLSKĘ/ ZAŁOGA ZEB/
X XXV ROCZNICĘ PRL/
WRZESIEŃ 1969//

Tablica została wmurowana we wrześniu 1969 r., ufundowana z inicjatywy i składek pracowników Zakładu Energetycznego w Białymstoku.

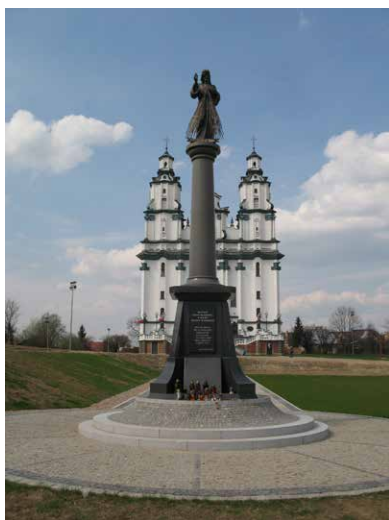

Źródła: *Tablica upamiętniająca ku czci pracowników energetyki*, karta ewidencyjna, opr. A. Oleksicki, J. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 54.

UL. KSIĘDZA
ARCYBISKUPA ROMUALDA
JAŁBRZYKOWSKIEGO

Monument Jezusa Miłosiernego

ul. Księdza Arcybiskupa Romualda
Jałbrzykowskiego 5

Monument o wysokości 9 metrów i wadze 32 ton przedstawia pełnoplastyczną postać Jezusa Miłosiernego na kolumnie. Rzeźba Chrystusa została wykonana z brązu, a kolumna i masywny cokół – z granitu. Na cokole – tablica inskrypcyjna oraz miejsca na umieszczenie innych okazjonalnych tablic.

Inskrypcja na tablicy:
BIAŁYSTOK/
MIASTO/
MIŁOSIERDZIA/
W HOŁDZIE/
JEZUSOWI MIŁOSIERNEMU/
BOŻE MIŁOSIERNY,
MIEJ W OPATRZNOŚCI/
MIESZKAŃCÓW/
BIAŁEGOSTOKU/
I LUD NASZEJ ZIEMI/
PRZEZ CHRYSZTUSA/
NASZEGO PANA/
BIAŁYSTOK 27.09.2009//

Jest to pierwszy w Białymstoku pomnik kamienny o tak dużym ciężarze i wysokości. Inicjatorem budowy pomnika był abp Stanisław Szymecki. Koncepcja placu i pomnika opracowana została przez architekta Józefa Matwiejuka. Konstrukcję fundamentu zaprojektował

profesor Czesław Miedziałkowski z Politechniki Białostockiej. Koncepcję postumentu opracowali architekci Andrzej i Karol Nowakowscy. Figura Jezusa Miłosiernego została wykonana przez profesora Czesława Dźwigaja z Krakowa.

Źródła: B. Klem, *Inżynieria w służbie sacrum*, „W Służbie Miłosierdzia”, 2010 nr 3.

27 września 2009 r. arcybiskup Stanisław Szymecki uroczystie poświęcił monument Jezusa Miłosiernego, który stanął na Wzgórzu Opatrzności Bożej przed Kościołem Zmartwychwstania Pańskiego w Białymstoku. Figurę Chrystusa ustawiono i poświęcono z okazji III Kongresu Miłosierdzia Bożego. Upamiętnił także pierwszą rocznicę wyniesienia na ołtarze błogosławionego księdza Michała Sopoćki.

ALEJA JANA PAWŁA II

Pomnik Obrońców Białegostoku

Aleja Jana Pawła II

W 1972 r. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Białymstoku podjęło uchwałę o wybudowaniu pomnika, upamiętniającego obrońców Białegostoku z września 1939 r. Ogłoszono konkurs, w którym wzięli udział białostoccy twórcy: Jerzy Grygorczuk, Albin Sokołowski, Stanisław Wakuliński, Jerzy Jaworowski, Wojciech Załęski, Jan Krutul, Aleksandra Kołodko, Marek Stachurski, Edward Jurszewicz. Zgłoszono 8 projektów, które 2 grudnia 1972 r. rozpatrzyła Komisja Artystyczna ds. Plastyki i Sztuki Ludowej. Wybrano projekt zespołu autorskiego: Mirosława Zbichorskiego, Andrzeja Chwaliboga, Jerzego Grygorczuka, Antoniego Maleckiego. Inicjatorem upamiętnienia był

Antoni Malecki – uczestnik obrony Białegostoku we wrześniu 1939 r.

Pomnik Obrońców Białegostoku na Wysokim Stoczku został wykonany w 1973 r. Powstał w miejscu, gdzie w 1939 r. znajdowało się stanowisko obrony Białegostoku. Monument upamiętnia bohaterstwo żołnierzy 42. p.p., którzy pod rozkazami pplk. Zygmunta Szafrankowskiego walczyli z Niemcami.

Do realizacji pomnika użyto drzew – „świadków” wydarzeń wojennych z 1939 r. – 11 okorowanych pni wierzb, rosnących przy trasie z Białegostoku do Warszawy. Megalityczne formy drzew, odpowiednio posadowione i zakomponowane, stworzyły niepowtarzalną scenografię dramatycznych wydarzeń z tamtych lat. Szacunkowy koszt pomnika – około 2,5 miliona ówczesnych złotych. Miejska Rada Narodowa przeznaczyła na ten cel 100 tysięcy złotych. Pomnik częściowo budo-

wany był w czynach społecznych. Pomnik zyskał uznanie artysty Władysława Hasiora i warszawskiego architekta Adolfa Ciborowskiego.

Czas zniszczył pomnik. W 1986 r. powstał Komitet Odbudowy Pomnika Obrońców Białegostoku. Elżbieta Czajkowska i Lech Hajdamowicz zaprojektowali cegiełki w formie banknotów o różnych nominałach, które rozprowadzano wśród mieszkańców Białegostoku. Przedsięwzięciu patronowali m.in. Włodzimierz Kołodziejuk – I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Białymstoku, Krystyna Marszałek-Młyńczyk – wiceminister Kultury i Sztuki, Julian Ślarzyński – wicewojewoda białostocki.

W latach 1988-1989 pomnik został odbudowany w nowym materiale. Wszystkie elementy kompozycji drzew wykonano w betonie i obłożono blachą miedzianą, zachowując ich poprzednią formę, wielkość oraz sposób kompozycji. Nawierzchnia placu oraz dojścia zostały wyłożone kostką granitową. Zamontowano także tablice i napisy, wykonane w brązie, z informacjami o jednostkach wojskowych biorących udział w walkach we wrześniu 1939 r. Kompozycja została także podświetlona. Projekt odbudowy wykonali artysta rzeźbiarz Jerzy

Grygorczuk i architekt Andrzej Chwalibóg, przy współpracy rzeźbiarzy Krzysztofa Gąsowskiego i Jana Wakulińskiego. Uroczyste odsłonięcie pomnika odbyło się 1 września 1989 r. w pięćdziesiątą rocznicę wybuchu II wojny światowej.

Kompozycja ta przetrwała niepełna 10 lat. Z 11 drzew stanowiących kompozycję pomnikową, tylko na trzech drzewach zachowały się miedziane korony. Pozostałe zostały zniszczone, a powłoki miedziane i elementy z brązu zostały skradzione.

W roku 2008 przystąpiono do przeprowadzenia rewaloryzacji kompleksu pomnikowego. „Trzecia wersja” pomnika została wykonana przez artystę rzeźbiarza Jerzego Grygorczuka. Wprowadzono nowy akcent rzeźbiarski – pochyły stylobat z kaskadowo ułożonymi na nim trójkątnymi płytami. Inspiracją autora były zatory lodowe tworzące się na rzekach. Ekspresyjna forma po-

mnika eksploduje energią i ruchem wyrażając wysiłek poniesiony przez obrońców Białegostoku. Zdewastowane „drzewa” otrzymały nowe kapitele, nawiązujące do kompozycji centralnej. Do rewaloryzacji pomnika użyto wysokowartościowych betonów, stosując technologię tor-kretu do uzyskiwania fakturalnych płaszczyzn. Na przedniej elewacji kompozycji wykonano płaskorzeźbione symbole jednostek biorących udział w walkach. Plac pomnikowy i główny ciąg komunikacyjny został pokryty szarą kostką granitową. Przy wejściu na teren pomnika po prawej stronie została zachowana ściana z kostki granitowej, na której umieszczono napis

OBROŃCOM MIASTA,
WRZESIEŃ 1939,
SPOŁECZEŃSTWO//

Przy ciągach pieszych na trawnikach ustawione zostały ławki z kamienia naturalnego – bloki

strzegomskie. Została odrestaurowana stara studnia oraz maszt. Obiekt został także oświetlony, objęty monitoringiem. Uroczyste odsłonięcie kompleksu pomnikowego po rewaloryzacji odbyło się 13 września 2009 r.

W podziemiach kościoła pw. Zmartwychwstania Pańskiego znajduje się Panteon Obrońców Białegostoku z 1939 r.

Obrona Białegostoku we wrześniu 1939 r. nie była bojem strategicznym czy operacyjnym. Po stronie polskiej walczyło kilkuset żołnierzy z batalionu marszowego 42. p.p. pod dowództwem por. Ignacego Stachowiaka. Niemcy próbowali zająć miasto z marszu i nie spo-

dziewali się żadnego oporu. Była to walka ważna w historii miasta. Opóźniała przemieszczanie się wojsk niemieckich i ułatwiła wycofywanie innych polskich jednostek, które miały wziąć udział w ostatniej bitwie wrześniowej – pod Kockiem. Znanych jest kilkanaście nazwisk osób poległych w walce. Zostali oni pochowani na białostockich cmentarzach: wojskowym w Zwierzynku, farnym, miejskim i św. Rocha.

Źródła: Kronika. Doroczne nagrody Ministra Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska za wybitne osiągnięcia twórcze w dziedzinie urbanistyki i architektury, „Miasto” 1975, R. XXV, Nr 6; Reduta Obrońców Białegostoku z września 1939 r. położona na Wysokim Stoczku, karta ewidencyjna, opr. A. Szeremeta, 1988, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 628; J. Grygorczuk, Pomnik Obrońców Białegostoku - kolejne wcielenie, „Życie Politechniki 2009 nr 3; A.Cz. Dobroński, Reduta na Wysokim Stoczku, „Kurier Poranny” 2009 nr 213, dodatek „Obserwator” nr 146.

UL. KAWALERYJSKA

Głaz z tablicą upamiętniającą 10. Pułk Ułanów Litewskich

ul. Kawaleryjska 70

Pomnik w formie głazu narzutowego wspartego na cokole z kostki granitowej. Znajduje się przy ogrodzeniu koszar 18. Białostockiego Pułku Rozpoznawczego, po prawej stronie bramy wjazdowej na teren jednostki. Na kamieniu umieszczona jest mosiężna prostokątna tablica pamiątkowa z odznaką pułkową 10. Pułku Ułanów i inskrypcją:

KOSZARY/
10 PUŁKU/
UŁANÓW/
LITEWSKICH/
W hołdzie „Dziesiątkom”/
stacjonującym tu w latach/
1922-1939/
8.V.1992/
25 pułk łączności/
Koło 10.p.u.1.//

W lewym górnym rogu tablicy Orzeł Jagielloński z tarczą romańską, na tle podkowy, z tarczą herbową w dolnej części.

Pomnik ufundowany został przez Koło Żołnierzy 10. Pułku Ułanów Litewskich i ich Rodzin w Białymstoku. Uroczyste odsłonięcie miało miejsce 10 maja 1992 r. przez ostatniego prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie, Ryszarda Kaczorowskiego oraz przedstawiciela Ministerstwa Obrony Narodowej płk Stefana Włudyki, w asyście rtm. Kazimierza Michałowskiego i Eugenii Kuli, prezesa Koła.

Pomnik znajduje się na terenie dawnych koszar, które były wybudowane około 1890 r. dla 4. Charakowskiego Pułku Ułanów. W latach 1922-1939 stacjonował w nich przeniesiony z Pietkowa 10. Pułk

Ułanów Litewskich. Historia pułku zaczyna się 9 grudnia 1918 roku, w Pietkowie koło Łap. Wówczas w składzie Dywizji Litewsko-Białoruskiej przystąpiono do formowania Pułku Ułanów Nr 12. 30 grudnia 1918 roku oddział przemianowany został na 10. Pułk Ułanów Litewskich. We wrześniu 1922 r. pułk został przeniesiony do Białegostoku. W pułku staż odbywali kandydaci na oficerów i podoficerów zawodowych. 10. Pułk Ułanów Litewskich był na tyle atrakcyjny, że w latach dwudziestych i trzydziestych przybywali na staż oficerowie z Finlandii i Szwecji. Podczas okupacji niemieckiej mieścił się tu niemiecki obóz jeniecki dla jeńców sowieckich. We wrześniu 1944 r. na terenie koszar znajdował się sowiecki Frontowy Obóz Przesyłowy nr 45, z którego wysyłano jeńców do łagrów w ZSRR. Funkcjonował w tym miejscu do czasu ofensywy styczniowej 1945 r. Jeńcy byli umieszczani w barakach, które ocalały z obozu jenieckiego i nie zostały zniszczone przez wycofujących się Niemców. Pojemność obozu była wyznaczona na 8 tys. jeńców. Od 1945 r. funkcjonują tu niezmiennie koszary wojskowe.

Źródła: A. Dobroński, K. Filipow, „Dziesiątacy” z Białegostoku. 10 Pułk Ułanów Litewskich, Białystok 1992; J. S. Wojciechowski, 10 Pułk Ułanów Litewskich, Pruszków 2007; www.10pul.idl.pl.

UL. JANA KILIŃSKIEGO

Tablica upamiętniająca żołnierzy Armii Krajowej

ul. Jana Kilińskiego 7

Tablica o wymiarach 50x49 cm, umieszczona jest na elewacji budynku Muzeum Wojska, po prawej stronie wejścia głównego. Formą nawiązuje do odznaki Krzyża Armii Krajowej. Tablica upamiętniająca żołnierzy Armii Krajowej Okręgu Białystok, Nowogródek, Wilno. Ufundowana przez członków białostockiej ekspozytury AK „Stragan”, w 56. rocznicę wkroczenia wojska Armii Radzieckiej do Polski. Wykonana z brązu, w kształcie równoramiennego krzyża. Na skrzyżowaniu ramion tarcza z inskrypcją:

ŻOŁNIERZOM/
ARMII KRAJOWEJ/
OKRĘGÓW: BIAŁY-/
STOK, NOWOGRÓDEK/
WILNO – KOLEDZY/
BIAŁOSTOCKIEJ EKSPO/
ZYTURY AK „STRAGAN”/
PLACÓWKI/
BIAŁYSTOK, BIELSK
PODLASKI/
GRODNO, ŁAPY, ŁOMŻA/
WOŁKOWYSK/
BIAŁYSTOK – 17-9-95//

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

Pomnik Żołnierzy Armii Krajowej

ul. Jana Kilińskiego – Skwer Armii Krajowej

Pomnik jest wykonany z różowego i szarego granitu. Na pionowej bryle, z polerowanego i kutego granitu, znajduje się wizerunek orła w koronie, wspartego szponami na szabli, a pod nim napis:

ŻOŁNIERZOM ARMII
KRAJOWEJ.//

Z tyłu dwa symbole Polski Walczącej. Elementy te są odlewami z mosiądzu.

Na części poziomej, składającej się z trzech płyt, nałożonych na

siebie pod różnymi kątami, znajdują się nazwy okręgów:

AK: „SARNA” OKRĘG
BIAŁYSTOK//

„NÓW” OKRĘG
NOWOGRÓDEK//

OKRĘG WILNO „WIANO”//

OKRĘG POLESIE „KWADRA”//

Ponadto na górnej płycie widnieje napis:

BÓG – HONOR – OJCZYZNA.//

Teksty są kute i malowane. Pomnik został odsłonięty 17 września 1995 r.

Autorzy projektu: arch. Witold Czarnecki i arch. Bartosz Czarnecki. Wykonawcy pomnika: Waclaw Jeżyna i W. Kalinowski. Inwestorem był Światowy Związek Żołnierzy AK.

Pomnik jest wyrazem hołdu złożonego żołnierzom trzech okręgów Armii Krajowej: białostockiego, nowogródzkiego i wileńskiego. We wrześniu 1939 r. rozpoczęły się w Białymstoku pierwsze próby utworzenia organizacji konspiracyjnych, które stawiały sobie za cel prowadzenie walki zbrojnej. Bezwzględny terror zaprowadzony

w mieście przez NKWD i masowe wywózki zdeorganizowały powstające podziemie. Związek Walki Zbrojnej odbudował swoje struktury w 1941 r. W 1942 r. przekształcony został w Armię Krajową. Jej obwód Białystok – miasto podzielony był na 16 placówek i w 1943 r. dysponował prawie tysiącem oficerów, podoficerów i żołnierzy. Armia Krajowa w Białymstoku zajmowała się głównie wywiadem, kontrwywiadem i organizacją tajnego nauczania. Jednym ze spektakularnych jej sukcesów było spalenie w 1943 r. Arbeitsamtu (Urzędu Pracy). Dzięki tej akcji, ze względu na zniszczenie akt personalnych, wielu białostoczian uniknęło wywiezienia do przymusowej pracy w III Rzeszy. Od sierpnia 1944 r. nastąpiły masowe aresztowania oficerów i żołnierzy AK. W mieście organizowano pokazowe procesy sądowe, podczas których wymierzano kary opozycjonistom.

Źródła: AM, Pamięci żołnierzy Armii Krajowej. Odślonięcie pomnika w rocznicę napaści sowieckiej, „Kurier Poranny”, 18.09.1995.

Tablica – siedziba Urzędu Pracy III Rzeszy

ul. Jana Kilińskiego 11

Prostokąta tablica o wymiarach 63x56 cm, umieszczona na elewacji budynku Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej, wykonana jest z mosiądzu. W lewym górnym rogu romb z literą „P” (naszywka stosowana przez Niemców w obozach koncentracyjnych na oznaczenie Polaków). Na tablicy – inskrypcja:

W TYM DOMU MIESZCŁ/
SIĘ URZĄD PRACY/
RZESZY NIEMIECKIEJ/
„Arbeitsamt” w latach 1941- 1944/
PAMIĘCI ROBOTNIKOM
DEPOR-/
TOWANYM DO PRAC
PRZYMUSO-/
WYCH W III RZESZY/
Członkowie Stowarzyszenia
Polaków/
Poszkodowanych przez III Rzeszę/
Białystok wrzesień 1996//

Tablica upamiętnia robotników deportowanych przez Niemców podczas II wojny światowej do prac przymusowych. Ufundowana przez członków Stowarzyszenia Polaków Poszkodowanych przez III Rzeszę. Jej odsłonięcia dokonano we wrześniu 1996 r.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku

**UL. KSIĘDZA KRZYSZTOFA
KLUKA**

Pomnik Synów Pułku

**ul. ks. Krzysztofa Kluka 11,
nieopodal budynku Szkoły
Podstawowej nr 51 im. Ludwika
Zamenhofs**

Pomnik to nieregularny głaz narzutowy z tablicą pamiątkową. Ustawiony jest na niewielkim prostopadłościennym cokole z czarnego bazaltu. Tablica pamiątkowa, prostokątna o wymiarach 41,5x49 cm, wykonana jest z żywicy syntetycznej malowanej na czerwono, z inskrypcją:

CHWAŁA/
SYNOM PUŁKU/
MAŁOLETNIM ŻOŁNIERZOM/
I PARTYZANTOM/
Z LAT WOJNY 1939-1945/
BIAŁYSTOK 2000//

Pod inskrypcją umieszczona jest płaskorzeźbiona odznaka Synów Pułku (orzeł biały z werblem i napisem Syn Pułku). Profilowana obwódka tablicy zawiera, w górnej części, płaskorzeźbiony symbol polskiego orła wojskowego. Głaz z tablicą pamiątkową pierwotnie znajdował się przy ul. Synów Pułku na osiedlu Wygoda. W obecne miejsce został przeniesiony.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

**UL. ŚW. MAKSYMILIANA MARII
KOLBEGO**

Pomnik św. Maksymiliana Kolbego

**ul. św. Maksymiliana Marii Kolbego
nr 8, przy kościele parafialnym**

Święty przedstawiony jest w postaci stojącej, w habicie zakonnym i ze stulą na szyi. Prawa ręka uniesiona do góry w geście błogosławieństwa, lewa dotyka głowy siedzącego u jego stóp chłopca. Z lewej strony, u stóp świętego, tablica o nieregularnym kształcie z rytą inskrypcją:

ŚWIĘTY MAKSYMILIANIE/
BRÓŃ NASZE RODZINY/
PRZED KLĘSKĄ/ PIJAŃSTWA/
I ROZWODÓW//

Za plecami świętego, owinięty drutem kolczastym, prostopadłościenny betonowy słup malowany na czerwono, na którym zamontowana jest obozowa lampa. Pod nią wzbijający się do lotu orzeł w koronie. Na habicie umieszczono nazwy miejscowości oraz daty urodzin i śmierci świętego. Rzeźba ustawiona jest na cokole murowanym z czerwonej klinkierowej cegły w kształcie niskiego półwalca. Rzeźba wykonana jest z żywicy syntetycznej w kolorze patynowanego brązu o wysokości 4,4 m.

Pomnik ufundowała społeczność parafialna w 2007 r. z inicjatywy ks. proboszcza Alojzego Chojnowskiego. Rzeźbę wykonała artystka rzeźbiarka Małgorzata Hejduk z Częstochowy.

Maksymilian Maria Kolbe
[Rajmund Kolbe] (8.01.1894 r., Zduńska Wola – 14.01.1941 r. w KL Auschwitz). Polski franciszkanin konwentualny, prezbiter, męczennik i święty kościoła katolickiego. W 1927 r. założył klasztor w Niepokalanowie. Był więziony przez Niemców na Pawiaku, a potem wywieziony do obozu w Auschwitz, gdzie oddał życie za Franciszka Gajownicza.

Źródła: pl.wikipedia.org

UL. KOLEJOWA

Tablica poświęcona Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu

ul. Kolejowa 9,
budynek dworca PKP

Prostokątna tablica z czerwonego granitu, umieszczona na elewacji budynku dworca kolejowego, od strony peronów. W górnej części centralnie umieszczono portret Józefa Piłsudskiego w lewym profilu, po lewej – zarys granic Polski w okresie międzywojennym, z nazwami miast: Wilno, Białystok, Warszawa, Lwów, Stanisławów. Po prawej stronie znajduje się wojskowy orzeł w koronie. W dolnej części tablicy centralnie umieszczono herb Białegostoku. Elementy te wykonane są z mosiądzu. W środkowej części tablicy wykuta inskrypcja:

WSKRZESICIELOWI
I BUDOWNICZEMU/
PAŃSTWA POLSKIEGO/
JÓZEFOWI PIŁSUDSKIEMU/
HONOROWEMU
OBYWATELOWI/
MIASTA BIAŁEGOSTOKU/
NA PAMIĄTKĘ PRZEJAZDÓW/
DO UKOCHANEGO WILNA/
W 85 ROCZNICĘ/
ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI//

ZWIĄZEK PIŁSUDCZYKÓW/
RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ/
TOWARZYSTWO PAMIĘCI/
JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO/
ODDZIAŁ W BIAŁYMSTOKU//

SPOŁECZEŃSTWO MIASTA/
BIAŁEGOSTOKU/
11 XI 2003 R.//

Tablica poświęcona Marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu została odsłonięta 11 listopada 2003 r.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku..

Tablica upamiętniająca kolejarzy Białostoczczyzny

ul. Kolejowa 9, budynek dworca
PKP

Prostokątna mosiężna tablica znajduje się na elewacji dworca kolejowego, od strony ulicy Kolejowej. W górnej części orzeł w koronie, pod nim uskrzydłone koło – symbol pracowników kolei. Poniżej inskrypcja:

PAMIĘCI KOLEJARZY
BIAŁOSTOCCZYZNY/
POLEGŁYCH W WALCE
Z OKUPANTAMI/
O WOLNOŚĆ
I NIEPODLEGŁOŚĆ POLSKI/
W LATACH 1939-1949/
KOLEJARZE
BIAŁOSTOCCZYZNY/
LISTOPAD 1981//

Tablica upamiętnia kolejarzy Białostoczczyzny, którzy zginęli podczas II wojny światowej i w la-

tach powojennych. Jest to nowa tablica, uroczystie odsłonięta 3 maja 2006 r. przez Jana Dobrzyńskiego – wojewodę podlaskiego oraz Ryszarda Tura – prezydenta Białegostoku. Poprzednia tablica, ufundowana w 1971 r., została zdemontowana przed rokiem 2003 na czas remontu budynku dworca.

Z uwagi na nieaktualną treść dotychczasowej tablicy, zawiązano Społeczny Komitet Fundacji Tablicy Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” PKP Białystok, którego przedstawicielami zostali m.in.: Jerzy Grodzki, przewodniczący Komisji Międzyzakładowej NSZZ „Solidarność” PKP Białystok oraz Czesław Szyszko, emerytowany kolejarz. Spór pomiędzy komitetem a ówczesnym administratorem dworca o umieszczenie właściwej tablicy na obiekcie trwał ponad 3 lata.

Źródła: Tablica pamiątkowa ku czci kolejarzy poległych w latach drugiej wojny światowej, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 37; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

UL. MARII KONOPNICKIEJ

Pomnik Marii Konopnickiej

ul. Marii Konopnickiej 3,
Zespół Szkół Ogólnokształcących
Mistrzostwa Sportowego
im. Marii Konopnickiej

Pomnik Marii Konopnickiej ustawiony jest przed szkołą, na niewielkim zieleńcu. Pomnik o wysokości około 3 metrów wykonany jest z lastryka i obłożony kutą miedzianą blachą. Patronka szkoły ukazana jest w półpostaci, w kapeluszu, z lewą ręką zgiętą w łokciu i książką w dłoni, prawą opuszczoną z piórem. Na przedniej ścianie cokołu prostokątna płyta z brązu, z inskrypcją:

MARIA/
KONOPNICKA/
1842 – 1910/
„Cokolwiek czynim/
czyńmy tak/
By przyszłość/
rosła z pracy”/
W 30 LECIE/
SZKOŁY 1989//

Autorzy pomnika: białostoccy rzeźbiarze Jerzy Grygorczuk i Krzysztof Jakubowski. Rzeźbę patronki szkoły uroczystie odsłonięto 19 maja 1989 r., w rocznicę 30-lecia istnienia szkoły.

W 1974 r. Szkole Podstawowej nr 22, w piętnastą rocznicę powstania, nadano imię Marii Konopnickiej oraz sztandar. W 1976 r.

ustawiono przed szkołą i odsłonięto drewnianą rzeźbę patronki, wykonaną przez białostockiego artystę Jana Wakulińskiego. Obok rzeźby była tablicą z inskrypcją:

O JEŚLI KOCHASZ/
JEŚLI CHCESZ/
ŻYĆ POD TYM DA-/
CHEM, CHLEB JEŚĆ ZBÓŻ/
SERCEM OJCZYSTYCH
PROGÓW STRZEŻ...//

Z uwagi na zły stan zachowania drewnianej rzeźby zastąpiono ją nową w 1989 r.

Maria Konopnicka (23.05. 1845 r., Suwałki – 8.10.1910 r., Lwów) – poetka, nowelistka, pisarka dla dzieci, publicystka i tłumaczka. Wychowywała się w Kaliszu. Publikowała w „Tygodniku Ilustrowanym”. Drukowała w „Kłosach”, „Świcie”, „Bibliotece Warszawskiej”. W 1908 r. napisała „Rotę”. Zmarła we Lwowie i została pochowana na Cmentarzu Łyczakowskim.

Źródła: XXX lat Szkoły Podstawowej nr 22 im. Marii Konopnickiej w Białymstoku, Białystok 1989, praca zbiorowa; www.zsoms.pl

UL. MIKOŁAJA KOPERNIKA

Tablica poświęcona ofiaram sowieckich i niemieckich okupantów z lat 1939-1956

ul. Mikołaja Kopernika 21,
budynek Aresztu Śledczego

Tablica umieszczona jest na ceglanej elewacji budynku od strony ul. M. Kopernika, wykonana z granitu. Inskrypcja ryta, w górnej partii flankowana jest z lewej strony wizerunkiem orła w koronie otoczonego koroną cierniową, z prawej – symbolem Polski Walczącej. Treść inskrypcji:

W HOŁDZIE/
POLAKOM/
POMORDOWANYM
ZAMĘCZONYM/
I WIĘZIONYM W MURACH
TEGO WIĘZIENIA/
W LATACH 1939 - 1956/
PRZEZ OKUPANTA
HITLEROWSKIEGO/
STALINOWSKIEGO I URZĄD
BEZPIECZEŃSTWA/
ZA WALKĘ O WOLNĄ POLSKĘ/
1998/
WSPÓLWIEŻNIOWIE/
Z.W.P.O.S BIAŁYSTOK//

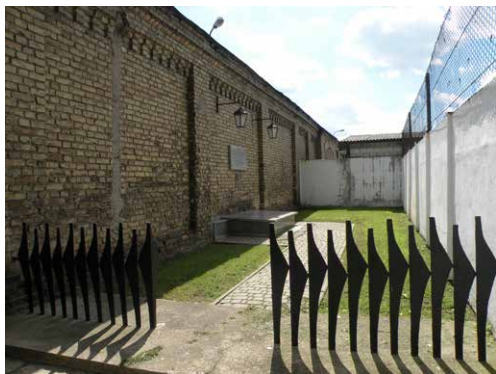
Tablica została odsłonięta w 1998 r., jej fundatorami byli więźniowie.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku

Tablica w miejscu straceń

ul. Mikołaja Kopernika 21, mur –
ogrodzenie Aresztu Śledczego

Tablica znajduje się na murze więziennym, w okolicach dawnego ogrodu. Prostokątna tablica granitowa o wymiarach 59x110 cm, umieszczona jest pomiędzy dwiema ozdobnymi latarniami, na ceglany murze. Zawiera rytą, malowaną na czarno, inskrypcję:

PAMIĘCI OFIAR/
SOWIECKICH I NIEMIECKICH
OKUPANTÓW/
ORAZ FUNKCJONARIUSZY
KOMUNISTYCZNEGO/
APARATU BEZPIECZEŃSTWA,
KTÓRZY STRACILI ŻYCIE
W LATACH 1939-1956/
I SPOCZYWAJĄ W TEJ MOGILE/
ORAZ W INNYCH MIEJSCACH/
NA TERENIE WIĘZIENIA//

Bezpośrednio pod tablicą – tondo z głową Chrystusa. Poniżej, na wysokości cokołu muru więziennego, granitowa płyta na cokole do ustawienia zniczy i składania kwiatów. Miejsce pamięci od otaczającego terenu oddziela niski płot, ze stylizowanych stalowych „sztachet”.

Kompleks budynków, w których obecnie mieści się areszt śledczy, powstał jako więzienie carskie w latach 1911-1912. Od sierpnia 1915 r. więzieniem administrował niemiecki Zarząd Militarny Białostok-Grodno. Przetrzymywano tu wówczas głównie więźniów kryminalnych. Po wyzwoleniu Białegostoku 19 lutego 1919 r., więzienie uruchomiono prawdopodobnie dopiero 1 lipca tego roku. W latach 1939-1941 więzienie było wykorzystywane przez władze sowieckie, zaś w latach 1941-1944 przez władze niemieckie. Na przełomie lat 1944-1945 więzienie było ochraniane przez jednostki NKWD, a część jego pomieszczeń została oddana do dyspozycji kontrwywiadu Smiersz II Frontu Białoruskiego. W tym okresie zwożono tu więźniów, których następnie zsyłano do sowieckich łagrów. Do końca stycznia 1945 r. deportowano stąd na Wschód około 5 tys. ludzi. Po zakończeniu masowych deportacji oddział cel pojedynczych białostockiego więzienia objęli w posiadanie funkcjonariusze NKWD, którzy przekazali go latem

1945 r. Wydziałowi Śledczemu Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku. W oddziale tym byli przetrzymywani najgroźniejsi, w opinii Urzędu Bezpieczeństwa, więźniowie polityczni. Znajdowały się tam także pomieszczenia służące do przesłuchań, w których dochodziło wielokrotnie do katowania więźniów, nieraz ze skutkiem śmiertelnym. W latach 1944-1956 w kompleksie przetrzymywano więźniów, prowadzono śledztwa, odbywały się rozprawy sądowe, wykonywano wyroki śmierci. W tym czasie na terenie więzienia i ogrodu przywięziennego, położonego między więzieniem a koszarami przy ul. Bema 100, dokonywano pochówków więźniów straconych na mocy wyroków sądowych oraz przekazanych do pochowania osób poległych i zamordowanych w trakcie obław Urzędu Bezpieczeństwa, Milicji Obywatelskiej i Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego Wojska Polskiego. Teren przywięzienny wraz z ogrodem był prawdopodobnie jedynym miejscem grzebania straconych w Białymstoku więźniów. Dokonywano tu egzekucji, a także chowano osoby zamordowane w trakcie śledztw, zmarłe z głodu i w wyniku epidemii panujących w areszcie, a także osób zamordowanych poza więzieniem. Po 1956 r. w obiekcie mieściło się więzienie centralne, następnie Areszt Śledczy

Wojewódzki Zarząd Zakładów Karnych, wreszcie ponownie Areszt Śledczy, który funkcjonuje do dzisiaj. W czasie trwania stanu wojennego (1981-1982) przetrzymywano w nim internowanych członków opozycji.

W związku z prowadzonym przez białostocki oddział Instytutu Pamięci Narodowej śledztwem, w lipcu i październiku 2013 r. oraz we wrześniu 2014 r. podczas ekshumacji odkryto szczątki ponad 280 ofiar zbrodni komunistycznych oraz nazistowskich.

W celu upamiętnienia ofiar, po wojnie na miejscu straceń wmurowano tablicę pamiątkową, którą w roku 1985 zastąpiono nową, a otaczający ją teren wyłączono z terenu więziennego i udostępniono. Obie tablice upamiętniały jedynie ofiary niemieckiego okupanta, dopiero po zmianach ustrojowych w 1989 r. została wykonana obecna tablica pamiątkowa.

*Źródła: Tablica upamiętniająca
miejsce straceń więźniów podczas II
wojny światowej, karta ewidencyjna,
opr. M. Oleksicka, J. Oleksicki, 1986,
w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu
Ochrony Zabytków w Białymstoku,
nr inw. 55; www.slady.ipn.gov.pl.*

UL. KOŚCIELNA

Tablica poświęcona ks. dr. Stanisławowi Hałce

ul. Kościelna 8, budynek VI Liceum
Ogólnokształcącego

Prostokątna tablica umieszczona na budynku liceum od strony ul. Kościelnej, wykonana z mosiądzu. W górnej części znajduje się popiersie księdza w medalionie oraz biało-czerwona wstęga z napisem VI LO, okalająca makietę szkoły. Poniżej inskrypcja:

Ks. dr Stanisław Hałko
(1884-1943)/
Kapłan. Współtwórca i organizator
pierwszej polskiej/
szkoły średniej w Białymstoku
(1915-1919)./
Dyrektor Państwowego
Gimnazjum/
im. Króla Zygmunta Augusta
w Białymstoku (1919-1939)./
Poseł na Sejm Ustawodawczy
Rzeczypospolitej Polskiej./
Orędownik zespolenia ziemi
podlaskiej z Królestwem Polskim//
Dyrektor i społeczność szkolna
VI LO/
Białystok 2011 r.//

Tablica została ufundowana z inicjatywy ówczesnego dyrektora VI LO Marka Onoszko przez społeczność szkolną, odsłonięta 25 sierpnia 2011 r. Wykonawcą tablicy jest białostoczanin Janusz Tafuß.

Ksiądz Stanisław Hałko (24.12. 1884 r., Mizany, Litwa – 1943 r. obóz zagłady w Oświęcimiu). Święcenia kapłańskie otrzymał 22.06.1908 r. Od 1913 r. pełnił posługę kapłańską w Białymstoku. W 1915 r. współtworzył Polskie Gimnazjum Realne, którego został dyrektorem. W 1916 r. został aresztowany przez władze niemieckie. Przebywał w obozach jenieckich. Do Białegostoku powrócił w 1918 r. W 1919 r. został wybrany posłem Sejmu Ustawodawczego. W okresie międzywojennym był też dyrektorem Gimnazjum Męskiego. We wrześniu 1939 r. po wkroczeniu Niemców został tymczasowym burmistrzem Białegostoku. 27 grudnia 1939 r. wyjechał do Warszawy, gdzie

włączył się do konspiracyjnej działalności pod nazwiskiem Stefan Halicki. Aresztowany przez gestapo, był więziony na Pawiaku, potem w Stutthofie, a następnie w Oświęcimiu, gdzie zmarł w 1943 roku.

Źródła: J. Dworakowski,
Ksiądz dr Stanisław Halko (1884-1943). Twórca polskiej szkoły średniej w Białymstoku, „W Służbie Miłosierdzia”, 2010 nr 1.

UL. KRAKOWSKA

Tablica upamiętniająca Eugenię i Zbigniewa Troczewskich

ul. Krakowska 11, kamienica

Tablica prostokątna z szarego granitu, umieszczona jest na fasadzie kamienicy, w której przez wiele lat mieszkali znani białostoccy pedagodzy. Inskrypcja ryta, złocona:

W TYM DOMU
W LATACH/
1935-1973 MIESZKALI/
EUGENIA I ZBIGNIEW/
TROCZEWSKY/
WYBITNI HUMANIŚCI/
PEDAGODZY/ ŚREDNICH
SZKÓŁ BIAŁOSTOCKICH/
WYCHOWANKOWIE/
BIAŁYSTOK 17.03.2011 R.//

Tablicę, dla uczczenia pamięci pedagogów Eugenii i Zbigniewa Troczewskich, ufundowali ich wychowankowie. Odświeżenie tablicy dokonano 16 marca 2011 r.

Zbigniew Troczewski (29.12.1904 r., Warszawa – 24.08.1980 r., Białystok). Doktor historii sztuki na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. W latach trzydziestych przyjechał do Białegostoku, gdzie uczył w Gimnazjum Żeńskim Zelligmana. W czasie okupacji prowadził tajne komplety. Po 1946 r. uczył w Gimnazjum i Liceum Handlowym, w Państwowym Gimnazjum Żeńskim nr 1 i Technikum Geodezyjnym. W czasach stalinowskich był szykanowany przez komunistyczne władze. W 1956 r. przywrócono mu prawo nauczania. Był bardzo lubiany przez uczniów. Czynnikiem działał w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym. Wspólnie z Jakubem Antoniukiem opracował przewodnik po Białymstoku i okolicach, wydany w 1956 r. Pochowany jest na cmentarzu św. Rocha w Białymstoku.

Eugenia Troczewska z d. Czuper (13.06.1909 r., Sejwy – 10.03.1992 r., Białystok). Ukończyła studia historyczne na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. W latach 30-tych razem z rodzicami przyjechała do Białegostoku.

Pracowała w gimnazjum Zelligmana. Po wojnie pracowała w Liceum Żeńskim, gdzie wykładała historię. Razem z mężem była szykanowana przez komunistyczne władze. Po zwolnieniu ze szkoły uczyła muzyki.

Źródła: Z. Czajkowska, *W kręgu Eugenii i Zbigniewa Troczewskich*, Białystok 1995;
Dr Zbigniew Troczewski jako nauczyciel szkół ekonomicznych w Białymstoku: wspomnienia wychowanków,
pod red. H. Czerniawskiego, A. Mazur, B. Prokopczuk, Białystok 2009;
A. Zielińska, *Wspomnienie o Eugenii i Zbigniewie Troczewskich. Wybitnych pedagogach i kochającym małżeństwie*,
„Kurier Poranny” 5.03. 2011.

LAS ZWIERZYŃIECKI

Głaz upamiętniający kpt. Stanisława Skarżyńskiego

Rezerwat Las Zwierzyński,
w głębi przy głównej alei

Granitowy głaz o nieregularnym kształcie, usytuowany jest na kłombie, zamykającym oś główną rezerwatu (na przedłużeniu alei głównej Parku Konstytucji 3 Maja). Na głazie wykuta pomalowana inskrypcja:

CZEŚĆ/
KPT. ST. SKARŻYŃSKIEMU/
PIERWSZEMU POLAKOWI/
KTÓRY/
PRZELECIAŁ ATLANTYK/
8.V.1933 R.//

Kamień odsłonięto 16 sierpnia 1933 r. Ufundowało go społeczeństwo miasta Białegostoku w celu uczczenia pierwszego Polaka, który samotnie pilotując samolot RWD-

5bis, 8 maja 1933 r. przeleciał południowy Atlantyk z Afryki do Ameryki Południowej, ustanawiając przy tym światowy rekord odległości lotu. Pierwotnie głaz znajdował się u zbiegu ulic Szpitalnej i Wołodajewskiego, w sąsiedztwie koszar im. Józefa Bema. W połowie lat 60. XX w. został przeniesiony do Zwierzyńca. Inskrypcję wykonał artysta plastyk Józef Blicharski. W zbiorach Muzeum Wojska w Białymstoku znajduje się akt erekcyjny o treści: *za czasów kiedy Prezydentem Rzeczypospolitej Polskiej był Profesor Ignacy Mościcki, Prezesem Rady Ministrów Janusz Jędrzejewicz, Ministrem Wojny Pierwszy Marszałek Polski Józef Piłsudski i Komisarzem miasta Białegostoku Sylwester [wł. Seweryn – red.] Nowakowski – kilku ludzi dobrej woli – kamień, rzucony ręką losu, przed teren Garnizonowej Izby Chorych – samorzutnie postanowili w dniu dzisiejszym użyć na znak wiecznej pamiątki dla potomności przyszłych Polaków, ku czerpaniu sił w wysiłkach Rozbudowy Wielkiej a Poteżnej [Potężnej? – red.] Polski – poświęcić bohaterowi kapitanowi, pilotowi W.P. – Stanisławowi Skarżyńskiemu – który jako Pierwszy Polak przeleciał Atlantyk, sławiąc po wieczne czasy znaczenie wysiłków – Odrodzonej Wielkiej Poteżnej [Potężnej? – red.] Naszej Ojczyzny, Jej silnej Armji i nieustępliwych, skupionych w mocy*

i zawsze gotowych oddać ostatnią kroplę swej krwi za całość Jej Ziemi – Obywateli! Działo się, dnia 12 sierpnia 1933 w Białymstoku. Pod aktem podpisało się 13 osób, w tym: Aleksander Ostapczuk, Stanisław Rydel sierżant W.P., Ryszard Ostaszewski [?] st. strz. W.P., Bolesław [nazwisko nieczytelne], kpt., Józef Królewski plut. W.P., A. Płużańska Siostra P. Cz. Krzyża, J. [nazwisko nieczytelne] Siostra P. Cz. Krzyża. Pozostałe podpisy nie są możliwe do odczytania.

Stanisław Skarżyński (1.05. 1899 r., Warszawa – 26.06.1942 r., zginął na Morzu Północnym). Po ukończeniu szkoły należał do Polskiej Organizacji Wojskowej. W 1918 r. rozbrajał Niemców w Warcie. Walczył w wojnie polsko-sowieckiej. Od 1925 r. służył w 1. Pułku Lotniczym w Warszawie. W 1931 r. wraz z porucznikiem Andrzej Markiewiczem wykonał na samolocie PZŁ.2 rajd dookoła Afryki, pokonując trasę 25 770 km. Po tym wyczynie stał się znanym pilotem w Polsce i na świecie. Na jednomiejscowym samolocie RWD-5bis, przebudowanym z samolotu turystycznego, jako pierwszy Polak przeleciał przez Ocean Atlantycki – z zachodniego wybrzeża Afryki do Brazylii. We wrześniu 1939 r. był szefem sztabu w Dowództwie Lotnictwa w Armii „Pomorze”. Przez Rumunię ewakuował się do Francji,

potem do Anglii. Zginął 26 czerwca 1942 r. w czasie powrotu z nalotu na Bremę.

Źródła: *Kamień pamiątkowy ku czci kapitana Stanisława Skarżyńskiego, pierwszego Polaka, który przeleciał nad Atlantykiem z Afryki do Ameryki Południowej*, karta ewidencyjna, opr. A. Oleksicki, J. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 25; S. Trzeciakowska, *Kamień pamiątkowy ku czci kpt. Stanisława Skarżyńskiego*, [w:] *Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008.

UL. LEGIONOWA

Tablica poświęcona reżyserowi Dzidze Wiertowowi (Denis Kaufman)

ul. Legionowa 5,
budynek kina „Forum”

Tablica wykonana jest z żywicy syntetycznej koloru białego, w kształcie fragmentu wywiniętej z obu stron taśmy filmowej. Zamontowana jest na budynku Białostockiego Ośrodka Kultury od strony kawiarni „Fama”. U góry płasko-rzeźbiony portret Dzigi Wiertowa za kamerą filmową. W obiektywie kamery wpisano motyw oka, odnoszący się do jego twórczości. Poniżej inskrypcja:

DZIGA WIERTOW/
DENIS KAUFMAN/
UR. 2.01.1896 R./
W BIAŁYMSTOKU/
MISTRZ KAMERY PREKURSOR/
DOKUMENTU I FILMU/
PUBLICYSTYCZNEGO/
SCENARZYSTA, REŻYSER/
FILMOWY. TWÓRCA KRONIKI/
FILMOWEJ „KINO OKO”./
WYBITNY
DOKUMENTALISTA W/
DZIEJACH KINA. ZMARŁ W/
MOSKWIE W 1954 R./

Tablica zaprojektowana i wykonana przez białostockiego artystę rzeźbiarza Jerzego Grygorczuka, została odsłonięta 18 lipca 2009 r.

Dziga Wiertow – urodzony jako Dawid Abelowicz Kaufman (2.01.1896 r., Białystok – 12.02.1954 r., Moskwa). W roku 1915 wyjechał do Rosji. Studiował medycynę w Petersburgu. Tworząc przyjął pseudonim artystyczny „Dziga Wiertow”. Był radzieckim scenarzystą, reżyserem filmowym, twórcą idei kroniki filmowej, a także jednym z najwybitniejszych dokumentalistów w dziejach kina. Jego bracia to znani operatorzy filmowi – Boris Kaufman, działający w Stanach Zjednoczonych i Michaił Kaufman, prowadzący działalność w Związku Radzieckim.

Źródła: Szlak Dziedzictwa Żydowskiego;
maa, *Dżiga Wiertow ma w Białymstoku*
swoją tablicę, portal internetowy
www.radio.bialystok.pl.

UL. WŁADYSŁAWA
LINIARSKIEGO

Tablica poświęcona twórcom rządu i Wojska Polskiego

ul. Władysława Liniarskiego 5,
elewacja budynku

Tablica wykonana jest z brązu, w narożach ma emblematy Polski Zbrojnej i Polski Walczącej. Tablicę wypełnia inskrypcja z uwypuklonym konturem Polski z okresu międzywojennego, na tle fragmentu mapy Europy. Tablicę umieszczono na białej marmurowej płycie. Inskrypcja na tablicy:

LEGENDARNYM TWÓRCOM
RZĄDÓW I WOJSKA POL-
SKIEGO, ORGANIZATOREM
WALK Z NIEMCAMI W KRAJU/
I NA WSZYSTKICH
FRONTACH ŚWIATA:./
- PREMIEROWI
I NACZELNEMU WODZOWI/
GEN. BRONI WŁADYSŁAWOWI
SIKORSKIEMU./
ZGINĄŁ 4 VII 1943
W GIBLARTARZE./
- KOMENDANTOWI
ARMII KRAJOWEJ/
GEN. DYW. STEFANOWI
ROWECKIEMU PS. "GROT",/
ARESztOWANY PRZEZ
GESTAPO 30 VI 1943 R.,/
W WARSZAWIE./
- KOMENDANTOWI
BIAŁOSTOCKIEGO

OKRĘGU AK/
W LATACH 1940-45 PŁK.
WŁADYSŁAWOWI/
LINIARSKIEMU
PS. „MŚCISŁAW”./
WŁADZE MIASTA/
KOMBATANCI/
I SPOŁECZEŃSTWO/
BIAŁYSTOK 4 VII 1993R.//

Tablica została odsłonięta 4
lipca 1993 r.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

UL. LIPOWA

Tablica upamiętniająca ofiary stanu wojennego

ul. Lipowa 20, elewacja budynku

Prostokątna tablica z mosiądzu, o wymiarach 49x63 cm, wkomponowana jest centralnie jako element krzyża łacińskiego, wykonanego z granitowych płyt, umieszczonego na elewacji budynku. W górnej części tablicy – wizerunek symbolicznego więźnia, trzymającego się krat utworzonych z historycznej daty wprowadzenia w kraju stanu wojennego – 13 grudnia 1981 roku. Więzień ukazany jest na tle białoczerwonej flagi. Pod wizerunkiem inskrypcja:

KU CZCI WSZYSTKICH OFIAR
ORAZ PAMIĘCI TYCH, KTÓRZY
BYLI WIERNI IDEAŁOM
SOLIDARNOŚCI/
W 20 ROCZNICĘ
WPROWADZENIA STANU
WOJENNEGO 13.12.2001 r./
KLUB WIĘZIONYCH
INTERNOWANYCH
REPRESJONOWANYCH//

Nad tablicą umieszczono fragment wstęgi, wykonanej z mosiądzu, z inskrypcją:

„BŁOGOSŁAWIENI, KTÓRZY
CIERPIĄ/
PRZEŚLADOWANIE DLA
SPRAWIEDLIWOŚCI”/
MT 5,10//

Tablica została odsłonięta 13 grudnia 2001 r., podczas białostockich obchodów dwudziestej rocznicy wprowadzenia stanu wojennego. Fundatorem tablicy był Klub Więzionych, Internowanych, Represjonowanych w Białymstoku. W czasie stanu wojennego w budynku, na którym umieszczono tablicę mieścił się komisariat Milicji Obywatelskiej. Na ulicy Lipowej spotykali się mieszkańcy Białegostoku, którzy podczas tzw. „spacerów” w trakcie trwania „Dziennika Telewizyjnego” manifestowali przeciwko zakłamaniu,

szykanom i represjom komunistycznej władzy. Tablica została poświęcona represjonowanym oraz pamięci tych, którzy pozostali wiernymi ideałom „Solidarności”: Krzysztofa Zagierskiego, Zbigniewa Simoniu-ka, ks. Stanisława Suchowolca i ks. Jerzego Popiełuszki.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku

Tablica upamiętniająca Jakuba Szapiro

ul. Lipowa 33, elewacja budynku

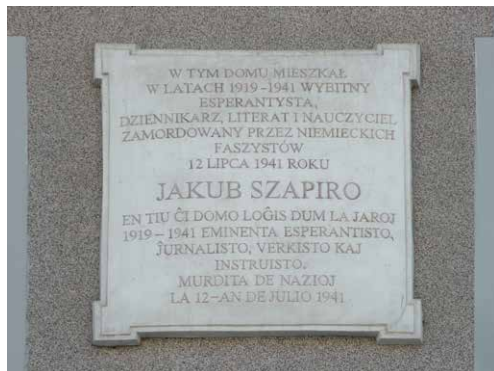
Kwadratowa tablica z żywicy syntetycznej w kolorze piaskowym o wymiarach 75x75 cm, z wystającymi poza obrys narożnikami i uskokowymi krawędziami. Na wypukłym tle ryta inskrypcja w języku polskim i esperanto:

W TYM DOMU MIESZKAŁ/
W LATACH 1919 – 1941
WYBITNY/
ESPERANTYSTA,
DZIENNIKARZ, LITERAT
I NAUCZYCIEL/
ZAMORDOWANY PRZEZ
NIEMIECKICH/
FASZYSTÓW/
12 LIPCA 1941 ROKU/
JAKUB SZAPIRO/
EN TIU ĈI DOMO LOĜIS DUM
LA JAROJ/
1919 – 1941 EMINENTA
ESPERANTISTO,/
ĴURNALISTO, VERKISTO KAJ/
INSTRUISTO./
MURDITA DE NAZIOJ/
LA 12-AN DE JULIO 1941//

Poniżej tablicy półka z szarego granitu.

Tablica odsłonięta została w czerwcu 2009 r., wykonał ją białostocki rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk, na zlecenia Miasta, z okazji zbliża-

jącego się Międzynarodowego Kongresu Esperanto, organizowanego w Białymstoku.

Tablica poświęcona została Jakubowi Szapiro – esperantyście, który mieszkał w domu przy ul. Lipowej 33 w latach 1919-1941. Zastąpiła ona dwie metalowe tablice z inskrypcjami w języku polskim i esperanto informujące o tym fakcie. Obecnie tablice te znajdują się w zbiorach Centrum im. Ludwika Zamenhofa w Białymstoku.

Jakub Szapiro (1897 r., Białystok – 12.07.1941 r., Białystok, Las na Pietraszach) – esperantysta, dziennikarz, literat i nauczyciel. Od 1919 r. był delegatem Światowego Związku Esperantystów, a w roku 1922 doprowadził do powstania Białostockiego Towarzystwa Esperantystów im. L. Zamenhofa, którego przez wiele lat był prezesem. Napisał pierwszy esperancki przewodnik po Białymstoku. W roku

1919 z jego inicjatywy zmieniono nazwę ulicy Zielonej na Ludwika Zamenhofa. Był również inicjatorem stworzenia muzeum poświęconego twórcy esperanto oraz budowy jego pomnika. Współpracował z prasą białostocką (m.in. Dos Naje Łebn, Dziennik Białostocki). Należał do komitetu redakcyjnego, który przygotowywał monografię Białegostoku. Był autorem fotografii dokumentujących pobyt Marszałka J. Piłsudskiego w Białymstoku 21 sierpnia 1921 r. 12 lipca 1941 r. został rozstrzelany przez Niemców w lesie na Pietraszach.

Źródła: www.espero.bialystok.pl

Tablica informująca o Sztapie Obrony Białegostoku we wrześniu 1939 r.

ul. Lipowa 35, budynek Wojskowej
Komendy Uzuppełnień

Prostokątna tablica o wymiarach 60x90 cm wykonana z brązu umieszczona jest na elewacji budynku od strony ul. Krakowskiej. W górnej części tablicy wkomponowany jest symbol polskiego orła wojskowego. Poniżej inskrypcja:

W BUDYNKU TYM OD 3
DO 9 WRZEŚNIA 1939 r./
STACJONOWAŁ SZTAB
OBRONY BIAŁEGOSTOKU/
DOWÓDCĄ OBRONY BYŁ ppłk
ZYGMENT SZAFRANOWSKI/
SZEFEM SZTABU – kpt.
TADEUSZ KOSIŃSKI/
NIEZWYKLE SKUTECZNIE
Z OBROŃCAMI/
WSPÓLDZIAŁALI
OFIARNI HARCERZE//

Poniżej inskrypcji, wiązka stylizowanych liści laurowych.

Obecna siedziba Wojskowej Komendy Uzuppełnień to dawny secesyjny pałacyk fabrykanckiej rodziny Nowików. W drugiej połowie lat 20. XX w. mieściła się w nim Komenda Uzuppełnień. Tablica upamiętnia fakt, że w okresie 3-9 września 1939 r. mieścił się w tym budynku Sztab Obrony Białegostoku, którego szefem był kpt. Tadeusz Kosiński. Dowódcą obrony Białegostoku był ppłk Zygmunt Szafranowski. 7 kwietnia 1989 r. Przewodniczący Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa przekazał Wojskowej Komendzie Uzuppełnień w Białymstoku dokument – patronat uprawniający do opiekowania się tablicą.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

Tablice upamiętniające leśników i drzewiarzy

ul. Lipowa 51, budynek
Regionalnej Dyrekcji Lasów
Państwowych

Tablice znajdują się po prawej stronie wejścia do budynku. Dwie tablice z brązu o wymiarach ok. 60x50 cm umieszczono na prostokątnej szarej granitowej płycie wolno stojącej. Tablica po lewej stronie płyty została zwieńczona płaskorzeźbionym orłem w koronie, wspartym na dwóch liściach dębu (orzeł leśników), zaś tablica po prawej – płaskorzeźbionym polskim orłem wojskowym. Jedna z tablic poświęcona jest leśnikom – sybirakom i zawiera inskrypcję:

LEŚNIKOM/
ZIEM WSCHODNICH/
RZECZYPOSPOLITEJ/
I ICH RODZINOM/
W 50 ROCZNICĘ/
MASOWYCH DEPORTACJI/
NA SYBERIĘ/
PRZEZ SOWIECKICH/
ZABORCÓW/
LEŚNICY/
BIAŁOSTOCCZYŻNY '1991//

druga zaś – poległym leśnikom i drzewiarzom w czasie II wojny światowej, z inskrypcją:

PAMIĘCI/
LEŚNIKÓW/

I DRZEWIARZY/
POLEGŁYM W WALCE/
Z NAJEŹDŹCĄ/
HITLEROWSKIM/
I STALINOWSKIM/
O WOLNĄ/
I NIEPODLEGŁĄ/
RZECZPOSPOLITĄ/
POLSKĄ/
BIAŁYSTOK '1991//

Tablice zostały umieszczone na budynku w 1991 r. i zastąpiły tablicę odsłoniętą we wrześniu w 1968 r., poświęconą pracownikom leśnictwa i przemysłu drzewnego poległym w latach 1939-1945 w walce z hitlerowskim najeźdźcą. W 2015 r. po remoncie obiektu, tablice umieszczono na wolno stojącej płycie.

Źródła: J. Joka, Kronika; *Tablica pamiątkowa ku czci pracowników leśnictwa i przemysłu drzewnego poległych w latach 1939-1945*, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 41.

LOTNISKO KRYWLANY

Kopiec upamiętniający wizytę Papieża Jana Pawła II w Białymstoku

Lotnisko „Krywlany”, przy ścieżce pomiędzy ulicami A. Mickiewicza i K. Ciołkowskiego

Kopiec położony jest w bezpośrednim sąsiedztwie lotniska „Krywlany”, przy asfaltowej ścieżce, w odległości około 800 m od ul. Mickiewicza. Kopiec, porośnięty trawą i krzewami, otoczony jest kamieniami, połączonymi łańcuchem. Główna ściana kopca to instalacja w formie drzewa, wykonana z żelbetu, rur miedzianych, siatki w kolorze zielonym i winobluszczu. Do kopca prowadzą betonowe schody. Na szczycie kopca – betonowa posadzka.

5 czerwca 1991 r. na terenie lotniska „Krywlany” papież Jan Paweł II odprawił uroczystą mszę świętą, podczas której ogłosił ustanowienie diecezji białostockiej, wyłonionej z Archidiecezji wileńskiej. Pierwszym biskupem diecezji, a potem pierwszym metropolitą białostockim został abp Edward Kisiel. Ołtarz, na którym została odprawiona msza, złożony był ze sztucznie usypanego kopca, metalowej tęczy oraz płaskorzeźby przedstawiającej drzewo dębu. Ołtarz zaprojektowali: architekt Andrzej Chwalibóg oraz

rzeźbiarz Krzysztof Jakubowski. W roku 1996 tęcza została przeniesiona do Suchowoli, a drzewo umieszczono przy Sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Białymstoku. 7 czerwca 1998 r., w siódmą rocznicę wizyty Ojca Świętego w Białymstoku, odsłonięto tablicę upamiętniającą wizytę i 20-lecie pontyfikatu. Tablicę poświęcił metropolita białostocki abp Stanisław Szymecki.

W roku 2009 r. z inicjatywy prezydenta Białegostoku Tadeusza Truskolaskiego, w związku ze zbliżającą się 20. rocznicą wizyty Ojca Świętego, została opracowana koncepcja rewaloryzacji kopca przez Andrzeja Chwaliboga. Prace przy kopcu zostały wykonane na wiosnę 2011 r. przez Przedsiębiorstwo Usługowo-Handlowe Jacka Zarzecznego z Białegostoku.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

UL. GEN. STANISŁAWA MACZKA

Pomnik 16 ofiar mordu bolszewickiego z 1920 r.

ul. gen. St. Maczka bn.,
(w sąsiedztwie wiaduktu linii kolejowej Białystok – Kuźnica Białostocka)

Pomnik usytuowany po północnej stronie ul. gen. S. Maczka, nieopodal jej skrzyżowania z Al. 1000-lecia Państwa Polskiego, w sąsiedztwie wiaduktu linii kolejowej Białystok – Kuźnica. Żelbetowy monument w formie sześciennej kaplicy, o szerokości boków 4,45 m, z ostrołukowymi arkadami z czterech stron i profilowanym gzymsem, zwieńczony żelaznym oryginalnym krzyżem z 1931 r. o wysokości 5 metrów. Przestrzenie pomiędzy słupami arkad z trzech stron wypełnione w przyziemiu żelaznymi niskimi balustradami, a z czwartej niewielkim murem. Pomnik posadowiony jest na żelbetowej płycie. Od strony

wewnętrznej muru przytwierdzone są dwie tablice z inskrypcjami, zaś na posadzce, w części centralnej, wykuty z szarego granitu krzyż *Virtuti Militari*. Większa prostokątna tablica (oryginał z 1931 r.) o wym. 160x80 cm, wykonana jest z brązu i umieszczona centralnie na murze. Zawiera złoconą inskrypcję:

Ś. (krzyż) P./
PODCZAS NAJAZDU
BOLSZEWICKIEGO NA TEM
MIEJSCU/
ZOSTALI ZAMORDOWANI
W DNIU 20.VIII.1920:

1. Ks. R. Knobelsdorf/
2. K. Berent/
3. M. Falkowski/
4. J. Grabowski/
5. B. Jarosławski/
6. J. Karpowicz/
7. Z. Olejnik/
8. J. Oponowicz/
9. H. Ostrowski/
10. F. Ostrowski/
11. A. Podolski/
12. S. Russ/
13. J. Zarzecki/
14. major, nazw. nieznane./
15. porucznik, ----- „-----/
16. I. Firer/

CZEŚĆ ICH PAMIĘCI!/
Pomnik ten w dziesięciolecie
rocznicę mordu ofiarość/
całego społeczeństwa
Białostockiego ufundowała//

Tablica mniejsza, zamontowana po prawej stronie, wykonana jest z czarnego polerowanego granitu, o wym. 80x50 cm, z rytą i złożoną inskrypcją:

POMNIK TEN ODBUDOWANO/
W 70 ROCZNICĘ WOJNY/
POLSKO - BOLSZEWICKIEJ/
STARANIEM MIESZKAŃCÓW/
MIASTA BIAŁEGOSTOKU/
BIAŁYSTOK,
20 SIERPNIA 1990 R.

Autorem projektu pomnika z 1931 r. jest arch. Rudolf Macura, a projektu odbudowy z 1990 r. – arch. Jerzy Ullman.

Podczas wojny polsko-radzieckiej, w dniu 20 sierpnia 1920 r., w przeddzień wkroczenia wojsk polskich do Białegostoku, bolszewicy rozstrzelali bez sądu, w okolicach ówczesnej Szosy Obwodowej, 16 uwięzionych uprzednio obywateli. Wśród rozstrzelanych byli:

Karol Berent – wywiadowca Policji Państwowej, Mieczysław Falkowski – właściciel majątku Reńszczyzna, Icek Firer – Żyd, J. Grabowski z Mazowiecka, Bolesława Jarosławski – członek Związku Zawodowego Robotników Włókienniczych „Praca”, Józef Karpowicz – właścianin ze wsi Karakuły, Ryszard Knobelsdorf – ksiądz z okolic Białegostoku, Zachariasz Olejnik – starszy przodownik Policji Państwowej, I. Oponowicz, Hieronim i Feliks Ostrowscy – ziemianie z Ostrowa, Akim Podolski – arystokrata z Piatigorska (z pochodzenia Tatar), Stanisław Russ – fryzjer wyznania prawosławnego, Józef Zarzecki – sierżant Policji Państwowej oraz nieznanymi z nazwiska – major i porucznik WP. Kilka dni później dokonano ekshumacji ciał pomordowanych i pochowano je 25 sierpnia na cmentarzach wyznaniowych. W rok po zbrodni, na miejscu straceń, postawiono brzozy krzyż. W 1928 r. dziekan białostocki ks. Aleksander Chodyko, prezes Towarzystwa Opieki nad Grobami Bohaterów w Białymstoku, wystąpił z inicjatywą budowy pomnika na miejscu mordu. W tym celu, w czerwcu 1930 r. został powołany Komitet Obchodu Uczczenia Ofiar Mordu Bolszewickiego 1920 r. oraz sekcja budowy pomnika przy Towarzystwie Opieki nad Grobami Bohaterów. W skład Komitetu budowy pomnika wchodził: ks. dziekan białostoc-

ki A. Chodyko – przewodniczący, Maria Lubkiewiczowa – redaktorka „Dziennika Białostockiego” – wiceprzewodnicząca, prof. Filip Echeński – sekretarz oraz K. Misiewicz – skarbnik Zarządu Stowarzyszenia Robotników Katolickich. Wśród kilku propozycji projektów pomnika do realizacji wybrano wykonany społecznie projekt arch. Rudolfa Macury, pracownika Dyrekcji Robót Publicznych. Budowa pomnika była finansowana ze zbiórek, przeprowadzanych od czerwca przed kościołami, w zakładach pracy, urzędach w Białymstoku i okolicznych miejscowościach oraz ze środków z organizowanych w Białymstoku imprez kulturalnych i rozrywkowych. Środki na budowę przekazał też magistrat, organizacje społeczne, publiczne oraz indywidualni obywatele. Budowę rozpoczęto 25 sierpnia, a ukończono w październiku 1930 r. Uroczystego poświęcenia pomnika dokonał ks. Dziekan Aleksander Chodyko 3 maja 1931 r., przy licznych udziałach mieszkańców miasta. Podczas uroczystości przemawiali: Marian Zyndram Kościałkowski – wojewoda, płk Ludwik Kmicic-Skrzyński – komendant garnizonu białostockiego, Wincenty Hermanowski – prezydent Białegostoku. W następnych latach pod pomnikiem odbywały się uroczystości patriotyczne 3 maja i 11 listopada, a harcerze składali przy pomniku przyrzeczenia.

W czasie II wojny światowej pomnik został zdewastowany, ale ocalał. Po 1944 r. komunistyczne władze zabroniły urządzania uroczystości pod pomnikiem. Jednak białostoczanie przechodzili pod pomnik, składali kwiaty i palili znicze. W latach 1948-1950 władze komunistyczne podjęły decyzję o zniszczeniu pomnika. Jego fragmenty porzucano wokół miejsca ustawienia. Metalowy krzyż zabrano i przechowywano na strychu Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego. Następnie, aby uniknąć profanacji, krzyż ustawiono na Cmentarzu Farnym, w pobliżu kaplicy.

W grudniu 1988 r. powstał Społeczny Komitet Odbudowy Pomnika w składzie: Emanuel Buczyński, Władysław Cibor, Antoni Cybulski, Jadwiga Grochut, Józef Sawicki, Albert Siemionko, Ryszard Wojtecki, Maria Żmijewska. Przewodniczącym komitetu został Kazimierz Małyszko.

Pomnik odbudowano dzięki ofiarności mieszkańców Białegostoku, w czerwcu 1990 r., według projektu arch. Jerzego Ullmana. Przy odbudowie wykorzystano pierwotny metalowy krzyż (wykonany w warsztatach kolejowych w Białymstoku), przeniesiony z cmentarza farnego.

Ponowne uroczyste odsłonięcie pomnika odbyło się 19 sierpnia 1990 r. Dokonali go Jan Bielski – przewodniczący Społecznego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Kazimierz Małyszko – Przewodniczący Społecznego Komitetu odbudowy Pomnika Ofiar Wojny Polsko – Bolszewickiej i Franciszek Biegański – uczestnik działań wojennych 1920 r. Uroczystą mszę świętą odprawił biskup Edward Kisiel. Monument poświęcony został przez duchownych obrządku katolickiego i prawosławnego.

Źródła: *Dwa krzyże upamiętniające miejsce kaźni w 1920 r.*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 16; ks. A. Szot, *Budowa pomnika pomordowanych przez bolszewików w 1920 r. mieszkańców Białegostoku* [w:] *W służbie Bogu bogatemu w miłosierdzie. W przestrzeni kościoła w Elku, Białymstoku i na Warmii*, pod red. S. Kozakiewicza, Olsztyn 2007; U. Kraśnicka-Zajdler, *Pomnik ku czci 16 ofiar mordu bolszewickiego* [w:] *Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008.

UL. ICCHOKA MALMEDA

Tablica upamiętniająca Icchoka Malmeda

ul. Icchoka Malmeda 10,
elewacja budynku

Tablica z czarnego granitu, o wymiarach 100x67 cm, została wmurowana w elewację boczną budynku. Przed tablicą, trzema betonowymi słupkami połączonymi metalowym łańcuchem, wygrodzono miejsce na składanie kwiatów. Inskrypcja wykuta w języku hebrajskim i polskim:

TU ZGINĄŁ Z RĄK
MORDERCÓW/
HITLEROWSKICH 8 II 1943 R./
ICCHOK MALMED/
BOHATER BOJOWNIK
GETTA/ BIAŁOSTOCKIEGO/
CZEŚĆ JEGO PAMIĘCI//

Tablica została odsłonięta 16 sierpnia 1948 r.

5 lutego 1943 r. podczas akcji wywózki Żydów białostockich do obozu zagłady farbiarz białostocki Icchok Malmed oblał kwasem solnym dwóch gestapowców: Muntera i Wilhelma Fritscha, usiłujących wejść do mieszkania przy ul. Kupieckiej 29. Strzelający na oślep Munter zabił Fritscha, a Malmed zbiegł z miejsca zdarzenia. Niemcy w odwecie rozstrzelali 100 mieszkańców okolicznych domów w Ogrodach Pragego. Wyznaczyli nagrodę początkowo pięciu, a następnie dziesięciu tysięcy marek. Według relacji Pesacha Kapłana: „tego samego dnia sam [Malmed] się zgłosił. Został oddany w ręce gestapo, które skazało go na śmierć przez powieszenie”. Zgodnie z najnowszymi ustaleniami: „Malmed nie zgłosił się sam do Gestapo, lecz wydał go agent Judkowski. Obaj bracia Judkowscy zginęli w lipcu 1943 r.” (Wyrok wykonali żydowscy partyzanci). Skatowany przez Niemców I. Malmed, został powieszony w budynku przy ul. Kupieckiej 29, 8 lutego 1943 r. Pochowano go na cmentarzu gettowym przy ulicy Żabiej. Na jego mogile stanęła drewniana macewa z napisem „Bohaterowi – Cześć”.

28 lutego 1946 r. Miejska Rada Narodowa w Białymstoku podjęła

uchwałę o nadaniu ulicy Kupieckiej imienia „Małmeda Icchoka”.

W latach 50. XX w. w elewację boczną budynku mieszkalnego, wzniesionego w miejscu kaźni Malmeda, wmurowano tablicę pamiątkową.

Icchok Malmed (1903 r., Brześć n. Bugiem – 8.02.1943 r., Białystok) – bohater białostockiego getta. Jest znany z heroicznego czynu – oblańia kwasem solnym niemieckiego żołnierza przy ul. Kupieckiej 29 w Białymstoku, podczas akcji likwidacyjnej getta.

J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego: lata wojny 1939-1945*, Białystok, Warszawa 1970; *Tablica pamiątkowa na miejscu kaźni bojownika Getta Białostockiego Icchoka Malmeda, karta ewidencyjna*, opr. M. Oleksicka 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, nr inw. 49.

Źródła: E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2013; D. Boćkowski, E. Rogalewska, J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013; „Gazeta Białostocka” 17.08.1953, nr 195; A. Omilianowicz, *Ziemia Białostocka przypomina*, Lublin 1965;

Pomnik Ludwika Zamenhofa

ul. Icchoka Malmeda – skwer

Pomnik – popiersie Ludwika Zamenhofa, odlane w brązie, jest ustawiony na wysokim granitowym cokole. U podstawy popiersia jest napis:

ESPERANTO PROKSIMIĜAS
NATIOJ

(tj. esperanto zbliża narody).

W środkowej części cokołu, na płycie z polerowanego granitu, wyryto napis:

Ludwik Zamenhof 1859-1917.

Autorem popiersia i projektu cokołu jest warszawski rzeźbiarz – Jan Kucz.

Starania o budowę pomnika Ludwika Zamenhofa rozpoczęły się w latach 30-tych XX wieku. Pierwszy kamień węgielny wmurowano na placu przy wejściu do Parku 3-go Maja, w sierpniu 1931 r., jednak do realizacji pomnika nie doszło. Po II wojnie światowej ponownie podjęto inicjatywę budowy pomnika. W 1957 r. powołano w Białymstoku Komitet Budowy Pomnika Ludwika Zamenhofa. 6 sierpnia 1959 r. wmurowano kamień węgielny pod pomnik, na skwerze przy ul. Malmeda. Zorganizowano też konkurs rzeźbiarski na projekt pomnika, który rozstrzygnięto w drugiej turze, wybierając w 1960 r. monumentalny projekt autorstwa Stanisława Lisowskiego. Ostatecznie projekt jego realizacji odrzucono w 1969 r. W 1971 r. podjęto decyzję o realizacji pomnika w formie popiersia i wyłonieniu autora poza konkursem. Decyzja o wyborze twórcy pomnika została podjęta w Ministerstwie Kultury i Sztuki – autorem miał być Jan Kucz, warszawski rzeźbiarz. Ministerstwo sfinansowało też pracę twórcy. Odsłonięcie pomnika odbyło się 14 kwietnia 1973 r., w 56. rocznicę śmierci Ludwika Zamenhofa. Podczas uroczystości okolicznościowe przemówienie wygłosił w języku polskim

i esperanto – Leon Klodecki, weteran starań o budowę pomnika.

Ludwik Zamenhof (15.12. 1859 r., Białystok – 14.04.1917 r., Warszawa). Twórca języka esperanto, lekarz okulista. Dzieciństwo spędził w wielonarodowym i wieloreligijnym Białymstoku. Uważał, że główną przyczyną nieporozumień między ludźmi jest bariera językowa, stąd spróbował stworzyć nowy wspólny język – esperanto. L. Zamenhof w wieku 14 lat władał 6 językami obcymi. W 1878 r. stworzył słownik i gramatykę nowego języka. W 1905 r. we Francji odbył się I Światowy Kongres Esperantystów. W Białymstoku zorganizowany ruch esperancki miał początek w 1910 r. Najbardziej zasłużonym popularyzatorem był Jakub Szapiro. W 1919 r. ulicę Zieloną przemianowano na Zamenhofa. W 1927 r. zjechali tu esperantyści z całego świata.

Źródła: W. Wróbel, *Nie od razu pomnik zbudowano. W czterdziestą rocznicę odsłonięcia pomnika Ludwika Zamenhofa w Białymstoku*, Białystok 2013.

UL. MAZOWIECKA

Tablica poświęcona Ryszardowi Kaczorowskiemu, ostatniemu Prezydentowi RP na Uchodźstwie

ul. Mazowiecka 35, budynek
Poradni Psychologiczno-
-Pedagogicznej Nr 2

Prostokątna tablica z mosiądzu o wymiarach 60x80 cm, umieszczona jest na bocznej elewacji budynku poradni, od strony ul. Waszyngtona. Z lewej strony tablicy umieszczono płaskorzeźbione popiersie Ryszarda Kaczorowskiego, z prawej inskrypcja:

W TYM BUDYNKU
MIEŚCIŁA SIĘ/
SZKOŁA POWSZECHNA NR 11/
DO KTÓREJ W LATACH
1926-1933 UCZĘSZCZAŁ/
OSTATNI PREZYDENT/
II RZECZYPOSPOLITEJ/
POLSKIEJ/
HONOROWY OBYWATEL/
MIASTA BIAŁEGOSTOKU/
RYSZARD/ KACZOROWSKI/
1919-2010/
30 CZERWCA 2011 R.//

Autorem tablicy jest białostocki plastyk Marek Owieczko. Tablica została ufundowana przez Urząd Miejski w Białymstoku.

Tablicę pamiątkową uroczystie odsłonili prezydent RP Bronisław Komorowski i prezydent Białegostoku Tadeusz Truskolaski 30 czerwca 2011 r., w obecności licznie zgromadzonych białostoczan. Budynek, na którym umieszczona jest tablica, od września 1919 r. był siedzibą Szkoły Powszechniej nr 11.

Ryszard Kaczorowski (26.11. 1919 r., Białystok – 10.04.2010 r., Smoleńsk). Ostatni Prezydent RP na Uchodźstwie, harcerz. 17 lipca 1940 r. został aresztowany i skazany przez władze sowieckie na karę śmierci, którą w maju 1941 r. zamieniono na dziesięć lat łagrów – został zesłany na Kołymę. Wyszedł na wolność dzięki paktowi Sikorski – Majski. Wstąpił do armii tworzonej przez generała Władysława Andersa. Walczył w szeregach 2 Korpusu, wziął udział w bitwie o Monte Cassino. Po zakończeniu II wojny światowej pozostał w Anglii. W 1986 r. w rządzie Edwarda Szczepanika

został ministrem do spraw krajowych. 19 lipca 1989 r. po śmierci Kazimierza Sabbata, objął urząd Prezydenta RP na Uchodźstwie. 22 grudnia 1990 r. przekazał insygnia prezydenckie II Rzeczypospolitej wybranemu w wyborach powszechnych prezydentowi Lechowi Wałęsie. Ryszard Kaczorowski był honorowym obywatelem Białegostoku. Zginął w katastrofie rządowego samolotu, udając się z delegacją na obchody 70. rocznicy zbrodni katyńskiej.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

UL. ADAMA MICKIEWICZA

Tablica – nauczycielom Białostoczczyzny

ul. Adama Mickiewicza 1,
budynek Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Prostokątna tablica z szarego marmuru o wymiarach 54x72 cm wmurowana jest w fasadę budynku uniwersytetu, z rytą inskrypcją:

PAMIĘCI/
NAUCZYCIELI/
BIAŁOSTOCCZYŻNY/
ZAMORDOWANYCH/
PRZEZ/
HITLEROWCÓW/
W LATACH/
1939-1944

„NIECH ŻYWI
NIE TRACĄ NADZIEI/
I PRZED NARODEM/
NIOŚĄ OŚWIATY KAGANIEC”/

- J. SŁOWACKI -/
ZARZĄD OKRĘGU ZBoWiD/
W BIAŁYMSTOKU/
LISTOPAD 1966//

Tablica została wmurowana w listopadzie 1966 r., staraniem Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Białymstoku.

Źródła: J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego: lata wojny 1939-1945*, Białystok, Warszawa 1970; *Tablica pamiątkowa poświęcona pamięci nauczycieli Białostoczczyzny, zamordowanych przez hitlerowców w latach 1939-1944*, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 50.

Tablica – profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich

ul. Adama Mickiewicza 2a,
budynek Uniwersytetu
Medycznego

Tablica z piaskowca, wmurowana w elewację budynku od ul. Mickiewicza, z inskrypcją:

KU CZCI POLEGŁYCH/
ZA WYZWOLENIE OJCZYZNY/
I POMORDOWANYCH
W OKRESIE/
OKUPACJI HITLEROWSKIEJ/
PROFESORÓW
I WYCHOWANKÓW/
SEMINARIÓW
NAUCZYCIELSKICH/
IM. KRÓLA ZYGMUNTA
AUGUSTA/
KTÓRE MIEŚCIŁY SIĘ/
TU W LATACH 1919-1936/
UCZESTNICZY ZJAZDU/
BIAŁYSTOK/
WRZESIEŃ/ 1966//

Trzy dolne wiersze inskrypcji

ujęte trójlistnymi gałązkami laurowymi. Tablica została ufundowana przez uczestników zjazdu byłych wychowanków seminariów nauczycielskich w Białymstoku, we wrześniu 1966 r., w 30. rocznicę zakończenia działalności uczelni.

Źródła: *Tablica pamiątkowa ku czci profesorów i wychowanków seminariów nauczycielskich w Białymstoku*, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 42.

Tablica poświęcona Romanowi Hryniewickiemu i Zbigniewowi Roszczykowi

ul. Adama Mickiewicza 2a,
budynek Uniwersytetu
Medycznego, elewacja ogrodowa

Marmurowa tablica umieszczona na elewacji północnej budynku, przymocowana czterema mosiężnymi lilijkami. Pod tablicą profilowany odcinkowy gzyms. Na tablicy ryta inskrypcja:

Ś./ KRZYŻ/ P/
ROMAN HRYNIEWIECKI/
ZBIGNIEW ROSZCZYK/
UCZNIOWIE SEMINARIUM,
HARCERZE/
ŻOŁNIERZE ARMII
OCHOTNICZEJ/
POLEGLI W OBRONIE KRAJU/
W SIERPNIU 1920//

27 czerwca 1921 r. w auli budynku Państwowego Seminarium Nauczycielskiego dokonano odsł-

nienia marmurowej płyty, upamiętniającej tragiczną śmierć uczniów szkoły: Romana Hryniewickiego i Zbigniewa Roszczyka. We wrześniu 1939 r. tablica została zdjęta i ukryta, następnie przekazana Janinie Mer, absolwentce Seminarium Nauczycielskiego, a potem Wiktorowi Sorokinowi, który w 1990 r. przekazał ją do redakcji „Kuriera Podlaskiego”. Powstał komitet organizacyjny, którego celem było uroczyste odsłonięcie tablicy w 70. rocznicę bitwy warszawskiej. Wcześniej jednak w redakcji „Kuriera Podlaskiego” wybuchł gaz, który zniszczył tablicę. Pracownicy pozbiali jej fragmenty i przekazali je Stanisławowi Wakulińskiemu, który je skleił. W sierpniu 1990 r. dokonano odsłonięcia tablicy, umieszczonej na elewacji dawnego Seminarium Nauczycielskiego. W 2008 r. z uwagi na zły stan techniczny tablica została zastąpiona obecną, wykonaną jako kopia tablicy z 1921 r.

Roman Hryniewicki (1902 r. – 15.08.1920 r., zginął podczas ataku na sowieckie pozycje pod Żądolowem). Uczeń Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, harcerz 4. białostockiej drużyny im. Zawiszy Czarnego. W lipcu 1920 r. zgłosił się na ochotnika do wojska. Został przydzielony do 1 kompanii 201. wileńskiego batalionu ochotniczego.

Zbigniew Roszczyk (?? – sierpień 1920 r.). Uczeń Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, harcerz 4. białostockiej drużyny im. Zawiszy Czarnego. Ochotnik, zginął w niewyjaśnionych okolicznościach.

Źródła: M. Bielski, *Wybrał Polskę, nie Armię Czerwoną*, „Gazeta Współczesna” 5.09.2008; M. Gajewski, *Pamiętkowa tablica harcerska*, [w:] *Pomniki niepodległości*, pod red. B. Kuklik, Białystok 2008.

Tablica poświęcona poległym profesorom i wychowankom seminariów nauczycielskich

ul. Adama Mickiewicza 2a,
budynek Uniwersytetu
Medycznego, elewacja ogrodowa

Prostokątna tablica z białego marmuru o wymiarach 80x110 cm umieszczona na elewacji ogrodowej budynku uniwersytetu. Pośrodku górnej części tablicy mosiężny odlewany symbol seminariów, usytuowany pomiędzy dwoma górnymi wersami inskrypcji. Przedstawia on orła w koronie, trzymającego w szponach koło ze splecionymi literami BSN, stanowiącymi skrót: Białostockie Seminarium Nauczycielskie. Całość otoczona dwoma wijącymi się gałązkami laurowymi. Pod tablicą szeroki profilowany gzyms z piaskowca, wsparty pośrodku konsolą, dekorowaną liściem akantu. Inskrypcja na tablicy – litery odlane w brązie:

W HOŁDZIE POLEGŁYM/
W OBRONIE OJCZYZNY/
PROFESOROM
I WYCHOWANKOM/
SEMINARIÓW
NAUCZYCIELSKICH/ IM.
KRÓLA ZYGMUNTA AUGUSTA/
KTÓRE MIEŚCIŁY SIĘ/
W TYM GMACHU
W LATACH/

1919-1936/
UCZESTNICY ZJAZDU/
BIAŁYSTOK WRZESIEŃ – 1966//

Tablica została ufundowana przez uczestników zjazdu wychowanków seminariów nauczycielskich – męskiego i żeńskiego, który odbył się we wrześniu 1966 r. Seminarium te mieściły się w latach 1919-1936 w gmachu zajmowanym obecnie przez tzw. „Pedagogicum” Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, w którego mury wmurowano pamiątkową tablicę.

Źródła: J. Kowalczyk, *Oświata w Białymstoku w latach 1918-1939*, Studia i materiały, T. 1, Białystok 1968; *Tablica pamiątkowa ku czci nauczycieli i wychowanków seminariów nauczycielskich w Białymstoku*, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 39.

Tablica informująca o miejscu przesłuchań i kaźni

ul. Adama Mickiewicza 5,
budynek Sądu Apelacyjnego

Prostokątna tablica z piaskowca, umieszczona jest na elewacji budynku, z jej lewej strony. Inskrypcja wykuta w kamieniu i złożona:

BUDYNEK TEN W LATACH/
1940-41 i 1945-52/
BYŁ SIEDZIBĄ – NKWD/
A NASTĘPNIE – UB/
TO MIEJSCE/
PRZESŁUCHAŃ I KAŻNI//

Gmach Sądu Okręgowego wzniesiono w latach 1929-1931, według projektu Kazimierza Tołłoczki. W czasie okupacji sowieckiej obiekt został zajęty przez NKWD. Po zajęciu Białegostoku w 1941 r. Niemcy urządzili w budynku szpital wojskowy. W 1944 r. w gmachu ponownie funkcjonowa-

ło NKWD, które zajmowało go do listopada 1945 r. W grudniu 1945 r. budynek zajął samowolnie Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, a w piwnicach zorganizowano areszt składający się z dziesięciu cel i trzech karcerów. W budynku podczas przesłuchań wiele osób straciło życie na skutek stosowania tortur w trakcie śledztwa. W piwnicy obiektu, w pomieszczeniu magazynowym, gdzie znajdowała się jedna z cel aresztu, zachowały się nieliczne napisy więźniów. Według ustaleń pracowników oddziału białostockiego Instytutu Pamięci Narodowej inskrypcja na tablicy zawiera nieścisłości odnoszące się do okresów funkcjonowania w budynku poszczególnych służb bezpieczeństwa.

Źródła: www.slady.ipn.gov.pl

UL. MIODOWA

Pomnik X-lecia Odzyskania Niepodległości

ul. Miodowa 5, przed budynkiem
V Liceum Ogólnokształcącego

Pomnik znajduje się przed budynkiem szkoły, składa się z dwóch brył: dolnej – masywnego cokołu (prostopadłościanu) i górnej – obelisku. Pomnik obłożony jest płytami z piaskowca, tworzącymi pseudorustykę. Na cokole umieszczono dwie prostokątne tablice z brązu, górna – z płaskorzeźbionym orłem w koronie i inskrypcją:

ROKU 1930/
W DZIESIĄTĄ ROCZNICĘ/
ZAWIESZENIA BRONI/

KU CZCI OBROŃCÓW
OJCZYZNY/
POLEGŁYCH NA POLU
CHWAŁY/
PRZY/
OPIERANIU NAJAZDU
WROGÓW/
POD WODZĄ/
JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO/
W LATACH/
1918-1920//

Poniżej inskrypcji stylizowany symetryczny motyw roślinny z wpisanym orderem Virtuti Militari.

Dolna tablica, z płaskorzeźbionym herbem Białegostoku, zawiera inskrypcję:

POMNIK WRAZ Z TABLICĄ/
ODTWORZONO ZGODNIE
Z PIERWOWZOREM/
ABY NIE ZAGINEŁA PAMIĘĆ/
O OBRONCACH OJCZYZNY
I ICH WODZU/
JÓZEFIE PIŁSUDSKIM/
BIAŁYSTOK –
STAROSIELCE 2005//

Na obelisku umieszczono orła w koronie, odlanego z brązu.

Pomnik powstał w 1930 r. staraniem byłych podkomendnych gen. Lucjana Żeligowskiego i Józefa Dowbór-Muśnickiego. Upamiętniał wszystkich poległych w walkach o niepodległość z lat 1918-1920. Przetrwał tylko 10 lat. W 1939 r., po wkroczeniu Niemców, dwaj mieszkańcy Starosielc: Mieczysław Bieguński i Witold Olechnowicz, zdemontowali tablicę i ukryli ją przed najeźdźcami, zaś obelisk został rozebrany przez okupanta sowieckiego. Po wojnie, w okresie PRL,

tablica pozostawała w ukryciu. Została odnaleziona w 1976 r., podczas rozbiórki domu państwa Bieguńskich, jednakże została skonfiskowana przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa.

W 2003 roku tablica została przekazana do białostockiego Muzeum Wojska. Staraniem Społecznego Komitetu Odbudowy Pomnika X-lecia Odzyskania Niepodległości i Miejsc Pamięci Narodowej w Starosielcach oraz Rady Osiedla Nr 6, obelisk zrekonstruowano i umieszczono na nim kopię oryginalnej tablicy, wykonaną przez Janusza Tałucia. Uroczyste odsłonięcie pomnika miało miejsce 12 listopada 2005 r.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

UL. NOWOGRÓDZKA

Pomnik Henryka Sienkiewicza

ul. Nowogródzka bn., przy skrzyżowaniu z ul. Ciepłą

Pomnik stanowi popiersie Henryka Sienkiewicza, ustawione na wysokim postumencie z mosiężnej blachy, z „rozwiniętą” z prawej strony falistą formą. Całość ustawiona na białym betonowym cokole. Na postumencie inskrypcja z nakładanych liter:

HENRYK/
SIENKIEWICZ/
1846 – 1916//

Pomnik znajduje się na niewielkim skwerze, przed blokiem mieszkalnym przy ul. Ciepłej 13. Do pomnika prowadzi alejka z kostki, po bokach obsadzona

różami. Autorem monumentu jest białostocki rzeźbiarz Albin Sokółowski.

Odświeżenie pomnika dokonano 16 listopada 1987 r. Na uroczystość tę przyjechała wnuczka pisarza – Maria Sienkiewicz, wiceminister kultury i sztuki, Barbara Wachowicz – autorka jego biografii. Zbiegło się to z nadaniem, istniejącej tu wtedy, szkole podstawowej nr 13 (ob. Publiczne Gimnazjum nr 4 przy ul. Ciepłej) imienia Henryka Sienkiewicza. Pomnik został ufundowany ze składek białostoczan przez Społeczny Komitet Budowy Popiersia Henryka Sienkiewicza, któremu przewodniczył poseł Józef Szawiec, zamieszkały na tym osiedlu. Inicjatorem budowy pomnika był Kazimierz Turko, ówczesny przewodniczący rady Osiedla Sienkiewicza. W tym samym dniu przewodniczący Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, w trosce o stałą opiekę nad miejscem pamięci narodowej Pomnikiem Wielkiego Polskiego Pisarza Henryka Sienkiewicza, wręczył dyrektorowi Szkoły Podstawowej nr 13 akt nadania patronatu. W 2007 r. na wniosek administracji osiedla, miasto odnowiło pomnik. Otaczającym go skwerem od lat zajmuje się zaś administracja.

Henryk Sienkiewicz (5.05. 1846 r., Wola Okrzejska – 15.11. 1916 r., Vevey, Szwajcaria) – pseudonim „Litwos”, powieściopisarz, publicysta, autor noweli. Pierwszy polski pisarz, który otrzymał Nagrodę Nobla za całokształt twórczości w dziedzinie literatury, w 1905 roku. Jeden z najbardziej popularnych pisarzy z przełomu XIX i XX wieku. Autor wielu znanych powieści, m.in.: *Trylogii*, *Quo vadis?*, *Rodzina Połnieckich*, *Bez dogmatu*, *W pustyni i w puszczy*. Jego prochy sprowadzono do kraju w 1924 r., trumnę złożono w katedrze św. Jana w Warszawie.

Źródła: A. Chomicz, *Wpisał naszą ziemię w narodową historię, odsłonięcie pomnika Henryka Sienkiewicza*, „Gazeta Współczesna” 1987 nr 269; materiały Publicznego Gimnazjum Nr 4 z Oddziałami Integracyjnymi w Białymstoku.

UL. OGRODOWA

Głaz i tablica upamiętniające miejsce rozstrzelania harcerza Wacława Siedleckiego

ul. Ogrodowa bn.,
elewacja budynku III Liceum
Ogólnokształcącego

Prostokątna tablica z brązu o wymiarach 67,5x89,5 cm, umieszczona jest na elewacji szkoły od ulicy Ogrodowej. Inskrypcja:

MIEJSCE UŚWIĘCONE/
MĘCZEŃSKĄ KRWIĄ/
HARCERZA/
WACŁAWA/
SIDLECKIEGO/
I INNYCH ZAMORDOWANYCH/
PRZEZ HITLEROWCÓW/
20 WRZEŚNIA 1939 R./
W XXX ROCZNICĘ PRL/
I XXV LECIE SZKOŁY/
MŁODZIEŻ III LO IM./
M. FORNALSKIEJ//

Pod tablicą na prostokątnej lastrykowej podstawie ustawiony jest głaz narzutowy z centralnie umieszczoną lilijką harcerską, wykonaną z brązu. Na głazie, z lewej jego strony symboliczny znicz, wsparty na metalowych prętach, tworzących rzymską liczbę XXX.

20 września 1939 r. Niemcy rozstrzelali pod murem obecnego III Liceum Ogólnokształcącego harcerza Wacława Siedleckiego za dostarczanie żywności i listów jeńcom polskim, których obóz przejściowy znajdował się na dziedzińcu szkoły. Wraz z nim rozstrzelano 9 nieznanych z nazwiska jeńców. W roku 1964 pod murem szkoły w miejscu straceń ustawiono głaz z niewielką tablicą pamiątkową, następnie w roku 1974 została umieszczona istniejąca do dziś tablica, zaś tabliczkę znajdującą się na głazie zastąpiono lilijką. Tablicę odsłonięto 19 października 1974 r. z inicjatywy 9. Wodnej BDH im. S. Czarnieckiego, tzw. „Błękitnej Dziewiątki”. W roku 1993 monument został odrestaurowany na zlecenie Urzędu

Miejskiego w Białymstoku przez białostockich artystów Stefana Rybiego i Andrzeja Muszyńskiego.

Źródła: „Gazeta Białostocka” 19.10.1974;
*Tablica pamiątkowa ku czci harcerza
Wacława Siedleckiego i innych
rozstrzelanych 20 września 1939 r.*, karta
ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki,
1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu
Ochrony Zabytków w Białymstoku,
nr inw. 36; D. Boćkowski, M. Boćkowska,
*50 lat III LO w Białymstoku. Księga
pamiątkowa*, Białystok 1999;
T. M. Czerkawski, *Byłem żołnierzem
generała Andersa*, Warszawa 2008.

Tablica upamiętniająca 9 pomordowanych we wrześniu 1939 r.

ul. Ogrodowa bn.,
elewacja budynku III Liceum
Ogólnokształcącego

Prostokątna tablica z brązu, o wymiarach 88x57 cm, umieszczona jest na elewacji szkoły, od ulicy Ogrodowej. Nad tablicą centralnie umieszczono wizerunek polskiego orła wojskowego, także wykonanego z brązu.

Inskrypcja na tablicy:

W BUDYNKU TYM
WEHRMACHT OD 16 DO 21/
WRZEŚNIA 1939 R. W OBOZIE
PRZEJŚCIOWYM WIĘZIŁ/
OKOŁO 1000 ŻOŁNIERZY
I OSÓB CYWILNYCH/
ZATRZYMANYCH NA
ULICACH MIASTA. W PRZED/
DZIEŃ OPUSZCZENIA
BIAŁEGOSTOKU NIEMCY/
URZĄDZILI FARSĘ SĄDU
WOJSKOWEGO/
I ZAMORDOWALI 9 OSÓB.
ZGINĘLI WTEDY:/
SALOMON EPSZTEJN,
ANTONI GABREL,/
STEFAN KOROLEWSKI,
JÓZEF WISZNIEWSKI,/
STANISŁAW WIŚNIEWSKI,
IZRAEL ZAJDWERGER,/
FRANCISZEK
PIETRASZKIEWICZ I HARCERZ

WACŁAW SIEDLECKI.
ZABITO TEŻ PAŁKAMI/
WIĘZNIA O NIEUSTALONYM
NAZWISKU./
W 50. ROCZNICĘ WRZEŚNIA/
ZAŁOGA CPN
W BIAŁYMSTOKU//

Fundatorem tablicy byli pracownicy Centrali Paliw Naftowych w Białymstoku, została odsłonięta w 1989 r.

Źródła: T. M. Czerkawski, *Bylem żołnierzem generała Andersa*, Warszawa 2008; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica informująca o budowie szpitala

ul. Ogrodowa 12,
budynek szpitala onkologicznego

Prostokątna tablica o wymiarach 100x70 cm, wykonana jest z białego wapienia. Znajduje się na fasadzie budynku szpitala, po lewej stronie wejścia głównego. Na tablicy ryta inskrypcja:

OBIEKT/
WYBUDOWANY/
Z NARODOWEGO/
FUNDUSZU/
OCHRONY/
ZDROWIA/
1976//

Tablica została umieszczona na budynku w 1976 roku.

UL. PAŁACOWA

Tablica upamiętniająca patrona szkoły Krzysztofa Kamila Baczyńskiego

ul. Pałacowa 2, budynek III Liceum
Ogólnokształcące
im. K. K. Baczyńskiego

Tablica poświęcona K. K. Baczyńskiemu znajduje się na elewacji sali gimnastycznej przy wejściu głównym do budynku szkoły. Tablica o nieregularnym kształcie, złożona jest z dwóch części. Część po lewej wykonana z brązu, zawiera portret poety, otoczony stylizowanymi płomieniami oraz inskrypcję:

KRYSZTOF/
KAMIL/
BACZYŃSKI/
1921-1923//

W prawym dolnym rogu ryta sygnatura wykonawcy: J. Wakuliński.

Część tablicy po prawej, wykonana jest z mosiądzu i zawiera dwie inskrypcje:

Wiem, że gdzieś/
idziesz,/ /
że mnie/
wymienisz.../
Nie mijaj! Słyszysz!/
Ja jestem obok.../
K.K. Baczyński

PAMIĘCI/
PATRONA SZKOŁY /
MŁODZIEŻ I NAUCZYCIELE/
III LICEUM /
OGÓLNOKSZTAŁCĄCEGO/
W BIAŁYMSTOKU//

W górnym rogu tablicy umieszczono – symbol Polski Walczącej, a poniżej – wizerunek polskiego orła wojskowego.

Tablica została wykonana w roku 1990 przez Jana Wakulińskiego.

W obecnym budynku III LO, wzniesionym w latach 1927-28, pierwotnie mieściła się Szkoła Powszechna nr 1. Jej patronem do roku 1939 był poeta Juliusz Słowacki. Po wojnie, władze komunistyczne umieściły w budynku kilka szkół, m.in. liceum ogólnokształcące, któremu w roku 1954 nadano imię Małgorzaty Fornalskiej (1902-1944), polskiej działaczki komunistycznej. 19 października 1974 r.,

z okazji 25-lecia szkoły, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej ufundowała popiersie patronki, autorstwa białostockiego artysty Stanisława Wakulińskiego. Pomnik ustawiony był przy ścianie, na której znajduje się dziś tablica poświęcona obecnemu patronowi liceum. Po roku 1989 szkole nadano imię K. K. Baczyńskiego, a popiersie Fornalskiej zostało zdemontowane. W czerwcu 2010 r. dyrektor szkoły przekazał rzeźbę do Galerii Sztuki Socrealizmu w Muzeum Zamoy-skich w Kozłowie.

Krzysztof Kamil Baczyński
(22.01.1921 r., Warszawa – 4.08. 1944 r., Warszawa). Poeta, harcerz 23. Warszawskiej Drużyny Harcerskiej. W latach 1942-1943 studio-wał polonistykę na tajnym uniwersytecie. Był żołnierzem batalionu „Zośka”, w czasie powstania warszawskiego walczył w batalionie „Parasol”.

Źródła: „Gazeta Białostocka” 20.10.1974; *Popiersie patronki szkoły Małgorzaty Fornalskiej*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 32; D. Boćkowski, M. Boćkowska, *50 lat III LO w Białymstoku*, Białystok 1999; pl.wikipedia.org.

Pomnik Harcerzy Ziemi Białostockiej

ul. Pałacowa 3

Pomnik stanowi głaz narzutowy, umieszczony na niewielkim cokole z kostki granitowej. Na głazie przymocowano metalowe odlewy krzyża harcerskiego oraz dwóch tablic inskrypcyjnych, w formie powiewających na wietrze flag.

CAŁYM ŻYCIEM/
SŁUŻYĆ BOGU/
I POLSCE//

HARCERKOM I HARCERZOM/
ZIEMI BIAŁOSTOCKIEJ/
POLEGLYM ZA OJCZYZNĘ/
W LATACH 1914 – 1920/
1939 – 1944 CHORĄGIEW/
BIAŁOSTOCKA ZHP 1990//

Pomnik odsłonięto w 1990 r., a jego fundatorem była Komenda Chorągwi ZHP w Białymstoku.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

UL. PIASTOWSKA

Głaz z tablicą poświęconą patronowi szkoły – Królowi Kazimierzowi Wielkiemu

ul. Piastowska 5

Głaz ustawiony jest na zieleńcu, po lewej stronie wejścia do budynku szkoły. W centralnej jego części umieszczono tablicę z brązu o wymiarach 47x67 cm, z płaskorzeźbioną twarzą króla Kazimierza Wielkiego i inskrypcją:

ZESPOŁOWI/
SZKÓŁ ZAWODOWYCH/
BUDOWNICTWA/
I GOSPODARKI/
KOMUNALNEJ/
W JUBILEUSZ X-LECIA/
NADANO IMIĘ/
KRÓLA/
KAZIMIERZA/
WIELKIEGO/
BIAŁYSTOK 1986//

W 1986 r., w dziesiątą rocznicę powstania szkoły Zespołowi Szkół Zawodowych Budownictwa i Gospodarki Komunalnej w Białymstoku, nadano imię króla Kazimierza Wielkiego. Tablicę ufundowano z inicjatywy Rady Pedagogicznej i Komitetu Rodzicielskiego. Obecnie w budynku mieści się VIII Liceum Ogólnokształcące, którego patronem jest także król Kazimierz Wielki.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica z aleją dębów pamięci

ul. Piastowska, nieopodal kościoła
św. Ducha

Tablicę stanowi konstrukcja o wysokości 4 metrów w formie pięciu drewnianych smołowanych podkładów kolejowych o szerokości 155 cm, osadzonych na dwóch żelaznych szynach, wmontowanych w żelbetowy fundament. Na każdym z podkładów wycięto inskrypcje:

Na najwyższym:

„...I TYLKO PAMIĘĆ ZOSTAŁA
PO TEJ KATYŃSKIEJ NOCY.../
PAMIĘĆ NIE DAŁA SIĘ
ZGŁADZIĆ,/

NIE CHCIAŁA ULEC
PRZEMOCY...”/

FELIKS KONARSKI//

Na kolejnych:

W HOŁDZIE JEŃCOM
WOJENNYM
POMORDOWANYM
W 1940 R. PRZEZ NKWD/
PRACOWNIKOM URZĘDU
MIASTA, SŁUŻBY WIĘZIENNEJ
I PRAWNIKOM.

ANATOL BOŁBOT †
ZYGMUNT BARTNICKI †
KAZIMIERZ BORWICZ †
JAN BRUKSZTUS †/
JAN PLACYD DAGILIS †
WITOLD PAWEŁ DEWOJNO †
KAZIMIERZ MARIA
DZIERŻYŃSKI †/
FELIKS JABŁOŃSKI †
JERZY KIERŚNICKI †
ANTONI KOZŁOWSKI †
WŁADYSŁAW MASZKO

PIOTR PAWŁOWSKI †
HENRYK ROGALSKI †
JERZY SZERSZEŃ †
TADEUSZ JAROSŁAW
TYSZKA †/
STANISŁAW SUŁOCKI †
MIECZYŚLAW BANNET †
WŁADYSŁAW CHOMIN †
JÓZEF BANDURA †
KAROL ANTONI ŚWIĄTEK †/
JÓZEF OSTRUSZKA †
BRONISŁAW TOŁOCZKO †
TADEUSZ CHASZKOWSKI †
STANISŁAW WYKPISZ.

CZEŚĆ OFIAROM
SMOLEŃSKIEJ KATASTROFY/
10.04.2010/

ZGINĘLI W DRODZE NA
MIEJSCE KAŻNI/
PRAGNĄC ZAŚWIADCZYĆ
O PRAWDZIE //

Autorem projektu tablicy jest białostocki arch. Andrzej Chwalibóg, konstrukcję opracował inż. Janusz Jancewicz, zaś prace wykonało Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Usługowe „Gotolet” Krzysztofa Chańko z Wasilkowa. Projekt sfinansowano z budżetu miasta Białegostoku. Za tablicą – aleja dębów pamięci, złożona z 30 drzew. W pierwotnym założeniu miała składać się z 24 dębów, posadzonych w ramach ogólnopolskiego programu *Katyń... ocalić od zapomnienia*, które miały upamiętniać pomordowanych w ZSRR – w Katyniu, Miednoje, Twerze, Charkowie, pracowników urzędu miasta, służby więziennej i prawników. Ze względu na katastrofę polskiego samolotu rządowego w dniu 10 kwietnia 2010 r., aleja została uzupełniona o 6 dębów kolumnowych, zaś na tablicy dodano piąty podkład kolejowy z tekstem poświęconym ofiarom katastrofy pod Smoleńskiem. Dęby zostały uroczystie posadzone 12 kwietnia 2010 r. przez władze miejskie, wojewódzkie i mieszkańców miasta.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku.

UL. PIĘKNA

Tablica – dawna synagoga

ul. Piękna 3

Tablica umieszczona jest na lewym ryzalicie fasady budynku. Tablica prostokątna o wymiarach 40x60 cm, wykonana jest z czarnego polerowanego granitu, z rytą inskrypcją w języku polskim i hebrajskim:

OBIEKT ZABYTKOWY/
SYNAGOGA/
W LATACH 1890 – 1941/
תיב תסנכ מינשב

FUNDACJA WIECZNEJ
PAMIĘCI//

Budynek wybudowany w 1893 r., który do 1941 r. pełnił funkcję synagogi zwanej Piaskower. Bożnicę wzniesiono w miejscu starej drewnianej synagogi z 1820 roku. Fundatorami świątyni byli Icchok i Alme Jaczmienik, Kaltun, Małki, Daniel

Ostryński, Jeruze Rozenthal, Oliezer Słobocki, Cwi Wilszytk, Mojsze Wilmer i Cwi Zew Mazewicz. Plac pod budowę przekazał Mojżesz Nowik. Zniszczona w czasie II wojny światowej i częściowo odnowiona po wojnie, w latach 50. XX wieku służyła jako kino, teatr i dom kultury. Do 1970 roku siedzibę miało tu Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce. Po pożarze, w roku 1988, obiekt został odbudowany w latach 1993-1995, jednak z licznymi zmianami w formie. Obecnie mieści się w nim biuro białostockiej firmy budowlanej i Białostockie Towarzystwo Esperantystów. Tablicę pamiątkową ufundowała w I połowie lat 90. XX w. warszawska Fundacja „Wiecznej Pamięci”. W związku z jej zaginięciem w 2004 roku, w 2007 r. ze środków miejskich została wykonana jej kopia.

Źródła: d. Żydowski Dom Modlitwy – synagoga, ul. Piękna 3, karta ewidencyjna zabytku, opr. A. Dolistowski, T. Łukaszewicz (z uzupełnieniami T. Wiśniewskiego), 1979, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 0771; www.bialystok.jewish.org; www.szlak.uwb.edu.pl.

Obiekt upamiętniający 72. Światowy Kongres Esperanto

ul. Piękna 3,
od strony wewnętrznego
dziedzińca dawnej synagogi

Upamiętnienie Kongresu ma formę dużego bloku z czerwonego piaskowca, o wymiarach 30x70x138 cm, z inskrypcją w języku polskim i esperanto:

DNIA 29.VII.1987 DELEGACI
72-GO ŚWIATOWEGO/
KONGRESU ESPERANTYSTÓW/
I MIESZKAŃCY MIASTA/
POSTANOWILI, ŻE W TYM
MIEJSCU POWSTANIE
ŚWIATOWE/
CENTRUM ESPERANTA IM.
ZAMENHOFA ◊ BIAŁYSTOK ◊ //

Pod inskrypcją, po lewej stronie jest wykuta gwiazda – symbol esperanto, a po prawej herb Białegostoku z 1987 r. Obiekt wykonali: Jerzy Grygorczuk i Krzysztof Jakubowski.

72. Światowy Kongres Esperanto odbył się w warszawskim Pałacu Kultury i Nauki w dniach 25 lipca – 1 sierpnia 1987 roku. Zorganizowano go w sto lat po wydaniu podręcznika do nauki esperanto *Unua Libro* (1887 r.), napisanego przez L. Zamenhofa. W kongresie uczestniczyło 5946 osób. Dotychczas w Polsce odbyło się siedem światowych kongresów esperanta (Kraków, Wolne Miasto Gdańsk, Warszawa, Białystok).

Źródła: informacje Jerzego Grygorczuka, W. Łwicky, D. Baum *Doktor Esperanto. Komiks o Ludwiku Zamenhofie*, Białystok 2014.

PLAC JANA PAWŁA II

Pomnik Księdza Jerzego Popiełuszki

Plac Jana Pawła II bn.

Pomnik – postać ks. Jerzego Popiełuszki, jest odlewem z brązu. Postać mężczyzny jest nadnaturalnej wielkości, ukazana w sutannie i boso, z pochyloną głową i złożonymi do modlitwy rękoma. Prawa stopa wsparta na symbolicznie ujętym, związanym sznurem worku, spływającym z trzech stron na granitowy cokół. Jest to atrybut męczeńskiej śmierci kapłana. Na dwóch ścianach cokołu inskrypcja:

Ks. Jerzy/
Popiełuszko 1947-1984//

Figura wraz z cokołem ma wysokość 6 m. W tle pomnika – okalająca granitowa płyta z trzema inskrypcjami wykonanymi z brązu:

„ZŁO DOBREM ZWYCIĘŻAJ”/
RZ.12,21/

„ABY Z TEJ ŚMIERCI
WYROSŁO DOBRO”/
JAN PAWEŁ II/

BEATYFIKACJA KS. JERZEGO/
WARSZAWA 06.VI.2010 R.//

Na zewnętrznej stronie płyty tablica z brązu z inskrypcją:

KSIEDZU JERZEMU/
DUSZPASTERZOWI/
NSZZ/
znak graficzny Solidarność/
OJCZYŻNA W HOŁDZIE/
CZERWIEC 1991//

Przed pomnikiem, w posadzce, tablica z brązu z inskrypcją:

DNIA 5 CZERWCA/
1991 ROKU/
JAN PAWEŁ II/
MODLIŁ SIĘ/
W TYM MIEJSCU/
I POŚWIĘCIŁ/
POMNIK//

Nad tablicą umieszczono herb papieski.

Autorzy pomnika: rzeźbiarka Jadwiga Szczykowska-Załęska i artysta plastyk Andrzej Muszyński. Projekt otoczenia wykonał arch. Józef Matwiejuk. Tablicę przed pomnikiem wykonał artysta plastyk Zdzisław Parczyński. Pomnik powstał ze środków zebranych przez Społeczny Komitet Budowy, któremu przewodniczyli Stanisław Ozorowski i Andrzej Lussa. Odlew pomnika wykonano w Zakładach Urządzeń Technicznych – Huta „Gliwice”.

5 czerwca 1991 r. w drodze powrotnej z cerkwi św. Mikołaja na lotnisko na Krywlanach Jan Paweł II zatrzymał się przy pomniku zamordowanego ks. Jerzego, chociaż nie było to planowane w protokole wizyty Ojca Świętego w Białymstoku. Papież po modlitwie poświęcił pomnik i w serdecznym geście przytulił stojących obok rodziców zamordowanego kapłana. Tej uroczystej chwili towarzyszyli licznie

zebrani mieszkańcy miasta.

ks. Jerzy Popieluszko (14.09. 1947 r., Okopy k. Suchowoli – 19.10. 1984 r. pod Toruniem). Po otrzymaniu święceń kapłańskich pracował w parafiach w Żąbkach, Aninie i na warszawskim Żoliborzu. W 1980 roku rozpoczął pracę duszpasterską w warszawskiej parafii pw. św. Stanisława Kostki. Od sierpnia 1980 roku aktywnie uczestniczył w solidarnościowym zrywie. Za swoją działalność zaczął być szykanowany przez Służby Bezpieczeństwa. 19 października 1984 r. został bestialsko zamordowany pod Toruniem przez oficerów Służby Bezpieczeństwa. Zwłoki księdza, wydobyte z Wisły, zostały przewiezione do prosektorium w Białymstoku. Jego pogrzeb odbył się na Żoliborzu w Warszawie. Uczestniczyli w nim białostoczanie.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Pomnik Jana Pawła II

Plac Jana Pawła II, przy katedrze

Pomnik przedstawia stojącą postać Jana Pawła II, odlaną z brązu. Lekko pochylona postać papieża lewą ręką opiera się na pastorałe, a prawą wznosi w geście błogosławieństwa. Rzeźba ustawiona jest na niewielkim granitowym postumencie, u którego podstawy z dwóch stron widnieją dwie inskrypcje:

„BOGU DZIĘKUJECIE
DUCHA NIE GAŚCIE”//

JANOWI PAWŁOWI II
W TRZECIĄ ROCZNICĘ
POBYTU/ W BIAŁYMSTOKU
ARCHIDIECEZJA//

Pomnik umieszczono na narożniku muru oporowego katedry, który obłożono płytami granitowymi tak, że stanowi on jednocześnie cokół pomnika.

Autorka figury: rzeźbiarka Anna Grabiwoda z Kielc. Prace związane z ustawieniem pomnika zrealizował Stanisław Wakuliński. Inicjatorem i fundatorem była Archidiecezja Białostocka. Odświeżenie pomnika odbyło się 5 czerwca 1994 r., w trzecią rocznicę pobytu Jana Pawła II w Białymstoku i pierwszą rocznicę ingresu księdza arcybiskupa Stanisława Szymeckiego.

Jan Paweł II [Karol Józef Wojtyła] (18.05.1920 r., Wadowice – 2.04.2005 r., Watykan) – 264. papież (1978–2005) oraz 6. suweren Państwa Miasto Watykan. Święty Kościoła katolickiego.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Pomnik 600-lecia Diecezji Wileńskiej

Plac Jana Pawła II,
przy ścianie katedry

Pomnik usytuowany jest przy ścianie katedry. Składa się z płaskorzeźby wykonanej z blachy miedzianej, flankowanej dwoma wysokimi granitowymi bryłami, na zwieńczeniu której umieszczono kamienny głaz z trzema granitowymi krzyżami. Pomnik ustawiony jest na trójstopniowym postumencie. Płaskorzeźba to rodzaj „symbolicznych strumieni łask”. Po jej lewej stronie – herb Polski i data 1388, z prawej – herb Litwy i data 1988. Na kamiennym głazie znajduje się napis:

600 - LECIE DIECEZJI
WILEŃSKIEJ//

Poniżej, na tle płaskorzeźby umieszczono odlaną z brązu inskrypcję:

Chrystus wczoraj i dziś
początek i koniec do Niego
należy czas i wieczność Jemu
chwała i panowanie przez
wszystkie wieki wieków.//

Na czarnym marmurowym cokole umieszczono napis:

WDZIĘCZNI ZA DAR WIARY/
I PRZYNALEŻNOŚĆ

DO KOŚCIOŁA/
ARCHIDIECEZJANIE/
BIAŁYSTOK 19 VI 1988 R.//

Autorem projektu jest artysta Dymitr Grozdew. Pomnik odsłonięto 19 czerwca 1988 r.

Białystok do czerwca 1991 r. był częścią Archidiecezji Wileńskiej. Po II wojnie światowej i zmianie granic stał się ważnym ośrodkiem życia kościelnego i przejął dawne funkcje metropolitalne Wilna, dla tej części Archidiecezji, która pozostała w granicach Polski.

Źródła: A. Dobroński, *Białystok historia miasta*, Białystok 2001; *Bazylika Katedralna w Białymstoku. Księga jubileuszowa z okazji 100-lecia poświęcenia kościoła Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Białymstoku (1905 -17 IX 2005)*, pod red. ks. T. Kraheła, Białystok 2005.

Tablica poświęcona ks. Jerzemu Popiełuszce

Plac Jana Pawła II,
na ścianie katedry,
od strony Rynku Kościuszki

Prostokątna tablica z czarnego polerowanego granitu, o wymiarach 133x85,5 cm, jest wmurowana w elewację zachodnią katedry. W górnej jej części krzyż łaciński, poniżej ryta inskrypcja:

PAMIĘCI/
KS. JERZEGO POPIEŁUSZKI/
1947 1984/
SYNA BIAŁOSTOCKIEJ ZIEMI/
MĘCZENNIKA/
SPRAWY NARODU
I KOŚCIOŁA/
GŁOSICIELA/
EWANGELICZNEJ PRAWDY/
NIEZŁOMNEGO OBROŃCY/
PRAW LUDZI PRACY/
DUCHOWIEŃSTWO I WIERNI/
BIAŁEGOSTOKU//

Tablica została ufundowana w 1986 r., z inicjatywy ówczesnego proboszcza parafii ks. Antoniego Lićwinki, przez duchowieństwo i wiernych Białegostoku. Zrealizowana w Warszawie według koncepcji białostockiego architekta Andrzeja Chwaliboga.

Źródła: informacje ks. Antoniego Lićwinki
i arch. Andrzeja Chwaliboga z Białegostoku.

**Tablice i relikty nagrobne
na elewacji kościoła
parafialnego
pw. Wniebowzięcia NMP
(tzw. kościoła starego)**

Plac Jana Pawła II,
na elewacji tzw. starego kościoła

**Epitafium Gryzeldy
z Wodyńskich**

W prostokątnej niszy południowej ściany starego kościoła wmurowany jest relikwiarz kamiennej tablicy z wrytym tekstem epitafijnym. Inskrypcja po łacinie, słabo czytelna:

D.O.M./
TE MEMORIAM/
ILLUSTRIS HEROINAE/
GRISELDIS DE WODYNIA
SAPIEZYNIA SUPREMAE
M.D.L./MM/ OST [...] MISSOS
IN IPSE INFANTIA PARENTES
JOANNEM WODYNSKI/
PALATINEUM PODLACHICZE

ET SOPHIAM DE SOBIESZYNO
PALADINI DE [...]/
[...] BLINE [...] ALIOS
DADERAT ORBITAS PARENTES
CHRISTO [...] / WIESIOLOWSKI
MARSALEUM CURIAE
M.D.L. ET ALEXANDER [...]/
BIELSZYNO CONIGES CUM [...]/
AFFECTU ET BENEFICIENS [...]/
TER HAEC NON TAN
MATERTERA QUAM MATER
AETERA ET F[...]/
UNDE/SIENT IPSA
SUBSTALIBUS PARENTIBUS
NON SENSIT ORBITATEM ITA/
ILLITALI ANETI FILIA
STERILITATEM/
FUERE ILLI/
INDOLES SUPRA SEXUM
INGERIUM SUPRA AETATEM
FORMA SUPRA/
MULTAS OMNIA INFRA
VIRTUTEM//

Na tablicy widoczne liczne spełnienia i ubytki. Pierwotnie epitafium umieszczone było w białostockiej świątyni, najprawdopodobniej w prezbiterium. W obecne miejsce zostało przeniesione na początku XX wieku, podczas rozbudowy. Epitafium jest najstarszą w przestrzeni publicznej miasta „tablicą upamiętniającą”.

Tablica epitafijna, ufundowana przez ówczesnych właścicieli Białegostoku, rodzinę Wiesiołowskich, po śmierci Gryzeldy z Wodyńskich (1614-1633), córki wojewody podlaskiego Jana Wodyńskiego, siostrzenicy i zarazem przybranej córki Aleksandry z Sobieskich Wiesiołowskiej i Krzysztofa Wiesiołowskiego, od 1631 r. żony Jana Stanisława Sapiehy – marszałka wielkiego litewskiego. Tablica poświęcona jest dziewiętnastoletniej wychowance i niedoszłej dziedzicze dóbr białostockich, pochowanej pierwotnie 26 kwietnia 1633 r. w kościele św. Stanisława w Wilnie przez męża, który nie wypełnił jej ostatniej woli i nie pochował jej w kościele w Białymstoku. Dopiero dwa lat później, po śmierci Jana Stanisława Sapiehy, Krzysztof Wiesiołowski ufundował w białostockim kościele Gryzeldzie epitafium, a także ustanowił kapłana, który miał odprawiać modły za duszę zmarłej. Ostatecznie trumna z ciałem Gryzeldy została przewieziona do ufundowanego przez

Wiesiołowskich kościoła i klasztoru żeńskiego zakonu Brygidek. Obok niej spoczął zmarły w 1637 r. Krzysztof Wiesiołowski, a w 1645 r. spoczęła tam także żona Krzysztofa – Aleksandra.

Źródła: Archiwum Państwowe w Białymstoku, Teki Ginki, sygn. 62 Teka 62, k. 24, 72-74; M. Goławski, E. Kazimirowski, *Białystok przewodnik po mieście i okolicy*, Białystok 1939; W. Jarmolik, *Gryzelda Wodyńska, przybrana córka Wiesiołowskich*, Białostocczyzna, 1992, nr 4 (28); K.A. Jabłoński, *Biały i czerwony. Kościoły białostockiej parafii farnej*, Białystok 2008; informacje Wiesława Wróbla.

**Tablice epitafijne
biskupów białostockich
Władysława Suszyńskiego
i Adama Sawickiego**

Prostokątne tablice epitafijne pochowanych w sąsiedztwie świątyni biskupów białostockich Władysława Suszyńskiego i Adama Sawickiego. Wmurowane są w południową ścianę starego kościoła, pomiędzy nimi umieszczono krzyż łaciński z polerowanego granitu. Tablica z lewej strony o wymiarach 77x58 cm, z herbem biskupa i rytą inskrypcją:

KSIAŹDZ BISKUP/
WŁADYSŁAW/
SUSZYŃSKI/
ADMINISTRATOR APOSTOLSKI/

ARCHIDIECEZJI
W BIAŁYMSTOKU/
1898 – 1968//

Tablica z prawej strony o wymiarach 77x59 cm z herbem biskupa i rytą inskrypcją:

KSIAŹDZ BISKUP/
ADAM SAWICKI/
ADMINISTRATOR APOSTOLSKI/
ARCHIDIECEZJI
W BIAŁYMSTOKU/
1885 – 1968//

Przed elewacją ustawiony jest nagrobek z polerowanego granitu, w którego prawym dolnym rogu wyryto inskrypcję:

BŁOGOSŁAWIENI/
KTÓRZY W PANU/
UMIERAJĄ/
Ap. 14, 13//

Biskup Adam Sawicki (1.11. 1887 r., Subiele – 2.06.1963 r., Białystok). Święcenia kapłańskie przyjął w Wilnie 2 maja 1908 r. Był profesorem seminarium duchownego i prefektem w Wilnie oraz kanclerzem kurii metropolitalnej i kanonikiem wileńskim. Od 1945 r. przebywał w Białymstoku, na terenie części archidiecezji wileńskiej znajdującej się w Polsce, gdzie w latach 1955-1962 był jej wikariuszem generalnym i kapitulnym. 23 listopada 1962 r. został mianowany

biskupem tytularnym Turres Concordiae i administratorem apostolskim części archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku. Sakrę biskupią przyjął 2 czerwca 1963 r.

Biskup Władysław Suszyński (22.01.1898 r., Janów – 27.10.1968 r., Białystok). W 1922 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Był profesorem seminarium duchownego w Wilnie. Po zakończeniu II wojny światowej organizował przeniesienie seminarium duchownego z Wilna do Białegostoku. 19 stycznia 1948 r. został mianowany biskupem tytularnym Tabbory i sufraganem w Białymstoku. Sakrę biskupią przyjął 9 maja 1948 r. Pełnił funkcję rektora seminarium, wikariusza generalnego i kapitulnego archidiecezji w 1955 r. i 1968 r. 6 lipca 1968 r. został mianowany administratorem apostolskim polskiej części archidiecezji wileńskiej z siedzibą w Białymstoku.

Źródła: ks. T. Krahel, *Biskup Władysław Suszyński*, „W Służbie Miłosierdzia”, 2008, nr 3; ks. T. Krahel, *Ksiądz Adam Sawicki, późniejszy biskup w Białymstoku*, „W Służbie Miłosierdzia”, 2006, nr 11.

Tarcza herbowa Wiesiołowskich z prezbiterium starego kościół

W prostokątnej malowanej wnęce, o wymiarach 154x115 cm, wmurowana w południową ścianę starego kościoła, owalna tarcza herbowa. Tarcza dzielona jest na cztery części, w górnych jej polach wykute herby Wiesiołowskich – Ogończyk (z lewej) i Wołłowiczów – Bogoria, pod nimi herby – Jastrzębiec (z lewej) i Korczak. Tarcza herbowa pierwotnie była umieszczona na zewnętrznej ścianie kościoła od strony plebanii, na osi ołtarza głównego *od plebanii, od cmentarza w Murze, drugiego ołtarza na blasze żelaznej wypukłej cztery Herby Wiesiołowskich* – cytat z dokumentu Wizyty Kościoła Parafialnego Białostockiego z 1804 r. W 1902 r. w związku z rozbudową kościoła rozebrano prezbiterium i przeniesiono tarczę herbową Piotra Wiesiołowskiego młodszego, zmarłego w 1621 r., fundatora białostockiego kościoła parafialnego.

Źródła: K.A. Jabłoński,
*Biały i czerwony. Kościoły białostockiej
parafii farniej*, Białystok 2008.

PLAC UNIWERSYTECKI

Pomnik Bohaterów Ziemi Białostockiej

Park Centralny – Plac
Uniwersytecki

Monumentalny pomnik o wysokości 17 metrów przedstawia dziewięć masywnych kolumn, połączonych ze sobą symboliczną miedzianą koroną drzew, tworzącą gniazdo, w którym umieszczono pełnoplastyczną rzeźbę orła z rozpostartymi skrzydłami. Na części kolumn – na 1/4 ich wysokości – powtórzony jest miedziany motyw. Pomnik wykonany został z żelbetu, elementy rzeźbiarskie (orzeł i korona drzew) – z miedzi, a podstawa – z granitowych płyt. Akt erekcyjny wmurowano w fundamenty pomnika wraz z urnami z ziemią pobraną z miejsc zbrodni, kaźni, straceń z terenu województwa białostockiego, 22 lipca 1974 r. „Pomnik ten ofiarowało społeczeństwo województwa białostockiego w XXX rocznicę Polski

Ludowej. Aktem niniejszym, wmurowanym w fundamenty pomnika, zapisuje się to wydarzenie ku trwałej pamięci współczesnych i przyszłych pokoleń” (fragment dokumentu z Archiwum Państwowego). Pomnik został uroczystie odsłonięty 18 października 1975 r. Autorem projektu pomnika jest artysta rzeźbiarz prof. Bohdan Chmielewski. Projekt otoczenia pomnika wykonał arch. Mirosław Zbichorski, a konstrukcji fundamentów – inż. Jan Murawiejski.

W 2011 roku na trzech kolumnach pomnika umieszczono pionowo metalowe napisy: **BÓG – HONOR – OJCZYZNA**, a na głowie orła zamontowano koronę.

Do podnóża pomnika prowadzi aleja z głazów narzutowych, wyłożona kostką granitową. Na jednym z nich w 1990 r. wykuto płaskorzeźbę przedstawiającą orła w koronie. Na nim umieszczono inskrypcję z brązu:

POLEGLYM/
I POMORDOWANYM/
ZA WOLNĄ POLSKĘ//

Pierwotnie na głazie była jedynie
inskrypcja:

W HOŁDZIE/
BOHATEROM ZIEMI
BIAŁOSTOCKIEJ/
POLEGLYM W WALCE/
O POLSKĘ LUDOWĄ/
MIESZKAŃCY ZIEMI/
BIAŁOSTOCKIEJ/
ROK 1975//

Na innym głazie w 2009 r.
umieszczono miedzianą tablicę
poświęconą I i II Armii Wojska
Polskiego, z wojskowymi emblema-
tami i inskrypcją:

CHWAŁA I CZEŚĆ
ŻOŁNIERZOM/
I i II ARMII WOJSKA
POLSKIEGO/
KTÓRZY WALCZYLI
I GINĘLI/ZA WOLNOŚĆ/
I NIEPODLEGŁOŚĆ/
OJCZYZNY//

Fundatorami tablicy, w 2005 r.,
byli kombatanci z Białostockizny.

W piśmie dotyczącym zbió-
rki pieniężnej na budowę pomnika,
Przewodniczący Wojewódzkiego
Obywatelskiego Komitetu Ochro-
ny Pomników Walki i Męczeństwa
w Białymstoku, instytucji odpo-
wiedzialnej za jego budowę, tak
przedstawił ideę jego wzniesienia:
*Pomnik poświęcony zostanie tym,
którzy od pierwszych dni wojny sta-
nęli do walki o wolność Ojczyzny,
300 tysiącom mieszkańców naszego
województwa, którzy polegli w cza-
sie II wojny światowej, tym którzy
oddali życie w walkach o Wiznę,
Nowogród, Białystok, Zambrów,
wszystkim rodakom – żołnierzom
poległym w walce na wszystkich
frontach II wojny światowej, tysi-
com ofiar obozów koncentracyjnych,
mieszkańcom spacyfikowanych wsi*

i poległym w białostockim getcie. Upamiętniał będzie także ofiarę życia złożoną przez tych, którzy walczyli o utrwalenie władzy ludowej na Białostocczyźnie: żołnierzy LWP, Funkcjonariuszy MO i służby bezpieczeństwa, działaczy i szeregowych członków partii, stronnictw politycznych i bezpartyjnych aktywistów. Będzie hołdem złożonym tym wszystkim, którym zawdzięczamy życie w kraju wolnym i realizującym ideę społecznej sprawiedliwości.

W 1973 r. Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników i Męczeństwa w Białymstoku zorganizował zamknięty konkurs na projekt pomnika Bohaterów Ziemi Białostockiej w Białymstoku. Spośród czterech projektów Kolegium Rzeczoznawców przy Ministerstwie Kultury i Sztuki wybrało propozycję artysty rzeźbiarza Stanisława Wakulińskiego. Pomnik miał być zlokalizowany na budowanym wówczas placu zgromadzeń. Ministerstwo Kultury, po dokonaniu oceny artystycznej oraz wizji lokalnej usytuowania pomnika, nie wyraziło zgody na tę realizację. Rozpisano ponownie zamknięty konkurs, z nowym wskazaniem miejsca w Parku Centralnym, do którego zaproszono artystów rzeźbiarzy: prof. ASP Mariana Koniecznego z Krakowa, prof. ASP Gustawa Zemłę z Warszawy, doc. dr ASP Bohdana Chmielewskiego z Warszawy

i Stanisława Wakulińskiego z Białegostoku. W zaproszeniu Komitetu, z dnia 15 października 1973 r. do artystów czytamy: *Nie posiadamy dotychczas w województwie trwałego i godnego upamiętnienia, łączącego w swej treści i formie ideę walki i martyrologii, pamięć i hołd, tym wszystkim, którzy bohatersko walcząc z okupantem hitlerowskim, wnieśli trwały wkład w dzisiejszy kształt społeczno-polityczny Białostocczyzny. Pomnik symbolizowałby również miejsca walk i męczeństwa naszej ziemi z II wojny światowej (...). Złożono 3 prace, z których wybrano do realizacji projekt rzeźby B. Chmielewskiego. Decyzja o rozpoczęciu budowy wybranego projektu została podjęta przez Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników i Męczeństwa i władze województwa 18 października 1974 r. Zgodnie z tą decyzją pomnik powinien być ukończony do 9 maja 1975 r. Funkcję inwestora sprawowało Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Sztuk Plastycznych Delegatura w Białymstoku. Uroczystości odsłonięcia pomnika rozpoczęły się o godzinie siedemnastej 18 października 1975 r.*

31 marca 1990 r. pomnik został poświęcony przez duchownych katolickich i prawosławnych, w obecności licznie zgromadzonych białostoczan.

Na przełomie 2010 i 2011 r. pojawiła się inicjatywa niektórych organizacji społecznych umieszczenia na pomniku napisu *Bóg, Honor, Ojczyzna* oraz korony na głowie orła. Zawiązał się też Komitet ds. Odkomunizowania Pomnika, któremu przewodniczył Tadeusz Waśniewski. Pomysł ten nie uzyskał akceptacji autora pomnika i odpowiednich urzędów. Wobec tego Krzysztof Wasilewski – przewodniczący Klubu Więzionych, Internowanych, Represjonowanych w Białymstoku zaproponował umieszczenie napisu i korony bez uzyskania zgody. Jego koncepcję wsparł Związek Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego w Białymstoku. Wczesnym rankiem 24 września 2011 r. bezprawnie zamontowano napisy i koronę.

Źródła: materiały ze zbiorów Archiwum Państwowego, materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica I i II Armii Wojska Polskiego

Park Centralny – Plac
Uniwersytecki, aleja prowadząca
do Pomnika Bohaterów Ziemi
Białostockiej, od strony
ul. Kalinowskiego

Tablica usytuowana jest na jednym z głazów narzutowych ułożonych przy alei. Tablica wykonana jest z brązu, złożona z trzech części. Górna część, o nieregularnym kształcie, z płaskorzeźbami orłów: z lewej orła piastowskiego, z prawej polskiego orła wojskowego, na tle panopliów złożonych ze sztandaru, karabinów i szabli. Panoplia flankowane latami – z lewej: 1943, z prawej: 1945. Poniżej panopliów inskrypcja:

BÓG HONOR OJCZYZNA//

Środkowa część tablicy szersza, zbliżona kształtem do prostokąta, z inskrypcją:

CHWAŁA I CZEŚĆ
ŻOŁNIERZOM/
I i II ARMII WOJSKA
POLSKIEGO/
KTÓRZY WALCZYLI I GINĘLI/
ZA WOLNOŚĆ
I NIEPODLEGŁOŚĆ/
OJCZYZNY//

Dolna część tablicy węższa, zbliżona kształtem do prostokąta,

z umieszczonym pośrodku orderem
Virtuti Militari. Poniżej inskrypcja:

LENINO DREZNO/
WARSZAWA MIELNIK/
BERLIN NYSA/
KOMBATANCI
Z BIAŁOSTOCCZYNY.
08 * V * 2005//

Tablica ufundowana została w 2005 r. z inicjatywy Wojewódzkiej Rady ds. Kombatantów i Osób Represjonowanych w Białymstoku, ze składek członków Związku Kombatantów Rzeczypospolitej Polskiej i Byłych Więźniów Politycznych. Projekt tablicy sporządził prof. Bohdan Chmielewski, autor projektu Pomnika Bohaterów Ziemi Białostockiej. W obecnym miejscu zamontowano ją dopiero cztery lata później, a jej uroczyste odsłonięcie nastąpiło 8 maja 2009 r.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica poświęcona Niezależnemu Zrzeszeniu Studentów w Białymstoku

pl. Uniwersytecki 1,
Uniwersytet w Białymstoku -
Wydział Historyczno-Socjologiczny

Prostokątna tablica mosiężna, o wymiarach 87x42 cm, umieszczona jest po lewej stronie wejścia głównego do budynku. Górna jej krawędź nieregularnie zamknięta. U góry – płaskorzeźbiony orzeł w koronie zrywający kajdany, poniżej – logotyp NZS i liczba 30 oraz inskrypcja:

NIEZALEŻNE ZRZESZENIE STUDENTÓW/

Organizacja młodzieży
akademickiej powstała na fali
sprzeciwu wobec
totalitarnych rządów/
partii komunistycznej
w powojennej Polsce – we
wrześniu 1980 roku./

NZS był spontanicznym ruchem
młodzieży, która nad wszystko
ceniła ideały wolności/
i demokratyzacji życia publicznego
oraz dążenie do uzyskania przez
Polskę pełnej niepodległości./

Od początku istnienia NZS
ściśle współpracowała
z NSZZ „Solidarność”./

W stanie wojennym, mimo zakazu
władz działacze nie zaprzestali
działalności opozycyjnej./
za co byli więzieni

i represjonowani./
Z inspiracji działaczy NZS
Falii Uniwersytetu Warszawskiego
w tym budynku w styczniu 1990/
roku przeprowadzono kilkudniową
okupację siedziby partii
komunistycznej PZPR.

Kilkaset osób/
żądało przekazania budynku
na potrzeby uczelni. Akcja ta
zakończyła się w maju 1990 roku
formalnym/ przekazaniem budynku
na własność Falii Uniwersytetu

Warszawskiego, której
spadkobiercą jest/ Uniwersytet w
Białymstoku./ Tablicę wmurowano
w 30-stą rocznicę rejestracji/
Niezależnego Zrzeszenia
Studentów dzięki
staraniom założycieli/
i działaczy Niezależnego
Zrzeszenia Studentów
w Białymstoku.//

Pod inskrypcją, w prawym dolnym rogu, cztery dłonie z palcami złożonymi w geście litery „V”, symbolizującym wolność.

Tablicę zaprojektował i wykonał Maciej Damulewicz z Wólki Ratowieckiej, w oparciu o treść opracowaną przez Andrzeja Ciszewskiego, działacza NZS z lat 80. XX w. Tablicę odsłonięto 14 maja 2011 r.

Niezależne Zrzeszenie Studentów powstało 22 września 1980 r. Przez długi czas władze PRL zwlekały z rejestracją NZS. W wyniku strajków studenckich, szczególnie w Łodzi, ówczesny rząd zgodził się na rejestrację zrzeszenia, której dokonano 17 lutego 1981 r. Po wprowadzeniu stanu wojennego NZS został zdelegalizowany, a wielu jego działaczy aresztowanych. W kilku ośrodkach akademickich NZS prowadził jednak działalność podziemną. Po roku 1989 NZS został ponownie zalegalizowany.

Tablica upamiętnia kilkudniową okupację białostockiej siedziby Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przeprowadzoną w styczniu 1990 r. z inspiracji działaczy NZS Filii Uniwersytetu Warszawskiego.

Źródła: www.nzs.org.pl

UL. POLESKA

Pomnik-Krzyż

ul. Poleska bn.,
okolice ul. Wąskiej i Chmielnej

Pomnik to trzymetrowy granitowy krzyż na trójstopniowym elipsoidalnym wzniesieniu z granitowej kostki. Na belce poprzecznej krzyża wykuto i pozłożono inskrypcję:

JEZU UFAM TOBIE//

U podnóża krzyża – tablica z czarnego polerowanego granitu o wymiarach 22,5x72,5 cm, z inskrypcją:

W TYM MIEJSCU 9.III.1989R./
WYKOLEIŁ SIĘ POCIĄG/
ZE ŚMIERCIONOŚNYM/
CHLOREM./
KRZYŻ TEN – KU PAMIĘCI/
I PRZESTRODZE – WZNIĘŚLI/
UFNI W MIŁOSIERDZIE/
BOŻE I WSTAWIENICTWO/
SŁUGI BOŻEGO/

KS. MICHAŁA SOPOĆKO
*1888 R. +1975 R./
MIESZKAŃCY BIAŁEGOSTOKU/
4.VI.1994R.//

Pomnik krzyż upamiętnia katastrofę wagonów z chlorem w dniu 9 marca 1989 r. Postawiony został w sąsiedztwie miejsca katastrofy w 1994 r., w 5. rocznicę wydarzeń, z wdzięczności za uratowanie miasta.

9 marca 1989 r., o godzinie 2.30, na odcinku Białystok Centralny – Białystok Fabryczny, w okolicach ul. Jagienki, nastąpiło wykolejenie wagonów – cystern pociągu relacji ZSRR – NRD, w wyniku pęknięcia szyny. W każdej z cystern znajdowało się po 50 ton ciekłego chloru, gazu silnie trującego. Wyciek takiej ilości chloru mógł spowodować katastrofę o niewyobrażalnej skali. Mogło zginąć wielu mieszkańców Białegostoku.

Na miejsce katastrofy przybyła jednostka specjalna z Centralnej Stacji Ratownictwa Chemicznego przy rafinerii w Płocku, gdyż białostocka straż pożarna nie posiadała odpowiedniego sprzętu. Około godziny 5 nad ranem pracę rozpoczął specjalny sztab – służby ratownicze i służby prezydenta Białegostoku. Pierwsze komunikaty zostały podane około godziny 11. *Ludzie ukryli się w domach lub wyjechali z miasta, wielu z nich udało się na wyższe piętra budynków.* O godzinie 14 przy pomocy specjalnego dźwigu kolejowego sprowadzonego z Warszawy, rozpoczęto podnoszenie cystern. Podczas ich stawiania istniało duże ryzyko rozszczelnienia, które mogło spowodować ogromne skażenie. Całą akcją kierował pplk poż. Krzysztof Wojtecki z Wojewódzkiej Komendy Straży Pożarnej. Po zakończonej akcji ratowniczej podniesione cysterny odholowano na Dworzec Fabryczny, a stamtąd następnego dnia do Żedni. Po sprawdzeniu ich sprawności dopuszczono skład do jazdy. Pierwotnie cysterny miały trafić do zakładów „Buna Werke” w NRD. Jednak skład skierowano do Zakładów Chemicznych we Włocławku. Wypadek ten był całkowitym zaskoczeniem, gdyż władze miasta nie były poinformowane o przewożeniu niebezpiecznych ładunków przez Białystok. O wydarzeniach w Białymstoku informowały ogólnopolskie media.

Pomnik ks. Michała Sopočki

ul. Poleska 42
(róg ul. Nowogródzkiej),
plac przy Domu Zakonnym
Zgromadzenia Sióstr Jezusa
Miłosiernego

Pomnik – pełnoplastyczna ponad dwumetrowa rzeźba kapłana w sutannie, z różańcem w dłoniach (atrybutem błogosławionego) – wykonany został z brązu. Przedstawia postać z ostatnich lat życia księdza. Pomnik usytuowano w ogrodzie przy Domu Zakonnym Sióstr Jezusa Miłosiernego. Autorem pomnika jest białostocki rzeźbiarz Michał Jackowski. Uroczyste odsłonięcie pomnika odbyło się 14 października 2009 r., w ramach obchodów rocznicowych ku czci błogosławionego Michała Sopočki.

Błogosławiony Ksiądz Michał Sopoćko (1.11.1888 r., Juszewszczyzna – 15.02.1975 r., Białystok). Święcenia kapłańskie otrzymał w 1914 r. Od 1919 r. był kapelanem wojskowym. W 1926 r. uzyskał tytuł doktora teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego. W 1927 r. został mianowany ojcem duchownym w Seminarium Duchownym w Wilnie. W 1928 r. otrzymał stanowisko zastępcy profesora na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie oraz wykla-

dowcy w Seminarium Duchownym. W 1934 r. habilitował się na Uniwersytecie Warszawskim. W 1944 r. po wznowieniu działalności Seminarium Duchownego w Wilnie wykładał w nim do jego zamknięcia w 1945 r. przez władze radzieckie i relegowania do Białegostoku. W 1947 r. przybył do Białegostoku, gdzie wykładał w Seminarium. W 1962 r. przeszedł na emeryturę, ale poświęcił się pracy duszpasterskiej w kaplicy przy domu zakonnym Sióstr Misjonarek św. Rodziny przy ul. Poleskiej, którą rozbudował. Beatyfikacja ks. M. Sopoćki odbyła się 28 września 2008 r. w Białymstoku, w sanktuarium Miłosierdzia Bożego, gdzie też spoczywają do-
czesne szczątki Błogosławionego.

Źródła: informacje autora pomnika Michała
Jackowskiego;
kika, *Poświęcenie pomnika*
bl. ks. Michała Sopočki
wg bialystok.gazeta.pl dostęp
z 16.02.2009; E. Kozłowska-Świątkowska,
B. Puchalska-Dąbrowska, *Święci*
Białegostoku, Białystok 2012.

UL. PROMIENNA

Tablica poświęcona młodocianym żołnierzom

ul. Promienna 13 a, Zespół Szkół
Sportowych nr 1 im. Synów Pułku

Prostokątna tablica, o wymiarach 71x52 cm, wykonana jest z brązu. W górnej części zawiera daty: 1939 i 1945 oraz płaskorzeźbioną odznakę Syn Pułku, ujętą w stylizowane gałązki oliwne. Poniżej inskrypcja:

W HOŁDZIE/
MŁODOCIANYM/
ŻOŁNIERZOM/
SZK. PODST. NR 29/
PRZYJĘŁA IMIĘ/
SYNÓW PUŁKU/
BIAŁYSTOK 12 X 1983 r.//

We wrześniu 1968 r. minister obrony narodowej ustanowił odznakę „Syn Pułku”. Odznaka była nadawana tym osobom, które jako młodociani żołnierze w latach 1939-1945, brały udział w walkach z hitlerowskim okupantem w jednostkach Ludowego Wojska Polskiego, polskich formacjach wojskowych za granicą, w oddziałach partyzanckich. 12 października 1983 r. Szkole Podstawowej Nr 29 nadano imię „Synów Pułku”, odsłaniając jednocześnie pamiątkową tablicę. W czasie uroczystości środowisko białostockich Synów Pułku ofiarowało szkole sztandar, który wręczono w asyście Kompanii Honorowej Wojska Polskiego, pocztów sztandarowych, organizacji Związku Bojowników o Wolność i Demokrację i szkół białostockich.

Źródła: www.sp29bialystok.republika.pl

RYNEK KOŚCIUSZKI

Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego

Rynek Kościuszki,
przed budynkiem Archiwum
Państwowego

Pomnik przedstawia postać stojącego na postumencie, opartego o szablę Marszałka, w mundurze i czapce wojskowej, z narzuconym na ramiona płaszczem. Rzeźba ma wysokość 232 cm i wykonana jest z blachy miedzianej, a granitowy cokół na którym stoi – 158 cm. Ciężar pomnika – 3,5 tony. Na cokole – z trzech stron brązowe inskrypcje:

JÓZEF PIŁSUDSKI/
MARSZAŁEK POLSKI/
1867 - 1935//

Służąc mojej Ojczyźnie .../
JÓZEF PIŁSUDSKI//

Honorowemu/
obywatelowi/
miasta/
białostoczanie/
11.XI.1991//

Autorem pomnika jest artysta
rzeźbiarz Stanisław Wakuliński.

6 stycznia 1990 r. powołany został w Białymstoku Społeczny Komitet Budowy Pomnika Józefa Piłsudskiego, któremu przewodniczył Stanisław Pogorzelski. Działania Komitetu wspierało Towarzystwo Pamięci Józefa Piłsudskiego, którego prezesem był Adam Dobroński. 12 maja 1990 r. w 55. rocznicę śmierci J. Piłsudskiego na Rynku Kościuszki wmurowano kamień węgielny. Prace nad pomnikiem zlecono artyście rzeźbiarzowi – Stanisławowi Wakulińskiemu. Koszt budowy został oszacowany na 100 mln ówczesnych złotych. Zaczęła się zbiórka pieniędzy, były okolicznościowe cegiełki. Jan Góral z podsuwalskiej Huty, kolekcjoner pamiątek piłsudczykowskich, podarował granit na cokół.

Montaż pomnika na Rynku Kościuszki, w miejscu, gdzie przed wojną znajdował się symboliczny Grób Nieznanego Żołnierza, odbył się nocą. Uroczystość odsłonięcia pomnika odbyła się 11 listopada 1991 r. Wzięło w niej udział wielu znakomitych osób, w tym prezydent Ryszard Kaczorowski i licznie zgromadzeni mieszkańcy Białegostoku. Pomnik został bardzo życzliwie przyjęty przez białostoczan.

W związku z przebudową Rynku Kościuszki władze miejskie postanowiły przenieść pomnik Marszałka Piłsudskiego przed Archiwum Państwowe. Przeniesienia dokonano wczesnym rankiem 6 sierpnia 2008 r. Pomnik stanął w miejscu, gdzie 21 sierpnia 1921 roku, podczas wizyty Marszałka w Białymstoku przekazano mu akt nadania Honorowego Obywatela Miasta (na pierwszym uroczystym posiedzeniu Rady Miejskiej – 19 listopada 1919 r., uchwalono nadać honorowe obywatelstwo miasta Białegostoku Naczelnikowi Państwa J. Piłsudskiemu).

Józef Klemens Piłsudski (5.12. 1867 r., Żułowo – 12.05.1935 r., Warszawa) – żołnierz, polityk, mąż stanu. Twórca Organizacji Bojowej PPS, Legionów Polskich, Polskiej Organizacji Wojskowej. Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych (od 11 listopada 1918 roku), Naczelnik Państwa, pierwszy marszałek

Polski, dwukrotny premier Polski. Trumna z ciałem Marszałka została złożona na Wawelu, zaś jego serce złożono na wileńskim cmentarzu „Na Rossie”, w grobie matki.

Źródła: *Białystok Ilustrowany*, pod red. A. Lubkiewicza, Białystok 2006 (reprint z wydania z 1921 r.); J. Szczygieł-Rogowska, D. Boćkowski, *Zdarzyło się dnia...*, Białystok 2001; A. Dobroński, *Białystok historia miasta*, wyd. II, Białystok 2001; J. Szczygieł-Rogowska, D. Boćkowski, „Zdarzyło się dnia...”, Białystok 2001; A.Cz. Dobroński, *Białystok ma Marszałka*, „Kurier Podlaski” 1991 nr 214; A.Cz. Dobroński, *Pomnik Piłsudskiego*, „Kurier Poranny” 2013 nr 48, 8.03.2013; A.Cz. Dobroński, *Odrącony pomnik*, „Kurier Poranny” 2013 nr 119, 21.06.2013.

Tablica informująca o istnieniu na Ryнку Kościuszki wagi miejskiej i kramnic

Rynek Kościuszki, w kamiennej
nawierzchni rynku,
na zachód od ratusza

Prostokątna tablica o wymiarach 100x178 cm, wykonana jest z mosiądzu i wmurowana w kamienną nawierzchnię Ryнку Kościuszki. W górnej części tablicy przedstawiono zarys fundamentów dawnych kramnic. Poniżej inskrypcja:

SCHEMATYCZNY
ZARYS FUNDAMENTÓW
DZIEWIĘTNASTOWIECZNYCH
KRAMNIC/
W TYM MIEJSCU OKOŁO
1772 ROKU, WZNIESIONY
ZOSTAŁ MUROWANY
BUDYNEK WAGI MIEJSKIEJ./
W XIX WIEKU WAGA
PRZESTAŁA SPEŁNIAĆ SWOJĄ
FUNKCJĘ W WYNIKU CZEGO
BUDYNEK ROZEBRANO./
NA JEGO MIEJSCU
WYBUDOWANO KRAMNICE,
KTÓRE PRZETRWAŁY
DO 1940 ROKU./
WÓWCZAS ZOSTAŁY WRAZ
Z RATUSZEM ROZEBRANE
PRZEZ SOWIETÓW./
ZACHOWANE FUNDAMENTY
KRAMNIC ODKRYTO
W 2007 ROKU //

Zarys fundamentów dawnych kramnic został także odwzorowany w nawierzchni rynku, kolorami czerwonym i szarym, w miejscu, gdzie odnaleziono relikty ich fundamentów.

W maju 2007 r., podczas prac archeologicznych prowadzonych w związku z przebudową zachodniej części rynku, odsłonięto pozostałości fundamentów budynku, który według różnych badaczy był dawną Wagą Miejską lub kramnicami.

Tablica zaprojektowana i wykonana została przez białostockiego artystę plastyka Andrzeja Onchimowicza, na zlecenie Urzędu Miejskiego w Białymstoku. Zamontowano ją 23 września 2009 r. Treść tablicy opracował Andrzej Nowakowski, Podlaski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Białymstoku.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica informująca o odbudowie ratusza

Rynek Kościuszki 10,
budynek Muzeum Podlaskiego

Tablica w formie prostokąta, nieznacznie zwężającego się ku dołowi, z wybrzuszeniem w części centralnej i z ćwierćkolistymi wcięciami w narożach, o wymiarach 71,5x50 cm. Wykonana jest z repusowanej miedzianej blachy, u góry centralnie umieszczono stylizowany herb z orłem i Pogonią. Poniżej inskrypcja:

RATUSZ BIAŁOSTOCKI/
ODBUDOWANY W LATACH/
1954 – 1958/
PRZEZ SPOŁECZEŃSTWO/
BIAŁOSTOCCZYŹNY/
ZE ŚWIADCZEŃ/
NA SPOŁECZNY FUNDUSZ/
ODBUDOWY/
KRAJU I STOLICY//

Tablica zamontowana jest na elewacji alkierza, po lewej stronie wejścia głównego. Pierwotny budynek ratusza ufundowany przez hetmana Jana Klemensa Branickiego, był wznoszony w kilku etapach, w latach 1745-1762, według projektu architekta Jana Henryka Klemma. Ratusz nigdy nie był siedzibą władz miejskich (jedynie dwie izby były wykorzystane na cele sądownicze – sala sądowa i areszt), służył celom handlowym. W wieku XIX ratusz

był przebudowywany, zaś w 1940 r. został rozebrany przez władze radzieckie, okupujące wówczas Białystok. W jego miejscu miał stanąć pomnik Józefa Stalina. Budynek odtworzono w latach 1954-1958 na siedzibę ówczesnego Muzeum Okręgowego, według projektu arch. Zofii Chojnackiej i Stanisława Bukowskiego, z inicjatywy Władysława Paszkowskiego – ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Rekonstrukcja ratusza była realizowana ze środków Społecznego Funduszu Odbudowy Kraju i Stolicy oraz dofinansowana z Ministerstwa Kultury i Sztuki. W listopadzie 1959 r. ratusz został wpisany do rejestru zabytków.

Źródła: E. Narolewska, „*Ratusz w Białymstoku – dzieje i przeobrażenia*” w: „*Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego*”, Białystok 1995; *Ratusz, Rynek Kościuszki 10*, karta ewidencyjna zabytku, opr. E. Zeller – Narolewska, D. Stankiewicz, 1994, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 2714.

Tablica – miejsce politycznych procesów

Rynek Kościuszki 2, kino „TON”

Prostokątna tablica o wymiarach 69x57,5 cm, wykonana jest z mosiądzu. W górnej jej partii znajduje się wizerunek orła w koronie, flankowany literami: A K. Poniżej inskrypcja:

W TYM BUDYNKU/
PO WOJNIE/
SKAZYWANO/
NA ŚMIERĆ ŻOŁNIERZY/
POLSKI PODZIEMNEJ/
BIAŁYSTOK IX 1989 r. NSZZ
znak „SOLIDARNOŚĆ”//

Tablica została odsłonięta we wrześniu 1989 r., a jej inicjatorem i fundatorem był NSZZ „Solidarność”.

W latach 1944-1956 w województwie białostockim skazano na karę śmierci ponad 550 osób,

około 320 wyroków wykonano. Większość wyroków kary śmierci zapadła w trakcie tzw. procesów pokazowych, publicznych, organizowanych w celu zastraszenia ludności. W Białymstoku, w budynku kina TON, odbyły się najgłośniejsze rozprawy pokazowe, które miały miejsce w województwie białostockim. W lipcu 1946 r. sądzono 24 członków WiN, z zastępcą komendanta Okręgu WiN Białystok, ppłk. Aleksandrem Rybnikiem „Jerzym” na czele. Zapadło wówczas siedem wyroków śmierci, sześć z nich wykonano. We wrześniu 1949 r. sądzono dowódców Pogotowia Akcji Specjalnej Okręgu Narodowego Zjednoczenia Wojskowego Białystok kpt. Romualda Rajsa „Burego” i ppor. Kazimierza Chmielowskiego „Rekina”. Obaj zostali skazani i straceni.

Budynek wzniesiono w XVIII w. z fundacji hetmana Jana Klemensa Branickiego, na potrzeby przytułku dla bezdomnych (szpital). W okresie międzywojennym mieściło się tu kino, po wojnie Teatr Miejski. Po 1989 r. budynek został zwrócony parafii pw. Wniebowzięcia NMP. Do 2008 r. prowadziło w nim działalność kino Ton.

Źródła: *Historia Białegostoku*, pod red.

A.Cz. Dobroński, Białystok 2012; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica – pamięci ppłk. Aleksandra Rybnika

Rynek Kościuszki 2, kino „TON”

Prostokątna tablica o wymiarach 58x70 cm wykonana jest z mosiądzu. Treść inskrypcji:

PAMIĘCI/
PPŁK ALEKSANDRA RYBNIKA/
(13 XII 1906 – 11 IX 1946)/
PS. „DZIKI”, „JERZY”,
OFICERA SŁUŻBY/
ZWYCIĘSTWU POLSKI –
ZWIĄZKU WALKI/
ZBROJNEJ – ARMII KRAJOWEJ,
ZASTĘPCY/
KOMENDANTA OKRĘGU
BIAŁYSTOK/ ZRZESZENIA
„WOLNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ”/
W 100. ROCZNICĘ URODZIN
I 60. ROCZNICĘ/
ŚMIERCI Z WYROKU
SĄDU POLSKI LUDOWEJ./
MIESZKAŃCY
BIAŁEGOSTOKU/
11 IX 2006//

Odsłonięcie tablicy nastąpiło 11 września 2006 r., w 60. rocznicę wykonania 200 z ponad 300 egzekucji, mających miejsce w województwie białostockim. Najwybitniejszą postacią – symbolem ofiar morderstw sądowych – jest zamordowany we wrześniu 1946 roku w białostockim więzieniu, ppłk Aleksander Rybnik – wybitny dowódca organizacji konspiracyjnych, oficer Służby

Zwycięstwu Polski – Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej, zastępca komendanta okręgu Białystok Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”.

Pplk Aleksander Rybnik, ps. „Dziki”, „Jerzy” (13.12.1906 r., Starosielce – 11.09.1946 r., Białystok) – absolwent gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Białymstoku, żołnierz AK i WiN, z wykształcenia nauczyciel, uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r. Dwukrotnie odznaczony Orderem Virtuti Militari. W kwietniu 1941 r. został komendantem garnizonu Wilno, a w 1942 r. komendantem Obwodu Armii Krajowej Słonim w Okręgu AK Nowogródek. Od grudnia 1943 r. – zastępca komendanta Armii Krajowej Okręgu Białystok. Aresztowany w kwietniu 1946 r. we wsi Rybaki, skazany przez komunistyczne władze w pokazowym procesie w kinie Ton, skazany na karę śmierci, którą wykonano w białostockim więzieniu.

Źródła: *Historia Białegostoku*,
pod red. A.Cz. Dobrońskiego,
Białystok 2012; materiały Urzędu
Miejskiego w Białymstoku.

Tablica poświęcona Feliksowi Filipowiczowi

Rynek Kościuszki 4,
budynek restauracji „Astoria”

Prostokątna tablica o wymiarach 60x80 cm, umieszczona na elewacji budynku, wykonana jest z czarnego polerowanego granitu. Po lewej stronie tablicy wyryte jest popiersie ukazane z prawej strony w ujęciu $\frac{3}{4}$, obok ryta inskrypcja:

FELIKSOWI FILIPOWICZOWI/
APTEKARZOWI/
DZIAŁACZOWI
NIEPODLEGŁOŚCIOWEMU/
I SAMORZĄDOWEMU/
PREZESOWI RADY MIEJSKIEJ
BIAŁEGOSTOKU/
W LATACH 1919-1927/
WŁAŚCICIELOWI APTEKI/
MIESZCZĄCEJ SIĘ
W TYM DOMU/
W 70. ROCZNICĘ ŚMIERCI/
BIAŁYSTOK, 21.01.2011/
TABLICĘ UFUNDOWALI
FARMACEUCI PODLĄSZY//

Tablica upamiętniająca Feliksa Filipowicza, pierwszego po 1919 r. prezesa Rady Miejskiej Białegostoku, który w tym budynku w latach 1919-1927 prowadził własną aptekę. Tablica powstała dzięki staraniom społecznego komitetu, a uroczyste jej odsłonięcie nastąpiło 7 października 2011 r.

Feliks Filipowicz (1869 r., Kiejdany – 21.01.1941 r., Białystok). W 1889 r. zdobył dyplom prowizora farmacji. W 1909 r. przybył do Białegostoku, gdzie w miejscu dzisiejszej restauracji prowadził aptekę. W 1919 r. był wiceprezesem Tymczasowego Komitetu Miejskiego, a od września 1919 r. prezesem Rady Miejskiej. Pracę w samorządzie zakończył w 1932 r.

Źródła: S. Rostafiński, *Feliks Filipowicz (1869-1941)*, Medyk Białostocki, 2011 nr 103; www.bialystok.pl.

UL. HENRYKA SIENKIEWICZA

Tablica poświęcona por. Zbigniewowi Rećce

ul. Henryka Sienkiewicza 7,
budynek mieszkalny

Prostokątna tablica o wymiarach 52x70,5 cm wykonana jest z brązu. W górnej części znajduje się orzeł w koronie i litery A K, a poniżej inskrypcja:

W TYM MIEJSCU STAŁ
BUDYNEK GESTAPO/
Z KTÓREGO NOCĄ
W DNIU 31.X.1942r./
POR. ZBIGNIEW REĆKO/
PS/
„LEW” I „TRZYNASTKA”/
KAWALER ORDERU
VIRTUTI MILITARI/
W ŚMIAŁEJ
I PRECYZYJNEJ AKCJI/
UWOLNIŁ Z KATOWNI
GESTAPO/
WIĘZIONYCH OFICERÓW
SZTABU/
OKRĘGU BIAŁOSTOCKIEGO
ARMII KRAJOWEJ/
SZEFA SZTABU PŁK. „BACA”/
SZEFA ODDZ. III PŁK.
„JUHAS”/
SZEFA SAPERÓW MJR. „PIŁA”/
ŁĄCZNICZKĘ OKRĘGU
„KAZIA”/
BIAŁYSTOK 1996 r. Ś.Z.Ż.A.K.
ZARZĄD OKRĘGU//

Tablica ufundowana została w 1996 r. przez białostocki Zarząd Okręgu Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej.

Porucznik Zbigniew Rećko (7.03.1923 r., Białystok – 11.10.1946 r.), zastępca szefa Kedywu Okręgu Białystok AK, żołnierz Zrzeszenia WiN. Odznaczony Orderem Virtuti Militari V klasy, trzykrotnie Krzyżem Walecznych. Działalność konspiracyjną rozpoczął w szeregach Bojowej Organizacji „Wschód”. W lutym 1942 r. pełnił funkcję wywiadowcy, został skierowany przez Organizację do pracy w Gestapo, w charakterze tłumacza. Jesienią 1942 r. po aresztowaniu przez Gestapo trzech członków sztabu Okręgu AK Białystok kontakt z nim nawiązały miejscowe struktury AK. W nocy

z 31 października na 1 listopada 1942 r. wyprowadził z gmachu Gestapo przy Erich Kochstrasse 15 [obecnie: ul. Sienkiewicza] wspomnianych oficerów oraz łączniczkę. Podczas ucieczki Z. Rećko śmiertelnie ranił niemieckiego strażnika pocztowego usiłującego ich zatrzymać. Był poszukiwany listami gończymi. AK przerzuciło go na teren powiatu Wysokie Mazowieckie. Od tego czasu posługiwał się pseudonimem „Trzynastka”, kontynuował działalność w podziemiu. Został zatrzymany 21 stycznia 1945 r. we wsi Tybory-Zochy przez Grupę Operacyjną NKWD-UB. Podczas walki został ranny. Przewieziony do Białegostoku i osadzony w Więzieniu Karno-Śledczym przy Szosie Południowej [obecnie: ul. Kopernika]. 9 maja 1945 r. zbiegł w czasie zbiorowej ucieczki więźniów. Został zastrzelony podczas oblawy w okolicach Szepietowa w 1946 r.

Źródła: M. Zwolski, *Zbyszek był inny...*, „Gazeta Współczesna”, 23.02.2011; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Tablica – siedziba Rady Delegatów

ul. Henryka Sienkiewicza 9

Prostokątna tablica o wymiarach 63,5x46 cm, wykonana jest z patynowanego gipsu, z rytą inskrypcją:

W TYM MIEJSCU STAŁ DOM/
W KTÓRYM PODCZAS
OKUPACJI/
NIEMIECKIEJ W LISTOPADZIE/
1918 ROKU/
MIAŁA SWOJĄ SIEDZIBĘ/
PIERWSZA RADA
DELEGATÓW/ROBOTNICZYCH
W BIAŁYMSTOKU/
BIAŁYSTOK LISTOPAD
1958 R.//

W listopadzie 1918 r. powstała pierwsza w Białymstoku Rada Delegatów Robotniczych. Mieściła się ona w nieistniejącym już budynku, na miejscu którego stoi obecny wielorodzinny budynek mieszkalny nr 9. Tablica została uroczystie odsłonięta 11 grudnia 1958 r. przez Przewodniczącego Rady Państwa – Aleksandra Zawadzkiego, w 40. rocznicę powstania Rady Delegatów i Komunistycznej Partii Polski.

Źródła: *Tablica upamiętniająca powstanie w 1918 roku pierwszej Rady Delegatów Robotniczych w Białymstoku*, karta ewidencyjna zabytku, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 60; „Gazeta Białostocka” 13-14.12.1958; 15.12.1958 – serwis fotograficzny; J. Joka, *Kronika Białegostoku 1944-1970*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. III, Białystok 1972.

Tablica poświęcona siostram Frankiewicz – Helenie, Zofii i Jadwidze

ul. Henryka Sienkiewicza 14,
budynek Akademii Teatralnej

Prostokątna tablica o wymiarach 60x80 cm, z białego marmuru, umieszczona jest na ścianie przejazdu bramnego kamienicy. Inskrypcja z rytymi, malowanymi na szaro literami:

HELENIE, ZOFII I JADWIDZE/
FRANKIEWICZ,
ZAŁOŻYCIELKOM
I NAUCZYCIELKOM/
PRYWATNEGO INSTYTUTU
MUZYCZNEGO/
1936-1946/
I SZKÓŁ MUZYCZNYCH/
KTÓRE MIEŚCIŁY SIĘ W TYM
BUDYNKU/
W LATACH 1946-1974/
2002 WYCHOWANKOWIE//

Helena (1908-1990), **Zofia** (1906-1999) i **Jadwiga** (1911-1996) **Frankiewiczówny**. Wszystkie siostry urodziły się w Stanisławowie. W okresie międzywojennym prowadziły w Białymstoku lekcje gry na fortepianie. Jadwiga Frankiewicz zorganizowała także chór szkolny, który początkowo miał w swoim repertuarze głównie opracowania artystyczne melodii ludowych (wprowadzono je ze względu na uczniów pochodzących ze środowiska robotniczego i wiejskiego). Jadwiga Frankiewicz uczyła także gry na skrzypcach i prowadziła zajęcia zbiorowe w zakresie kształcenia słuchu. W 1936 r. siostry Frankiewicz założyły Prywatny Instytut Muzyczny, który miał swą siedzibę w kamienicy przy ul. Sienkiewicza 14 w Białymstoku. Po wojnie szkoła stała się państwową, ale siostry nadal w niej pracowały. W 1938 r. założyły pierwsze muzyczne przedszkole. Kształceniem zajmowały się od 1936 roku, nieprzerwanie przez ponad 40 lat, upowszechniając kulturę muzyczną w Białymstoku i regionie. Całe swoje życie poświęciły pracy z dziećmi i młodzieżą.

Źródła: *Siostry Frankiewicz*, opr. E. Świątkowska-Kozłowska, na stronie internetowej Opery i Filharmonii Podlaskiej www.oifp.eu; *Białostoczanin XX wieku*, pod red. D. Boćkowskiego, J. Kwasowskiego, Białystok 2000.

Tablica upamiętniająca 90. rocznicę powstania ruchu ludowego

ul. Henryka Sienkiewicza 22

Prostokątna tablica o wymiarach 36x78 cm, wykonana jest z mosiądzu. W narożach tablicy znajdują się czterolistne koniczynki – symbol ruchu ludowego, a w środkowej części inskrypcja:

W 90-TĄ ROCZNICĘ/
ZORGANIZOWANEGO
RUCHU LUDOWEGO/
W HOŁDZIE JEGO
ORGANIZATOROM
I DZIAŁACZOM/
KTÓRZY ŻYCIE SVOJE
POŚWIĘCILI WALCE/
O NIEPODLEGŁĄ,
SPRAWIEDLIWĄ I LUDOWĄ
OJCZYZNĘ/
LUDOWCY
BIAŁOSTOCCZYŹNY/
BIAŁYSTOK 1985//

Tablicę wykonał białostocki artysta plastyk Andrzej Muszyński. Tablica została uroczystie odsłonięta 3 października 1985 r., w 90. rocznicę powstania ruchu ludowego. Umieszczono ją na budynku, w którym znajdował się wówczas Wojewódzki Komitet Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. W uroczystościach brał udział wiceprezes NK ZSL Józef Kukułka.

Źródła: „Gazeta Współczesna”, 3.10.1985, nr 231; *Tablica upamiętniająca 90-tą rocznicę powstania ruchu ludowego*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 53.

Tablica upamiętniająca zsyłki Polaków na Syberię w XIX w.

ul. Henryka Sienkiewicza 57,
budynek Zespołu Szkół
Technicznych
i Ogólnokształcących
im. Stanisława Staszica

Tablica umieszczona na elewacji budynku szkoły, w prostokątnej niszy, stanowiącej niegdyś wejście do budynku. Do tablicy prowadzi chodnik z betonowych płyt.

Prostokątna tablica o wymiarach 90x60 cm wykonana jest z czarnego polerowanego granitu. W górnej części tablicy, centralnie wyryte i punktowo złożone, godło Związku Sybiraków, poniżej inskrypcja:

PAMIĘCI WIĘZIONYCH/
W TYM GMACHU/
PRZEZ CARAT/
PATRIOTÓW POLSKICH:/
KONSPIRATORÓW./
UCZESTNIKÓW POWSTAŃ/
NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH./
ZESŁAŃCÓW NA SYBIR./
SPOŁECZEŃSTWO
MIASTA/ BIAŁEGOSTOKU/
WRZESIEŃ 2014 r.//

Tablica upamiętnia zsyłki Polaków na Syberię w XIX w. Treść i forma tablicy została opracowana przez pracowników Muzeum Wojaska w Białymstoku w porozumieniu z prof. Adamem Czesławem Dobrońskim – historykiem i Jolantą Hryniewicką – Sekretarzem Zarządu Oddziału Związku Sybiraków w Białymstoku. Tablica powstała z inicjatywy Mariusza Pęzy, dyrektora Zespołu Szkół Technicznych i Ogólnokształcących im. Stanisława Staszica w Białymstoku i członków zarządu białostockiego oddziału Związku Sybiraków. Tablicę wykonało Przedsiębiorstwo Gospodarki Komunalnej Sp. z o.o. w Białymstoku, z funduszy szkoły. Uroczystego odsłonięcia tablicy dokonał Tadeusz Truskolaski – Prezydent Białegostoku, 11 września 2014 r., podczas XIV Międzynarodowego Marszu Żywej Pamięci Polskiego Sybiru.

Budynek powstał około połowy XIX w. i do około 1912 r. stanowił więzienie carskie, w którym więziono m.in. polskich patriotów, zsyłanych stąd na Syberię. Po odzyskaniu niepodległości, w okresie międzywojennym, miały tu siedziby szkoły rzemieślniczo-przemysłowe, których tradycja kontynuowana jest do chwili obecnej.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku

Tablica w hołdzie policjantom i milicjantom

ul. Henryka Sienkiewicza 65,
budynek Komendy Wojewódzkiej
Policji w Białymstoku

Prostokątna tablica o wymiarach 80x120 cm wykonana jest z ciemnoszarego polerowanego marmuru. W górnej części centralnie umieszczony jest orzeł w koronie, poniżej ryta inskrypcja:

W HOŁDZIE/
POLICJANTOM I/
MILICJANTOM/ POLEGLYM
W WALCE/
O WOLNOŚĆ/
OJCZYZNY I NARODU/
BIAŁYSTOK 1990 R.//

Obecna tablica zastąpiła tablicę odsłoniętą 7 maja 1970 r., w dwudziestą piątą rocznicę PRL, dla uczczenia poległych w jej obronie funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa.

Źródła: J. Joka, *Kronika Białegostoku 1944-1956; Tablica ku czci poległych w walce o utrwalenie władzy ludowej funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa, karta ewidencyjna*, opr. A. Oleksicki, J. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 18.

Tablica – Gimnazjum Hebrajskie

ul. Henryka Sienkiewicza 79,
budynek szpitala miejskiego

Tablica wykonana jest z mosiądzu trawionego i polerowanego. W górnej części tablicy centralnie umieszczono i ujęto w wieniec laurowy Gwiazdę Dawida. Inskrypcje barwione na czarno ujęto w dwóch kolumnach, przedzielonych pionową linią: w języku polskim i hebrajskim:

„GDYŻ KAMIEŃ KRZYCZY
ZE ŚCIANY ...”
(HABBAKUK 2, 11)

TU BYŁO/
HEBRAJSKIE/
GIMNAZJUM/
1919 – 1939/
ZJAZD ABSOLWENTÓW
W IZRAELU 1990//

Tablica została odsłonięta w 1990 r., ufundowali ją absolwenci Koedukacyjnego Gimnazjum Hebrajskiego, utworzonego w roku 1921 r., które do 1939 r. mieściło się w tym budynku. Po wybuchu wojny Sowieci przekształcili tę placówkę w dziesięcioletnią szkołę państwową z językiem hebrajskim. W latach 1941-1943 większość jej profesorów została zamordowana przez Niemców, a budynek spalono. Po wojnie mieścił się tu magazyn skór zwierzęcych, następnie biura Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Urzędu Wojewódzkiego. Po przebudowie i adaptacji w latach 1958-1960 przeznaczono go na siedzibę Szpitala Miejskiego im. PCK.

Źródła: *Gimnazjum hebrajskie*
M. Kacnelsona, M. Kaplana, L. Kahne
i L. Plata, ob. Szpital Miejskim im. PCK,
ul. Sienkiewicza 79, karta ewidencyjna
zabytku, opr. Z. Cybulko, 1998,
w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony
Zabytków w Białymstoku, nr inw. 2954.

UL. MARII SKŁODOWSKIEJ-
-CURIE

Pomnik Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie

ul. Marii Skłodowskiej-Curie,
pasaż do ul. Akademickiej

Monument przedstawia pełnoplastyczną rzeźbę polskiego orła wojskowego, umieszczoną na wydłużonym cokole, na którym znajduje się także dziesięć tablic inskrypcyjnych. Rzeźba orła ze wzniesionymi skrzydłami, obróconego heraldycznie w prawą stronę, trzymającego w szponach Tarczę Amazonek, wykonana jest z blachy miedzianej. W rogach tarczy umieszczono płaskorzeźbione portrety polskich generałów: z lewej strony Władysława Andersa,

z prawej Władysława Sikorskiego. W dolnej części tarczy inskrypcja:

1939-1945/
POLSKIM SIŁOM ZBROJNYM
NA ZACHODZIE//

Cokół wykonany jest z kostki granitowej, ma formę wyprofilowanego łuku, złożonego z pięciu stopni, z wklęsłymi ścianami bocznymi. W środkowy stopień cokołu, po lewej stronie, wmurowany jest żelazny znicz. Z przodu cokołu pięć tablic z następującymi inskrypcjami (kolejno od lewej):

POLSKA/
MARYNARKA/
WOJENNA/
MORZA I OCEANY CA-/
ŁEJ KULI ZIEMSKIEJ//

SAMODZIELNA/
BRYGADA/
STRZELCÓW/
PODHALAŃSKICH/
NARWIK//

DRUGI KORPUS/
POLSKI/
MONTE CASSINO/
ANCONA, LINIA GOTÓW/
BOLO니아/
3 DYW. STRZELCÓW
KARPACKICH/
5 KRESOWA DYWIZJA
PIECHOTY/
2 WARSZAWSKA

DYW. PANCERNA/
7 DYWIZJA PIECHOTY
I ZGRUPO-/
WANIE ARTYLERII ARMIJNEJ//

POLSKIE/
SIŁY/
POWIETRZNE/
ANGLIA FRANCJA/
NIEMCY POLSKA//

DRUGA DYWIZ-/
JA STRZELCÓW/
PIESZYCH/
ALZACJA //

Z tyłu cokołu pięć tablic z następującymi inskrypcjami (kolejno od lewej):

SAMODZIELNA/
BRYGADA SPA-/
DOCHRONOWA/
ARNHEM//

PIERWSZA/
DYWIZJA/
PANCERNA/
FALAISE/
BREDA/
WILHEIMSHAFEN//

SAMODZIELNA BRY-/
GADA STRZELCÓW/
KARPACKICH/
TOBRUK/
EL GAZALA//

PIERWSZA/
DYWIZJA/
GRENADIERÓW/
LOTARYNGIA//

SAMODZIELNA/
KOMPANIA/
KOMANDOSÓW/
MONTE CASSINO,
ANCONA/ AGUGLIANO//

Każda tablica posiada, w lewym górnym rogu, płaskorzeźbioną odznakę danej formacji wojskowej.

Na bocznej ścianie cokołu, po lewej stronie, umieszczona jest prostokątna tablica z inskrypcją:

POMNIK ZOSTAŁ WZNIE-/
SIONY STARANIEM:/
• TOWARZYSZY BRONI/
• SPOŁECZEŃSTWA BIAŁO-/
STOCCZYŹNY/
• KONGRESU POLAKÓW W/
SZWECJI/
• POLONII ŚWIATA/
• PŁASKORZEŻBY GENERA-/
LÓW UFUNDOWAŁ MAREK/
TROKENHEIM/
BIAŁYSTOK 3 MAJA 1991/
PROJEKT I REALIZACJA
ART. RZEŻB. J. GRYGORCZUK//

Inicjatorami budowy pomnika byli: kombatant Eugeniusz Kalinowski oraz ks. prałat płk Czesław Kulikowski. Pomnik został ufundowany ze składek ponad 400 osób,

m.in. towarzyszy broni, społeczeństwa Białostoczczyzny, członków Kongresu Polaków w Szwecji oraz przedsiębiorców. Płaskorzeźby portretów generałów ufundował białostoczanin Marek Trokenheim, sekretarz ww. Kongresu. Starania o pomnik rozpoczęto w roku 1986, jeszcze przed zmianami ustrojowymi w Polsce. Pomnik zaprojektował i wykonał białostocki artysta rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk. Jego uroczyste odsłonięcie odbyło się 3 maja 1991 r.

Źródła: A.Cz. Dobroński, *Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie* [Spoleczny Komitet Budowy Pomnika PSZ na Zachodzie], „Kurier Podlaski” 1991 nr 32.

Głaz poświęcony pracownikom służby zdrowia

ul. Marii Skłodowskiej-Curie 24,
teren Wojewódzkiego Szpitala
Zespolonego im. Jędrzeja
Śniadeckiego.

Głaz granitowy ustawiony jest na dwustopniowym cokole z płyt lastrykowych. W górnej części umieszczono symbol służby zdrowia – laskę Eskulapa, poniżej inskrypcja wykonana z mosiężnych liter:

PRACOWNIKOM/
SŁUŻBY ZDROWIA/
BIAŁOSTOCCZYNY/
KTÓRZY W LATACH DRUGIEJ/
WOJNY ŚWIATOWEJ/
POŚWIĘCILI SWE ŻYCIE/
WALCZĄC Z FASZYZMEM/
O POLSKĘ, DOBRO/
I GODNOŚĆ CZŁOWIEKA
1 IX 1980//

Uroczyste odsłonięcie głazu odbyło się 1 września 1980 r.

Źródła: Kamień pamiątkowy ku czci pracowników służby Zdrowia Białostocczyzny, poległych w latach drugiej wojny światowej, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 26.

UL. SŁONIMSKA

Tablica poświęcona prezydentowi Białegostoku – Andrzejowi Piotrowi Lussie

ul. Słonimska 1,
budynek Urzędu Miejskiego

Prostokątna tablica o wymiarach 80x109 cm, odlana jest z brązu. Po prawej stronie płaskorzeźbione popiersie prezydenta, w ujęciu 3/4 lewego profilu, z lewej inskrypcja:

dr ANDRZEJ PIOTR/
LUSSA – PREZYDENT/
MIASTA BIAŁEGOSTOKU/
W OKRESIE/
OD 13.VII.1994 R./
DO 13.IV.1995 R.
CZŁOWIEK SZLACHETNYCH/
DAŻEŃ I CZYNÓW/
SZCZERZE ODDANY/
PRZEMIANOM/
W OJCZYŹNIE/
I ROZWOJOWI/
MIASTA//

u dołu po prawej:

BIAŁYSTOK/13.IV.1996 r.//

Tablica została wykonana przez białostockiego artystę rzeźbiarza Jerzego Grygorczuka. Odślonięto ją 13 kwietnia 1996 r., w pierwszą rocznicę śmierci prezydenta.

Andrzej Lussa (20.02.1948 r., Otwock – 13.04.1995 r., Białystok) Był doktorem nauk medycznych, adiunktem w Zakładzie Patomorfologii Akademii Medycznej w Białymstoku. W latach 1980-1981 r. aktywnie działał w NSZZ „Solidarność” Akademii Medycznej w Białymstoku. Od 1989 r. był Sekretarzem Okręgowej Rady Lekarskiej w Białymstoku, organizował od podstaw działania samorządu lekarskiego. Był twórcą Biuletynu ORL i Zeszytów Historycznych. Działał w grupie inicjatorów budowy pomnika księdza Jerzego Popiełuszki i pomnika Marszałka Józefa Piłsudskiego. W czerwcu 1994 r. Rada Miejska powierzyła mu funkcję prezydenta Białegostoku, zmarł w czasie pełnienia obowiązków. Jego imieniem zostało nazwane rondo w Białymstoku, u zbiegu Alei J. Piłsudskiego, ulicy J. K. Branickiego i Pałacowej.

Źródło: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku

Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce

ul. Słonimska 8,
Wielofunkcyjna Placówka
Opiekuńczo-Wychowawcza Nr 1

Prostokąta, mosiężna tablica umieszczona na granitowej płycie, znajduje się na elewacji budynku od strony ul. Słonimskiej i składa się z dwóch części. W części górnej z lewej strony przedstawione jest płaskorzeźbione popiersie ks. M. Sopoćki. Po prawej stronie inskrypcja:

W TYM GMACHU/
W LATACH 1947-1961/
BŁOGOSŁAWIONY/
Ks. MICHAŁ SOPOĆKO/
PROWADZIŁ WYKŁADY/
JAKO PROFESOR/
ARCHIDIECEZJALNEGO
WYŻSZEGO/
SEMINARIUM DUCHOWNEGO//

Poniżej inskrypcji znajduje się druga część tablicy, stanowiąca prostokątną półkę.

Tablica wykonana i zaprojektowana została przez białostockiego artystę plastyka Marka Owieczko. Została uroczystie odsłonięta 29 września 2009 r., jako element Białostockiego Szlaku Pielgrzymkowo-Turystycznego „Śladami bł. ks. Michała Sopoćki”, opracowanego przez Kurię Metropolitalną Białostocką i Miasto Białystok.

Źródła: E. Kozłowska-Świątkowska, B. Puchalska-Dąbrowska, *Święci Białegostoku*, Białystok 2012;
H. Ciereszko, *Białostockimi śladami błogosławionego Księdza Michała Sopoćki*, Białystok 2013.

Głaz z tablicą upamiętniającą nadanie imienia Zespołowi Szkół Budowlano-Geodezyjnych w Białymstoku

ul. Słonimska 47/1,
przy budynku szkoły

Głaz znajduje się przy głównym wejściu do szkoły i umieszczony jest na cokole murowanym z kamieni. Na głazie zamontowano prostokątną tablicę o wymiarach 42x61 cm, wykonaną z mosiądzu. Z lewej strony tablicy – płaskorzeźbione popiersie Stefana Bryły z wrytymi latami życia: 1886-1943, po prawej umieszczona jest inskrypcja:

W 40 ROCZNICĘ/
POWSTANIA SZKOŁY/
ZESPOŁOWI SZKÓŁ/
BUDOWLANO -/
- GEODEZYJNYCH/
NADANO 1985.05.04/
IMIĘ WYBITNEGO/
UCZONEGO PEDAGOGA/
I KONSTRUKTORA/
PROF. DR HAB. INŻ./
STEFANA/
WŁADYSŁAWA BRYŁY//

Autorką koncepcji upamiętnienia była artystka rzeźbiarka Barbara Sobocińska, projekt sporządził inż. Jan Wiśniewski. W roku 1985 uroczystie obchodzono 40-lecie powstania Zespołu Szkół Budowlano-Geodezyjnych (pierwotnie Liceum Budowlane, następnie Technikum Budowlane, Budowlano-Drogowe, Zespół Szkół Budowlanych, Zespół Szkół Budowlano-Geodezyjnych). Wówczas szkole nadano imię Stefana Władysława Bryły, wybitnego polskiego konstruktora, który zbudował pierwszy w Europie spawany most na rzece Słudwi koło Łowicza. W uroczystości brała udział córka patrona szkoły – Maria Bryła.

Dr hab. Stefan Władysław Bryła (17.07.1886 r., Kraków – 3.12.1943 r., Warszawa). Był inżynierem budowlanym, pionierem spawalnictwa i konstrukcji spawanych, politykiem i posłem na Sejm II RP. Pracował w Niemczech, Anglii, Kanadzie i Stanach Zjednoczonych. W 1928 r. opracował dla Ministerstwa Robót Publicznych pierwsze na świecie przepisy spawania konstrukcji stalowych. Był autorem pierwszego na świecie mostu stalowego. Współpracował z Armią Krajową (opracował instrukcję *Jak niszczyć stalowe mosty*). Został aresztowany wraz z całą rodziną przez Niemców za organizowanie tajnego nauczania, rozstrzelany 3 grudnia 1943 r. Jego symboliczny grób znajduje się na Starych Powązkach.

opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 57.

Źródła: *Tablica upamiętniająca nadanie Zespołowi Szkół Geodezyjno-Budowlanych w Białymstoku imienia prof. Stefana Władysława Bryły*, karta ewidencyjna,

UL. STOŁECZNA

Tablice poświęcone patronowi szkoły – gen. Władysławowi Andersowi

ul. Stołeczna 21,
budynek Zespołu Szkół
Technicznych

Dwie prostokątne tablice umieszczono na elewacji budynku, po prawej stronie wejścia głównego. Obie wykonane są z czarnego polerowanego granitu. Na górnej, o wymiarach 88,5x57,5 cm, przedstawiono portret generała Władysława Andersa, a pod nim ryte złożone cyfry z latami życia: 1892 - 1970. Na dolnej tablicy – ryta złożona inskrypcja:

„POLSKOŚĆ/
W SERCACH I UMYŚLACH/
NASZEJ MŁODZIEŻY”/
GEN. WŁ. ANDERS//

12 maja 1998 r. Zespół Szkół Metalowo-Drzewnych otrzymał imię Generała Władysława Andersa. Z tej okazji Krajowy Związek Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie ufundował szkole nowy sztandar i tablice pamiątkowe. Jednym z inicjatorów tego przedsięwzięcia był inżynier Eugeniusz Kalinowski. 10 maja 1999 r. w pierwszą rocznicę nadania imienia, szkołę odwiedziła Irena Anders – żona Generała.

Władysław Albert Anders (11.08.1892 r., Błonie – 12.05.1970 r., Londyn) – generał broni Wojska Polskiego, Naczelnny Wódz Polskich Sił Zbrojnych w latach 1944-1945, następca Prezydenta RP w latach 1950-1954. Po zakończeniu II wojny światowej pozostał na emigracji, czynnie uczestnicząc w działaniach politycznych polskiego wychodźstwa. Kontynuował działalność polityczną, ukierunkowaną na zachowanie ciągłości konstytucyjnej Rządu Emigracyjnego w Londynie. Do końca życia pozostał na emigracji, zmarł dokładnie w 26. rocznicę bitwy pod Monte Cassino. Zgodnie z jego wolą, pochowany został wśród swoich żołnierzy – na Polskim Cmentarzu Wojennym pod Monte Cassino we Włoszech.

Źródła: *Zarys dziejów Zespołu Szkół Metalowo-Drzewnych im. gen. Wł. Andersa*; pod red. J. Pankiewicz i R. Siemińskiego; www.zst.bialystok.pl

UL. SURASKA

Pomnik Spalonej Wielkiej Synagogi

teren pomiędzy ul. Suraską
a ul. Legionową

Pomnik to symboliczna konstrukcja zniszczonej kopuły Synagogi Wielkiej umieszczonej na monumentalnej, ułożonej z kostki granitowej, Gwieździe Dawida oraz monument z tablicami pamiątkowymi, zwieńczony menorą z brązu. Konstrukcja kopuły została odlana z żelaza, a monument to symboliczny fragment muru, obłożonego z trzech stron czarnym granitem, a z czwartej – granitową kostką. Od strony kopuły Synagogi umieszczono na nim dwie mosiężne tablice o wymiarach 69x50 cm: jedna przedstawiająca budynek dawnej synagogi, druga zawiera inskrypcję w trzech językach: polskim, angielskim i hebrajskim:

ŚWIĘTY WSPANIAŁY NASZ
PRZYBYTEK STAŁ SIĘ/
PASTWĄ OGNIĄ,
27 CZERWCA 1941 r.
2000 ŻYDÓW/
NIEMIECCY MORDERCY
SPALILI W NIM ŻYWCEM/

OUR SPLENDID SANCTUARY
FELL VICTIM TO/
THE FLAMES OF JUNE
27.1941. 2000 JEWS WERE/
BURNT ALIVE IN IT BY THE
GERMAN NAZI MURDERS/

ונתראפתו /היה /תפרשל /שא
/מידוהי /ופרשנ /וב /מייח /תיב /ונשדק
2000/ 27.06.1941/
/לע /ידי /מירוצה /מיצאנה
BIAŁYSTOK. 1995 r.//

Z bocznej strony znajdują się
dwie mniejsze tablice o wymiarach
35x23 cm i 34x13 cm, z inskrypcjami:

FUNDATORZY POMNIKA/
ŻYDZI BIAŁOSTOCCY
Z CAŁEGO ŚWIATA/
MIASTO BIAŁYSTOK/

FOUNDERS OF THE
MONUMENT/
BIALYSTOK'S JEWS/
FROM ALL OVER THE WORLD/
THE CITY OF BIALYSTOK/
BIALYSTOK 16.08.1995//

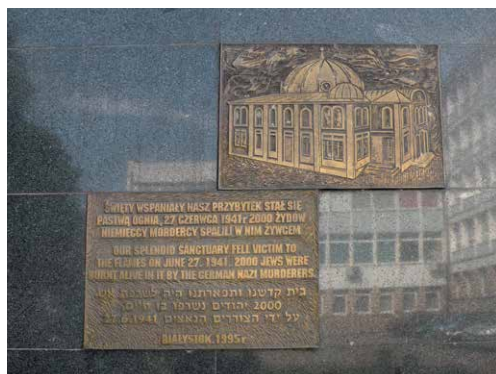
INICJATORZY BUDOWY

POMNIKA/ SAM SOLASZ/
BIALISTOKER
CENTER NY USA/
MICHAŁ FLIKIER/
ZWIĄZEK BIAŁOSTOCCZAN
W IZRAELU//

Uroczyste odsłonięcie pomnika odbyło się 16 sierpnia 1995 r., w 62. rocznicę wybuchu powstania w getcie białostockim. Pomnik ufundowany został przez diasporę białostockich Żydów i władze Białegostoku. Inicjatorami jego budowy byli Sam Solasz z Białostoker Center w Nowym Jorku i Michał Flikier ze Związku Białostoczan w Izraelu. Fundusze na pomnik przekazywali Żydzi z całego świata. Inicjatywę wspierali prezydenci Białegostoku kilku kadencji: Lech Rutkowski, Andrzej Lussa i Krzysztof Jurgiel. Urząd Miejski wskazał teren pod pomnik i wsparł finansowo inicjatywę. Pomnik wykonano wg projektu Marii Dżugary-Sobocińskiej, Stanisława Ostaszewskiego i Dariusza Sobocińskiego.

Wielka Synagoga została wybudowana w latach 1903-1913 według projektu S. J. Rabinowicza. 27 czerwca 1941 r. wojska niemieckie zajęły Białystok, bataliony policyjne „309” i „316” otoczyły dzielnicę żydowską. Do Wielkiej Synagogi Niemcy zapędzili co najmniej 700-800 osób (mężczyzn, kobiet i dzieci), po czym podpalili

świętynię. Wszyscy spłonęli żywcem. Ogółem tego dnia zginęło w Białymstoku ok. 2 tysięcy Żydów. Dzień ten nazwano „czarnym piątkiem”. Ofiary zamordowane tego dnia w pamięci Żydów zapisały się jako „piątkowe”. Wypalone mury synagogi rozebrano po wojnie w 1946 r., a pośród zachowanego zarysu fundamentów świątyni wzniesiono niewielki obelisk.

Źródła: D. Boćkowski, E. Rogalewska, J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013; E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2013; *Historia Białegostoku*, pod red. A.Cz. Dobrońskiego, Białystok 2012; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; H. Wawrzyński, *Kadisz w miejscu zbrodni. Obchody 52 rocznicy powstania w getcie białostockim i odsłonięcie pomnika w miejscu spalonej w 1941 roku synagogi*, „Kurier Podlaski” 1995 nr 186.

Tablica – pomordowanym Żydom

ul. Suraska 1,
budynek NSZZ „Solidarność”

Prostokątna tablica marmurowa o wymiarach 80x45 cm umieszczona we wnęce bocznej elewacji budynku. Na tablicy wykuto inskrypcję i pomalowano ją na czarno, w języku polskim i hebrajskim:

ŚWIETLANEJ PAMIĘCI
TRZECH/
TYSIĘCY MĘCZENNİKÓW
ŻYDOWSKICH/
ŻYWCEM SPALONYCH
W DUŻEJ/
SYNAGODZE
W BIAŁYMSTOKU /
PRZEZ HITLEROWSKICH
MORDERCÓW/
W DNIU 24 CZERWCA 1941 R.

[tekst w języku hebrajskim]

W 15-STĄ ROCZNICĘ
POWSTANIA W GEHCIE/
BIAŁOSTOCKIM/
16 VIII 1943 R. 16.VIII 1958 R.//

Według najnowszych badań spalenia Wielkiej Synagogi Niemcy dokonali 27 czerwca 1941 r., zaś liczbę ofiar ustalono na 700-800 osób. Niniejsza tablica została ufundowana po wybudowaniu osiedla, przez Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce oraz

Zarząd Miejski Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

Źródła: J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego: lata wojny 1939-1945*, Białystok, Warszawa 1970; Z. Sokołowski, *Województwo białostockie, przewodnik*, Warszawa 1972; *Tablica pamiątkowa ku czci męczeńskiej śmierci 3000 Żydów, spalonych żywcem przez Niemców w Wielkiej Synagodze 24 czerwca 1941 roku*, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 38; *Historia Białegostoku*, pod red. A.Cz. Dobrońskiego, Białystok 2012.

UL. SYBIRAKÓW

Pomnik Grób Nieznanego Sybiraka

ul. Sybiraków 2,
od strony ul. Piastowskiej

Pomnik stanowi monumentalny 12-metrowy łańciski krzyż, otoczony 29 mniejszymi katolickimi i prawosławnymi krzyżami, umieszczonymi na trójstopniowym granitowym cokole. Krzyż uformowany jest z 6 szyn kolejowych – symbolu wywózki i długiej drogi na Sybir. Na ramionach krzyża przewieszony jest łańcuch, w sposobie zawieszania odwołujący się do Męki Pańskiej. Przed krzyżami, z lewej strony oparta o cokół – kamienna bryła z fragmentem łańcucha i inskrypcją:

*Z trudu naszego i znoju/
Polska powstała by żyć.//*

U podnóża cokołu – w formie sarkofagu – umieszczony został

Grób Nieznanego Sybiraka z czarnego granitu. Za nim duży, artystycznie opracowany znicz i wydzielona prostokątna przestrzeń wypełniona łamanym kamieniem, na której umieszczono dwie szyny kolejowe, a na nich granitowa polewowa płyta z umieszczonym centralnie płaskorzeźbionym godłem Związku Sybiraków i inskrypcją wykonaną z brązu:

W HOŁDZIE/
SYBIRAKOM/
GOLGOTE/
WSCHODU/
PAMIĘTAJ//

Teren wokół pomnika jest ogrodzony niewielkim murem, na którym, po obu stronach wejścia umieszczono napis: PAMIĘCI SYBIRAKÓW. Od strony wewnętrznej muru umieszczono krzyż katyński oraz tablice z nazwiskami znanych Polaków oraz osób, które nie wróciły z Syberii, jak też tablice informacyjne o fundatorach i inicjatorach pomnika. Obecnie znajduje się 220 tablic i ponad pięćset nazwisk.

Akt erekcyjny został wmurowany 22 września 1996 r. W Grobie Nieznanego Sybiraka zostały umieszczone dwie urny ze szczątkami Nieznanych Sybiraków. Odświeżenie pomnika nastąpiło 17 września 1997 r. W uroczystości

uczestniczyły władze lokalne, duchowieństwo prawosławne i katolickie, Prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski, liczni przedstawiciele Sybiraków.

Inicjatywa budowy pomnika pojawiła się podczas II Zjazdu Związku Sybiraków w Częstochowie w dniach 11-12 listopada 1994 r. Białystok został wskazany jako miejsce, gdzie miał stanąć jedyny tego rodzaju w Polsce i Europie pomnik – symbol cierpień i męki na nieludzkiej ziemi setek tysięcy Polaków, dotkniętych stalinowskimi represjami. W Białymstoku starania o budowę pomnika rozpoczęto pod koniec 1994 r. Ostatecznie pomnik miał stanąć przy kościele pw. Ducha Świętego. Przewodniczącym komitetu budowy pomnika został Tadeusz Chwiedź. Po ogłoszonym konkursie, 5 lipca 1996 r. Zarząd Wojewódzkiego Związku Oddziału Sybiraków uchwałą przyjął do realizacji projekt Pomnika – Grobu

Niezanego Sybiraka, który zajął II miejsce w konkursie. Autorem projektu był białostocki artysta plastyk Dymitr Grozdew. Głównym koordynatorem realizacji pomnika został Tadeusz Chwiedź. Projekt konstrukcyjny wykonał dr inż. Czesław Dawdo, który sprawował też nadzór techniczny nad budową pomnika. Pieniądze zbierano wśród Sybiraków.

23 września 1939 r. Białystok zajęli Rosjanie. W mieście zapanał terror, nastąpiły masowe aresztowania. Ofiarami byli przedstawiciele elit, urzędnicy państwowi i samorządowi, sędziowie i prokuratorzy, księża, policjanci i nauczyciele. Pod koniec 1939 r. rozpoczęto ich wywożenie na Syberię. 10-11 lutego 1940 r. rozpoczęto systematyczne, planowe wywózki. W tych dniach z dworca Białystok Fabryczny (w latach 1886-1930 r. dworzec poleski) w Białymstoku wyruszył do Tajsztetu transport z 1582 osobami. 13 kwietnia represje dosięgły rodziny uwięzionych. Ponad 3 tysiące matek z dziećmi i starców wywiezionych zostało do Kazachstanu. Kolejne wielkie wywózki miały miejsce w czerwcu 1940 r. i w 1941 r. W sumie wywieziono z Białegostoku około 7 tysięcy białostoczan i około 12 tysięcy uciekinierów, przybyłych do Białegostoku z innych regionów Polski.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego
w Białymstoku

UL. ŚWIĘTEGO ROCHA

Pomnik Jadwigi Dziekońskiej ps. „Jadzia”

ul. św. Rocha 14,
Park im. Jadwigi Dziekońskiej

Pomnik to głaz narzutowy, nieznacznie rzeźbiarsko opracowany, ustawiony obok fontanny na okrągłym żelbetowym cokole, oblicowanym płytkami ceramicznymi. Na głazie u góry umieszczony jest mosiężny symbol Polski Walczącej, pod nim wykuta inskrypcja:

PARK/
ORAZ ZNAK PAMIĘCI/
POŚWIĘCONY
ŻOŁNIERZOM AK/
JADWIDZE DZIEKOŃSKIEJ/
PS. „JADZIA”/
POLEGŁEJ Z RĄK GESTAPO/
19.05.1943 r. W BIAŁYMSTOKU/
BÓG, HONOR, OJCZYZNA/
ZARZĄD OKRĘGU
ŚWIATOWEGO/
ZWIĄZKU ŻOŁNIERZY/
ARMII KRAJOWEJ
W BIAŁYMSTOKU/
BIAŁYSTOK VIII 2001//

Projekt pomnika wykonała białostocka architekt Krystyna Drewnowska. Pomnik został odsłonięty 27 sierpnia 2001 r. Jego fundatorem był Zarząd Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej w Białymstoku.

Jadwiga Dziekońska, pseudonim „Jadzia”, podporucznik (1916 r., Konarzyce – 19.05.1943 r., Białystok). Była łączniczką Armii Krajowej. 19 maja 1943 r. przynosząc tajny meldunek, natknęła się na ulicy na niemiecki patrol. Została zastrzelona podczas ucieczki przy ul. Stołecznej w Białymstoku. Została pochowana na cmentarzu miejskim w Białymstoku przy ul. Wysockiego w kwaterze żołnierzy z 1920 r. i września 1939 r. Odznaczona pośmiertnie Krzyżem Kawalerskim Orderu Virtuti Militari i Krzyżem Walecznych.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku, A. Dobroński, *Białystok historia miasta*, wyd. II, Białystok 2001; „Gazeta Wyborcza. Gazeta w Białymstoku”, 28.09. 2001.

UL. ŚWIĘTOJAŃSKA

Rzeźba św. Jana Nepomucena

ul. Świętojańska,
most nad rzeką Białą

Rzeźba, ustawiona na cokole przy moście, przedstawia świętego Jana Nepomucena, patrona m.in. spowiedników, tonących i mostów. Postać świętego ma wysokość 2 m i wykonana jest z brązu. Cokół, także o wysokości 2 m, obłożony jest granitem. Na cokole tablica inskrypcyjna:

ŚWIĘTY/
JAN/
NEPOMUCEN/
BIAŁYSTOK 2011//

Autorką rzeźby jest Ewa Gołofit – rzeźbiarka z Krakowa. Rzeźbę odsłonięto 13 listopada 2011 r. Nawiązuje ona do kamiennej figury św. Jana Nepomucena z ok. 1770 r., która pierwotnie ustawiona była na murowanym moście na rzece Białej, przez który prowadził historyczny trakt warszawski. Od rzeźby Świętego, ufundowanej przez Jana Klemensa Branickiego i zaginionej w XIX wieku, pochodzi historyczna nazwa ulicy Świętojańskiej. Jedyna zachowana rzeźba św. Jana Nepomucena z 1758 roku, autorstwa Jana Chryzostoma Redlera, z fundacji Branickiego, znajduje się w Szczytach-Dzięciółowie, gm. Orla.

UL. ROMUALDA TRAUGUTTA

Tablica upamiętniająca miejsce stacjonowania 42. Pułku Piechoty

ul. Traugutta 25,
ogrodzenie kościoła

Prostokątna mosiężna tablica o wymiarach 90x56 cm znajduje się na słupie dawnej bramy wjazdowej do budynku koszar, od strony ulicy R. Traugutta. Na słupie z czerwonej cegły zachowane są fragmenty żelaznych okuć. Nad tablicą umieszczony jest mosiężny płaskorzeźbiony polski orzeł wojskowy, w koronie zwieńczonej krzyżem. Na tablicy inskrypcja:

TU I NA TERENACH PRZYLEGLYCH W LATACH/
1923-1939 W KOSZARACH
STACJONOWAŁ 42 PUŁK/
PIECHOTY im. HENRYKA
DĄBROWSKIEGO./
POD KONIEC SIERPNI
1939 r. PUŁK POD DOWÓDZ-
TWEM ppłka WACŁAWA
MALINOWSKIEGO ZAJĄŁ/
STANOWISKA W RAMACH
SAMODZIELNEJ GRUPY/
OPERACYJNEJ „NAREW”.
STOCZYŁ OD 2 DO 13 WRZEŚ-
NIA CIĘŻKIE WALKI POD
MYSZYŃCEM, OSTROŁĘKĄ,
NOWOGRODEM, ŁĘTOWNICĄ
I ZAMBROWEM./
BATALION MARSZOWY TEGO

PUŁKU POD DOWÓDZ-
TWEM por. IGNACEGO
STACHOWIAKA 15 IX 1939 r./
BRONIŁ BIAŁEGOSTOKU
PRZED NIEMCAMI/
NA WYSOKIM STOCZKU./
W 50 ROCZNICĘ WRZEŚNIA/
SPOŁECZNOŚĆ
SPÓŁDZIELNI INWALIDÓW
W BIAŁYMSTOKU//

W okresie międzywojennym rozległy teren w pobliżu stacji kolejowej Białystok Fabryczny, położony pomiędzy ulicami Zacisze, R. Traugutta i Świeżą (obecnie ul. ks. Aleksandra Syczewskiego) zajmowały zabudowania koszar im. Romualda Traugutta, w których do roku 1939 r. stacjonował 42. pułk piechoty im. gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Koszary zostały wybudowane podczas zaborów w roku 1884, na potrzeby 64. Kazańskiego Pułku Piechoty, zaś w roku 1944 zniszczone przez wycofujących się Niemców.

Jedynymi zachowanymi obiektami po dawnych koszarach jest kościół pw. Najświętszego Serca Jezusa (d. cerkiew garnizonowa pw. Kazańskiej Ikony Matki Bożej), budynek sztabu koszar pułku przy ul. R. Traugutta 3 oraz słup bramy wjazdowej, na którym obecnie umieszczona jest tablica pamiątkowa. Tablica została ufundowana w roku 1989 w 50. rocznicę września, przez białostocką Spółdzielnię Inwalidów.

Źródła: A.Cz. Dobroński, K. Filipow,
42 pułk piechoty im. gen. Jana Henryka
Dąbrowskiego, Białystok 1996.

UL. WARSZAWSKA

Tablica upamiętniająca tysiąclecie państwa polskiego

ul. Warszawska 6

Tablica z białego marmuru o wymiarach 62x110 cm jest wmurowana w podcieniu elewacji frontowej, obok wejścia głównego do budynku dawnego Domu Rzemiosła. Na tablicy ryta inskrypcja:

WOJEWÓDZKI/
DOM RZEMIOSŁA/
UFUNDOWANY/
PRZEZ RZEMIOSŁO/
DLA UCZCZENIA/
TYSIĄCLECIA/
PAŃSTWA POLSKIEGO/
1964-1966//

24 marca 1958 roku podczas Walnego Zgromadzeniu Cechów Białostockich podjęto uchwałę o budowie w czynie społecznym

Wojewódzkiego Domu Rzemiosła. W latach 1964-1966 dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego, rzemieślnicy Białostoczczyzny ufundowali Wojewódzki Dom Rzemiosła w Białymstoku przy ul. Warszawskiej 6. Na frontowej elewacji budynku wmurowano tablicę pamiątkową w 1966 r. Budynek został wzniesiony według projektu arch. Waleriana Bieleckiego.

Źródła: *Tablica pamiątkowa na Wojewódzkim Domu Rzemiosła w Białymstoku ul. Warszawska 6*, karta ewidencyjna, opr. A. Szeremeta, 1988, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 626; www.cech-bialystok.rzemioslo.bialystok.pl

Tablica poświęcona Ludwikowi Zamenhofowi

ul. Warszawska 8,
na budynku VI Liceum
Ogólnokształcącego

Tablica umieszczona na elewacji budynku szkoły od ul. Warszawskiej, złożona jest z dwóch części. Część górna w formie tonda, część dolna prostokątna, z półkolistym wcięciem u góry na tondo. W górnych narożach tablicy podane lata życia L. Zamenhofa: 1859-1917. Pod datą śmierci znajduje się pięcioramienna gwiazda. Poniżej inskrypcja:

W TYM BUDYNKU UCZYŁ SIĘ/
LUDWIK ZAMENHOF
W LATACH/
1869 – 1873 W SETNĄ
ROCZNICĘ/
POWSTANIA JĘZYKA
ESPERANTO/
JEGO TWÓRCY –
SPOŁECZEŃSTWO/
BIAŁOSTOCCZYŹNY
BIAŁYSTOK 1987/
EN ĆI TIU KONSTRUKTAJO
EN LA JA- /
ROJ 1899 – 1873 LERNIS
LUDVIKO/
ZAMENHOF EN
LACENTJARA DA/
TREVENO DE
LA NASKIĜO DE LA/
LINGVO ESPERANTO
POR ĜAKRE/

INTO LOĜANTARO
DE BĴALISTOKIO/
BĴALISTOKO 1987//

W półkolistym wycięciu płyty, nieco węższe tondo z płaskorzeźbionym portretem Ludwika Zamenhofa, ukazanym en face, z nieznacznie zwróconym wzrokiem w prawą stronę. U góry inskrypcja:

DR LUDWIK ZAMENHOF//

Gmach, na którym umieszczona jest tablica, powstał w roku 1832 r. na potrzeby władz obwodowych, zaś w roku 1858 umieszczono w nim publiczne Realne Gimnazjum. Tablicę zaprojektował i wykonał artysta rzeźbiarz Jerzy Grygorczuk.

Źródła: www.espero.bialystok.pl

Tablica – siedziba sztabu i dowództwa 9. Dywizji Piechoty

ul. Warszawska 30

Prostokątna marmurowa tablica o wymiarach 51x62 cm, umieszczona jest na elewacji budynku. Po lewej stronie tablicy umieszczono Oznakę Grunwaldzką, po prawej wyryto inskrypcję:

W TYM BUDYNKU/
W 1944 ROKU/
MIEŚCIŁO SIĘ/
DOWÓDZTWO I SZTAB/
9 DYWIZJI PIECHOTY/
BIAŁYSTOK DNIA 10 X 1968 r.//

Tablica została odsłonięta 10 października 1968 r., w przededniu 25. rocznicy powstania Ludowego Wojska Polskiego. Inicjatorem był Zarząd Okręgowy Związku Bojowników o Wolność i Demokrację.

9. Drezdeńska Dywizja Piechoty (9 DP) sformowana została w Białymstoku i w okolicach, latem i jesienią 1944 r., w składzie 3. Armii Wojska Polskiego. Po rozwiązaniu 3. Armii WP dywizja weszła w skład 2. Armii WP. W ostatnich dniach wojny wzięła udział w operacji praskiej. Działania wojenne zakończyła 12 maja w okolicach Politz. 19 sierpnia 1945 r. otrzymała miano „Drezdeńskiej”. We wrześniu 1945 r. sztab dywizji stacjonował w Rzeszowie. W 1947 r., w ramach Grupy Operacyjnej „Wisła”, brała udział w akcji „Wisła”. W 1949 r. dywizja przeszła na etat pokojowy.

Źródła: Tablica pamiątkowa na budynku gdzie w 1944 r. mieściło się dowództwo formowanej w Białymstoku 9 Dywizji Piechoty, karta ewidencyjna, opr. J. Oleksicki, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 48.

Popiersie bł. ks. Michała Sopoćki

ul. Warszawska 48

Popiersie z białego marmuru przedstawia bł. ks. M. Sopoćkę. Ustawiono je na postumencie z kortenowskiej blachy, na licu którego jest inskrypcja:

BŁOGOSŁAWIONY/
MICHAŁ SOPOĆKO/
1888-1975//

Popiersie odsłonięto w 2012 r. Autorem rzeźby jest białostocki rzeźbiarz, konserwator zabytków Michał Jackowski. Popiersie ustawiono obok budynku Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego.

Źródła: E. Kozłowska-Świątkowska,
B. Puchalska-Dąbrowska, *Święci*
Białegostoku, Białystok 2012.

Tablica poświęcona Józefowi Piłsudskiemu

ul. Warszawska 63,
budynek Wydziału
Ekonomicznego Uniwersytetu
w Białymstoku

Prostokątna tablica o wymiarach 54,5x74 cm wykonana jest z brązu, w górnej części centralnie umieszczono płaskorzeźbione popiersie Józefa Piłsudskiego, a po obu stronach lata jego życia 1867-1935. Poniżej inskrypcja:

W TYM GMACHU
MIEŚCIŁO SIĘ/
W LATACH 1926 – 1939/
PAŃSTWOWE GIMNAZJUM
I LICEUM/
IM. MARSZ. JÓZEFA
PIŁSUDSKIEGO/
W HÓLDZIE PATRONOWI
SZKOŁY/
W 70 ROCZNICĘ/
ODZYSKANIA
NIEPODLEGŁOŚCI POLSKI/
11 LISTOPADA 1988 r.
WYCHOWANKOWIE//

Kamienica, pierwotnie stanowiąca własność rodziny Chrońnowskich, potem Trębickich, a następnie fabrykanckiej rodziny Commichau'ów, od drugiej połowy XIX w. była siedzibą męskiej i żeńskiej szkoły handlowej. W latach 1923-1930 siedziba Państwowego Gimnazjum im. Marszałka

Józefa Piłsudskiego, następnie Państwowego Gimnazjum i Liceum jego imienia. Po 1945 r. znajdowało się tu również Liceum Ekonomiczne. Obecnie budynek jest siedzibą Wydziału Ekonomicznego Uniwersytetu w Białymstoku.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; S. Wicher, W. Wróbel, *Zespół pofabryczny przy ul. Warszawskiej 59 w Białymstoku i jego problematyka konserwatorska*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” Białystok 2012, z. 8

Symboliczny nagrobek upamiętniający zamordowanych włóknarzy

ul. Warszawska 72/II

Symboliczny nagrobek, ustawiony obok bloku mieszkalnego, wykonany jest z czarnego marmuru, posadowiony na niewielkiej lastrykowej podmurówce. Na nagrobku inskrypcja:

ZA POLSKĘ LUDOWĄ
W WALCE/
Z OKUPANTEM
HITLEROWSKIM/
ZOSTALI POWIESZENI/
W DN. 18. IX. 1943 R.
WŁÓKNARZE/
PLESKACZ HENRYK LAT 22/
SAWICKI PIOTR LAT 23/
KRAJEWSKI BOLESŁAW
LAT 36/
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI//

Symboliczny nagrobek ufundowali białostoccy włókniarze w 1948 roku.

18 września 1943 r. Niemcy powiesili na terenie dawnej Fabryki Sukna Sokół i Zylberfenig (rejon obecnej ulicy Warszawskiej i Orzeszkowej) trzech robotników: Henryka Pleskacza, Bolesława Krajewskiego i Piotra Sawickiego, oskarżonych o sabotaż. Ich zwłoki pochowano w lesie Grabówka. Po wyzwoleniu zwłoki ekshumowano i pochowano na cmentarzu wojсковym w Zwierzyńcu. W czasach PRL opiekunem tego miejsca była fabryka włókiennicza „Pasmanta”.

Na budynku przy ul. Warszawskiej 72/II znajdowała się także prostokątna tablica, wykonana z czarnego granitu, z inskrypcją:

W TYM MIEJSCU/
ZOSTALI POWIESZENI/
W DNIU 8.IX.1943/
PRZEZ HITLEROWSKICH
OKUPANTÓW/
BOJOWNICY O POLSKĘ
LUDOWĄ/
WŁÓKNARZE/
PLESKACZ HENRYK/
LAT 22/
SAWICKI PIOTR/
LAT 23/
KRAJEWSKI BOLESŁAW/
LAT 36/
CZEŚĆ ICH PAMIĘCI//

Tablicę wmurowano w 1958 r. po wybudowaniu bloku, ufundowali ją białostoccy włókniarze. Podczas remontu w październiku 2014 r. tablica została usunięta.

Źródła: J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego: lata wojny 1939-1945*, Białystok, Warszawa 1970; *Symboliczny grób trzech włóknarzy zamordowanych przez Niemców 18 IX 1943 r. na terenie dawnej fabryki Sokola w Białymstoku*, karta ewidencyjna, opr.

A. Oleksicki, J. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku (WUOZ), nr inw. 33; *Tablica pamiątkowa w pobliżu miejsca kaźni trzech włóknarzy na terenie byłej fabryki Sokola*, karta ewidencyjna, opr. A. Oleksicki,

J. Oleksicki, 1986, w zbiorach WUOZ Białystok, nr inw. 51

UL. WARSZTATOWA

Tablica upamiętniająca XXV-lecie warsztatów kolejowych w Starosielcach

ul. Warsztatowa 1,
na budynku hali nr 4

Prostokątna tablica o wymiarach 62x81 cm, wykonana jest z brązu i umieszczona nad bocznym wejściem do hali nr 4, w szczytowej elewacji, od strony mostu nad torami dla pieszych. Na tablicy inskrypcja:

*Tablica Pamiątkowa/
Dwudziestopięćlecie istnienia
Warsztatów/
Drogowo - Mostowych
w Starosielcach/
odbudowanych z gruzów
wojennych dzięki/
ofiarnej pracy Kolejarza Polskiego/
1922 PKP 1947//*

Zniszczone w czasie I wojny światowej warsztaty kolejowe w Starosielcach odbudowano wysiłkiem kolejarzy polskich i uruchomiono w 1922 r. Ponownemu zniszczeniu uległy w 1944 r. Powtórnie uruchomienie, po okresie odbudowy w latach 1944-1947, nastąpiło w roku 1947, w 25 lat po pierwszej odbudowie. Dla uczczenia tej rocznicy ufundowano tablicę.

Źródła: *Tablica upamiętniająca dwudziestopięćlecie warsztatów kolejowych w Starosielcach*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, A. Oleksicki, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 52

UL. LUDWIKA WARYŃSKIEGO

Tablica poświęcona Zofii Szmidtównie

ul. Waryńskiego 8

Prostokątna tablica o wymiarach 70x50 cm umieszczona jest na elewacji kamienicy. Tablica wykonana jest z jasnoszarego piaskowca, z rytą inskrypcją:

OD 1901 R. BUDYNEK TEN/
BYŁ SIEDZIBĄ
MIEJSKICH SZKÓŁ/
POWSZECHNYCH/
OD 1919 R.
MIESZCZĄCĄ SIĘ TU/
SZKOŁĄ POWSZECHNĄ NR 12/
KIEROWAŁA/
ZOFIA SZMIDTÓWNA/
1890 – 1964/
WYBITNY PEDAGOG/
DZIAŁACZKA OŚWIATOWA/
I SAMORZĄDOWA/
W 1921 R. BYŁA
WSPÓLNICZATORKĄ/
POWOŁANIA MIEJSKIEGO/
WYDZIAŁU OŚWIATY
I KULTURY/
BIAŁYSTOK 2011 R.//

Tablica została umieszczona na elewacji kamienicy (dawna ul. Polna 8), w której w 1901 r. otwarto Puszczyńską Szkołę Powszechną. W okresie międzywojennym mieściła się tu Publiczna Szkoła Powszechna nr 12, kierowana przez

Zofię Szmidtównę. Pomysłodawcą upamiętnienia Z. Szmidtówny był Andrzej Lechowski, dyrektor Muzeum Podlaskiego w Białymstoku. Ufundowano ją z budżetu miasta, w 90. rocznicę powstania przy Zarządzie Miejskim pierwszego Wydziału Oświaty i Kultury. Tablicę wykonał kamieniarz Waław Języna.

Zofia Szmidtówna (22.03. 1890 r., Białystok – 30.09.1964 r., Suwałki). Pedagog, działaczka oświatowa i samorządowa. Już na początku XX w. udzielała tajnych, polskich lekcji. W sierpniu 1915 r., po wkroczeniu Niemców do Białegostoku, była jedną z inicjatorek tworzenia polskich szkół. Pierwsza z nich powstała 6 listopada 1915 r.,

a jedną z jej nauczycieli była Szmidtówna. Pełniła również funkcję sekretarza tajnego Związku Polskiego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Uczestniczyła w organizowaniu oświaty w wolnym Białymstoku. Na wniosek Miejskiej Rady Szkolnej, z którą współpracowała, w 1921 r. utworzono przy Zarządzie Miejskim pierwszy w dziejach białostockiego samorządu Wydział Oświaty i Kultury.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; A. Lechowski, *Szkoły mają swoją historię* [wg:] www.poranny.pl, dostęp z 10 kwietnia 2011.

Tablica – bożnica „Cytrona”

ul. Waryńskiego 24a,
budynek Galerii im. Sleńdzińskich

Prostokątna tablica o wymiarach 60x90 cm, wykonana jest z polerowanego czarnego granitu. W górnej środkowej części wyrzyta Gwiazda Dawida. Po prawej stronie ryta inskrypcja w języku hebrajskim, a z lewej w języku polskim:

TU BYŁA/
BOŻNICA ŻYDOWSKA/
IMIENIA/
CYTRON//

Tablica zamontowana jest w prawym ryzalicie fasady budynku, w prostokątnej wnęce – pod górnym oknem.

Tablica informuje o istnieniu w tym budynku, do roku 1967, synagogi Cytronów „Cytron Bejt Midrasz”, przy ówczesnej ul. Polnej. Była to ostatnia wybudowana przed 1939 r. w Białymstoku synagoga, wzniesiona w latach 1936-

-1939 z fundacji fabrykanckiej rodziny Cytronów. W uroczystym poświęceniu bożnicy wzięli udział przedstawiciele społeczeństwa polskiego i żydowskiego, z wojewodą białostockim na czele. Wnętrze synagogi zdobyły boazerie wykonane z egzotycznych gatunków drewna oraz dekoracyjny strop w sali modlitw, z ozdobą w postaci wielkiego żyrandola, zaprojektowanego przez Izraela Biskupickiego i Jakuba Fiszera. Budynek służył do roku 1967 niewielkiej Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w Białymstoku jako główna modlitownia, miejsce akademii żałobnych i przedstawień teatralnych. Po przebudowie urządzono w nim pracownię krawiecką, następnie funkcjonowały tu Pracownie Sztuk Plastycznych. Od 1992 r. budynek jest siedzibą Galerii im. Sleńdzińskich. Tablica została odsłonięta 15 sierpnia 1992 r., w 49. rocznicę wybuchu powstania w getcie białostockim.

Źródła: materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku; *Budynek biurowo – administracyjny, d. synagoga Citrona, ul. Waryńskiego 24 a*, karta ewidencyjna zabytku, opr. B. Tomecka, 1989, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 2448.

UL. WASILKOWSKA

Tablica upamiętniająca oddanie do użytku wiaduktu kolejowego

Wiadukt nad ulicą Wasilkowską

Prostokątna mosiężna tablica wmurowana jest w przyczółek wiaduktu od strony ul. Sienkiewicza, po lewej stronie, obok schodów prowadzących do zejścia z wiaduktu. Na tablicy inskrypcja:

OBIEKT WYBUDOWANO
W LATACH/
1968-1971/
INWESTOR/
PREZYDIUM MIEJSKIEJ
RADY NARODOWEJ
W BIAŁYMSTOKU/
AUTOR DOKUMENTACJI/
BIURO PROJEKTÓW
BUDOWNICTWA
KOMUNALNEGO
I SPECJALNEGO
„METROPROJEKT”
W WARSZAWIE/
GENERALNY WYKONAWCA/
WOJEWÓDZKIE
PRZEDSIĘBIORSTWO ROBÓT/
KOMUNALNYCH
W BIAŁYMSTOKU/
WYKONAWCA ROBÓT
MOSTOWYCH/
PŁOCKIE PRZEDSIĘBIORSTWO
ROBÓT MOSTOWYCH//

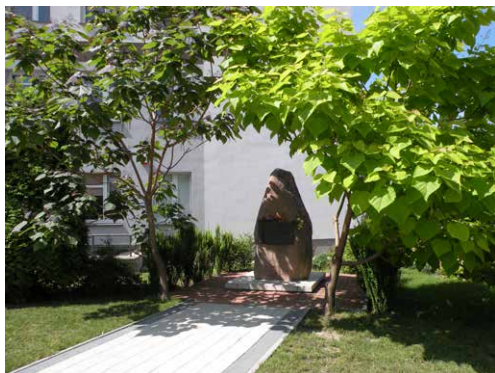
W obiekcie tym po raz pierwszy na terenie Białegostoku wykorzystano tzw. strunobeton. Tablica została odsłonięta prawdopodobnie 22 lipca 1971 r.

Źródła: „Gazeta Białostocka” 23.07.1971 r.;
*Tablica upamiętniająca oddanie do użytku
wiaduktu kolejowego nad ul. Wasilkowską*,
karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka,
w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony
Zabytków w Białymstoku, nr inw. 58.

UL. JERZEGO WASZYNGTONA

Głaz z tablicą poświęcony ks. Jerzemu Popiełuszcze

ul. Jerzego Waszyngtona 13

Głaz narzutowy ustawiony na niewielkim cokole. W centralnej jego części umieszczona jest mościężna prostokątna tablica o wymiarach 52x73 cm, z rytą inskrypcją:

„Im częściej na mnie kamie-
niem rzucicie, sami złożycie/
stos – stanę na szczycie”/

(St. Wyspiański)/

Z TEGO MIEJSCA

WYRUSZYŁ w OS-
TATNIĄ DROGĘ/

ksiądz JERZY POPIEŁUSZKO/

Umiłował Boga i Polskę, prawdę/
i wolność. Zginął za to co kochał./

Potomnym na wieczną pamiątkę/
A.D 1991 r. MIASTO

I UCZELNIA//

Z lewej strony tablicy wkom-

ponowany ryty krzyż łaciński, wystający poza górną krawędź tablicy, pod jego lewym ramieniem – wyrte dwie symboliczne krople. W tekst inskrypcji wpisany jest motyw dwóch splecionych cierniowych gałązek. Wokół pomnika zasadzono dwa drzewa katalpy i krzewy berberysu.

Pomnik znajduje się na terenie Uniwersyteckiego Szpitala Klinicznego, po prawej stronie drogi wewnętrznej przy budynku nr 13, został ufundowany w roku 1991 przez Urząd Miejski w Białymstoku oraz Akademię Medyczną. Usytuowano go w sąsiedztwie budynku Zakładu Medycyny Sądowej ówczesnej Akademii Medycznej, w którym w dniu 31 października 1984 r. odbyła się sekcja zwłok, przeprowadzona przez prof. Marię Byrdy i dr. Tadeusza Józwicka oraz prof. Edmunda Chruścielewskiego z Poznania, w obecności mec. Jana Olszewskiego. 2 listopada 1984 r. przy udziale przedstawicieli Episkopatu, ks. bp. Edwarda Kisielea i rodziny oraz licznie zgromadzonych białostoczian ciało zamordowanego kapłana odebrano z prosektorium i przewieziono do Warszawy.

Źródła: G. Weigel, *Świadek nadziei*, Kraków 2000; *Sluga Boży Ksiądz Jerzy Popiełuszko*, Katalog wystawy IPN, wstęp J. Żaryn, Białystok 2004; L. Sosnowski, *Ks. Jerzy Popiełuszko 1947-1984, walka, męczeństwo, pamięć*, Warszawa 2009.

UL. WIATRAKOWA

Obiekt – symbol więzi Szkoły Podstawowej nr 7 ze statkiem „Ziemia Białostocka”

ul. Wiatrakowa 18

Dwie prostokątne tablice granitowe, obok których umieszczono ogniwa łańcucha, posadowione są na granitowym cokole. Jedna z tablic przedstawia rytu wizerunek statku „Ziemia Białostocka”, druga zawiera rytą inskrypcję:

OGNIWA TE SĄ/
SYMBOLEM WIĘZI STATKU/
ms. ZIEMIA BIAŁOSTOCKA/
I SZKOŁY PODSTAWOWEJ
NR 7//

Tablica upamiętnia współpracę szkoły z marynarzami statku, rozpoczętą w latach 50. XX w. Pierwotnie z marynarzami ze statku „Białystok” (transportowiec z 1942 r., pływający w Polskich Liniach Oceanicznych w latach 1952-1964, a w latach 1964-1971 w Polskiej Żegludzie Morskiej), na którym w 1966 r. w Szczecinie harcerze ze SP nr 7 złożyli harcerskie przyrzeczenie. Współpraca była kontynuowana z marynarzami ze statku – masowca „Ziemia Białostocka”, zbudowanym w 1972 r. Pływał on w Polskiej Żegludzie Morskiej do 1998 r.

Jego matką chrzestną była Anna Kielcz z Białostockich Zakładów Przemysłu Wełnianego im. Dyr. Sierżana. (Józef Sierżan – dyrektor fabryki włókienniczej nr 4 w Michałowie, zamordowany 5 lutego 1946 r.)

Źródła: materiały Szkoły Podstawowej nr 7 w Białymstoku

UL. WIERZBOWA

Głaz z tablicą upamiętniający nauczycieli tajnej oświaty

ul. Wierzbowa 7,
w sąsiedztwie budynku
VII Liceum Ogólnokształcącego

Głaz kamienny posadowiony jest na kwadratowym cokole z kostki granitowej. Na głazie zamontowana jest prostokątna mosiężna tablica o wymiarach 55x80 cm, z rytą inskrypcją:

NAUCZYCIELOM/
TAJNEJ/
OŚWIATY/
ZIEMI/
BIAŁOSTOCKIEJ/
OKRESU/
ZABORÓW/
I DRUGIEJ/
WOJNY/
ŚWIATOWEJ//

Poniżej – wryta rozłożona książka, z zapalonym kagankiem (symbole oświaty) oraz data odsłonięcia tablicy:

14 PAŹDZIERNIKA 1989 r.

W budynku obecnego VII LO, w latach 1971-2002 funkcjonowała Szkoła Podstawowa nr 27. Szkoła, jako pierwsza w Polsce, 15 października 1979 r. otrzymała imię

Nauczycieli Tajnego Nauczania oraz sztandar. Dokonano również otwarcia Izby Pamięci Narodowej poświęconej tajnej oświacie na Białostocczyźnie. W uroczystości uczestniczyli zasłużeni nauczyciele – organizatorzy i uczestnicy tajnego nauczania oraz władze oświatowe. 13 października 1989 r. nastąpiło odsłonięcie monumentu poświęconego nauczycielom tajnego nauczania. W uroczystości uczestniczyli m.in. Lucyna Mazurowska, nauczycielka tajnego nauczania i autorka elementarza wykorzystywanego w czasie okupacji oraz Eugeniusz Hryniwicki, uczeń tajnych kompletów. 1 września 1990 r. w budynku SP nr 27 rozpoczęło działalność VII Liceum Ogólnokształcące, które kontynuuje tradycję Szkoły, zachowując imię Nauczycieli Tajnego Nauczania.

Źródła: www.7lo.bialystok.pl

UL. WŁADYSŁAWA WYSOCKIEGO

Miejsce straceń w Lesie Pietrasze

ul. Władysława Wysockiego 75

Teren cmentarza, położony w Lesie Pietrasze, jest otoczony betonowym ogrodzeniem. Wśród 7 zbiorowych i 62 indywidualnych mogił, centralnie usytuowano betonowy obelisk, o wysokości 292 cm, malowany na czarno. Obelisk stoi na cokole, obłożonym płytami z białego marmuru. Na pomniku umieszczono 2 granitowe tablice z rytymi inskrypcjami, malowanymi na czarno, w języku hebrajskim i języku polskim:

KU CZCI/
BIAŁOSTOCZAN/
PIERWSZYCH OFIAR
HITLERYZMU/
5000 ŻYDÓW/
ZAMORDOWANYCH/
W DNIACH 3 - 12 VII 1941/
ORAZ/
100 POLAKÓW
I BIAŁORUSINÓW/
ZAMORDOWANYCH/
W OKRESIE PÓŹNIEJSZYM//

Tekst opracowany został przez Felicję Raszkin-Nowak – uciekniczkę z białostockiego getta, autorkę książki – wspomnień pt. „Moja Gwiazda”.

Tablica w języku polskim została zamontowana w 2001 r. Zastąpiła ona aluminiową tablicę wykonaną w 1999 r. przez Andrzeja Muszyńskiego, która została skradziona. Tablica z inskrypcją hebrajską została zamontowana w 2012 r.

Po wkroczeniu do miasta Oddziałów Wermachtu (27.06.1941 r.) rozpoczęła się eksterminacja miejscowej ludności. Grupa operacyjna niemieckiej policji bezpieczeństwa o kryptonimie „Batalion 316”, pod dowództwem mjr. Hermana Kreike-ra, mordowała przeciwników III Rzeszy na operacyjnym zapleczu frontu. Akcja likwidacyjna w Białymstoku była prowadzona przez Einsatzkommando 8 dowodzone

przez kpt. Gotharda Bürknera. Wielu żydowskich mieszkańców miasta zginęło w płomieniach Wielkiej Synagogi. Wielu białostoczan rozstrzelano także w lesie na Pietraszach. 3 lipca rozstrzelano tu dwustu Żydów i lokalnych działaczy komunistycznych, 12 lipca miano rozstrzelać grupę ok. pięciu tysięcy osób, następnego dnia – następnych trzystu Żydów. W Białymstoku i okolicach, w czerwcu i lipcu w efekcie działań „Batalionu 316” zamordowano ok. 10 tysięcy osób. Wśród zamordowanych byli Żydzi, Polacy i Białorusini. Przed wycofaniem się wojsk niemieckich w lipcu 1944 r. zwłoki zamordowanych zostały odkopane i spalone, przez specjalne Kommando nr 1005.

Źródła: J. Onacik, *Przewodnik po miejscach walk i męczeństwa woj. białostockiego: lata wojny 1939-1945*, Warszawa 1970; W. Monkiewicz, *Białystok i okolice. Przewodnik*, Warszawa 1979; *Historia Białegostoku*, red. A.Cz. Dobroński, Białystok 2012; Felicja Raszkin-Nowak, *Moja Gwiazda*, wyd. II, Białystok 2008; D. Boćkowski, E. Rogalewska, J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013; E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2013; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku

UL. LUDWIKA ZAMENHOFA

Tablica – Dom Zamenhofów

ul. Ludwika Zamenhofa 26,
elewacja budynku

Prostokątna marmurowa tablica o wymiarach 110x70 cm, wmurowana jest w elewację budynku od strony ul. Zamenhofa. Na tablicy, w dwóch kolumnach, tekst polski i esperanto. Z lewej strony tablicy, pod symbolem esperanto (pięcioramienna gwiazda z literą „E” pośrodku, wpisana w koło) ujętym z obu stron gałązkami laurowymi, ryta inskrypcja:

TU STAŁ DOM/
W KTÓRYM/
15 GRUDNIA 1859 ROKU/
URODZIŁ SIĘ/
TWÓRCA/
MIĘDZYNARODOWEGO/
JĘZYKA / ESPERANTO/
DR/
LUDWIK/
ZAMENHOF//

Z prawej strony, pod stylizowanym motywem laurowym, inskrypcja w esperanto:

CHIE STARIS LA DOMO/
IN KIU/
15 DE DECEMBRO/
1859 JARO/
NASKIGIS KREINTO/

DE INTERNACIA/
LINGVO/
ESPERANTO/
DR/
LUDOVIKO ZAMENHOF//

Pod tekstem dwie gałązki oliwne. Litery tekstu inskrypcji pierwotnie były malowane czarną farbą, obecnie są złoczone.

Ludwik Zamenhof urodził się w 1859 r. w Białymstoku przy ul. Zielonej. W okresie międzywojennym, dla uczczenia twórcy języka Esperanto ulicy tej nadano imię Ludwika Zamenhofa. W czasie II wojny światowej drewniany rodzinny dom Zamenhofa spłonął. Tablicę wmurowano w elewację Wieczorowej Szkoły Inżynierskiej (od 1964 r. Wyższej Szkoły Inżynierskiej), która stała w miejscu, gdzie przed wojną znajdował się dom rodzinny Ludwika Zamenhofa. Obecnie jest to blok mieszkalny. Jej uroczyste odsłonięcie odbyło się

28 września 1957 r. Tablica została wykonana w ramach obchodów 40. rocznicy śmierci L. Zamenhofs, ze składek miłośników esperanta z całego świata oraz dotacji Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku.

Autorem tablicy jest artysta plastyk Stanisław Wakuliński (1923-2013).

Nad tablicą, na wysokości trzech kolejnych kondygnacji budynku, białostocki artysta plastyk Andrzej Muszyński wykonał wielkoformatową polichromię. Mural został zrealizowany na zlecenie Urzędu Miejskiego w Białymstoku, w związku ze zbliżającym się 94. Światowym Kongresem Esperanto, który odbywał się w Białymstoku od 25 lipca do 1 sierpnia 2009 r. Uroczystego odsłonięcia polichromii 5 czerwca 2008 r. dokonał prezydent Miasta Białegostoku Tadeusz Truskolaski, wspólnie z Dyrektorem Generalnym Światowego Związku Esperantystów Osmo Bullerem oraz Sekretarzem Generalnym Światowego Związku Esperantystów Barbarą Pietrzak. Na muralu przedstawiono kolejno od góry: stojące na balkonie dzieci z kolorowymi balonami, na środkowym balkonie: postać Ludwika Zamenhofs opartego na balustradzie, a u dołu – malowidło wykonane na podstawie archiwalnej fotografii, przedstawiającej esperan-

tystów: Jakuba Szapiro i Abrahama Zbara, siedzących w oknie kamienicy przy ul. Lipowej 31 w Białymstoku.

Źródła: W. Wróbel, *Nie od razu pomnik zbudowano. W 40. rocznicę odsłonięcia pomnika Ludwika Zamenhofs w Białymstoku*, Białystok 2013; *Tablica upamiętniająca miejsce, w którym stał rodzinny dom Ludwika Zamenhofs, twórcy międzynarodowego języka Esperanto*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 56; espero.bialystok.pl.

UL. ŻŁOTA

Tablica poświęcona ks. Michałowi Sopoćce

ul. Żłota 9

Tablica umieszczona została na elewacji frontowej budynku, od strony ul. Żłotej, po lewej stronie. Mosiężna prostokątna tablica znajduje się na granitowej beżowej płycie. Na patynowanym tle, z lewej strony przedstawiono popiersie ks. Sopoćki, ukazane w ujęciu $\frac{3}{4}$. Po prawej stronie inskrypcja:

W TYM DOMU/
W LATACH 1947-1973/
MIESZKAŁ/
BŁOGOSŁAWIONY/
Ks. MICHAŁ SOPOĆKO/
APOSTOŁ MIŁOSIĘRDZIA
BOŻEGO.//

Tablica zaprojektowana i wykonana została przez artystę plastyka Marka Owieczko. Odsłonięto ją 29

września 2009 r., w ramach Białostockiego Szlaku Pielgrzymkowo-Turystycznego „Śladami bł. ks. Michała Sopoćki”, opracowanego przez Kurię Metropolitalną Białostocką i Miasto Białystok.

Tablica upamiętnia fakt mieszkania w tym budynku ks. Michała Sopoćki. W roku 1947, po przyjeździe do Białegostoku, ks. Sopoćko wynajął mieszkanie pod nr. 4, z powodu braku mieszkań w budynku seminaryjnym przy ul. Słonimskiej 8. Z domu przy ul. Żłotej 9 chodził na zajęcia do Seminarium oraz do kaplicy przy ul. Poleskiej, gdzie od 1955 roku był duszpasterzem. Mieszkanie to było miejscem jego pracy naukowej, modlitwy i wypoczynku. Na początku lat 70. XX wieku zamieszkał w domu Sióstr Misjonarek Świętej Rodziny przy ul. Poleskiej.

Źródła: H. Ciereszko, *Białostockimi śladami błogosławionego Księdza*

Michała Sopocki, Białystok 2013;
E. Kozłowska-Świątkowska, B. Puchalska-
-Dąbrowska, *Święci Białegostoku*,
Białystok 2012; materiały Urzędu
Miejskiego w Białymstoku;
www.sopocko.pl

UL. ZWYCIĘSTWA

Pomnik Żołnierzy 1. Pułku Piechoty Legionów

ul. Zwycięstwa,
nieopodal domu nr 22

Pomnik usytuowany jest pod brzozą. Ma formę ustawionego na postumencie obelisku zwieńczonego krzyżem łacińskim, z metalową pasyjką. Wykonany jest z czarnego granitu. Na postumencie wyryto inskrypcję:

CZEŚĆ/
WALECZNYM ŻOŁNIERZOM/
Z I-go P.P. LEGIONÓW/
POLEGLYM W WALCE/
Z BOLSZEVIKAMI/
W OBRONIE MIASTA
BIALEGOSTOKU/
22 VIII 1920 //

Pomnik ustawiony jest na dwustopniowym podeście z szarego granitu, w którego czterech narożach znajdują się prostopadłościennne słupki, połączone z trzech stron kutymi łańcuchami.

Formę tła dla pomnika stanowi wklęsły mur, z umieszczoną w górnej części wypukłą metalową inskrypcją, flankowaną dwoma odznakami 1. Pułku Piechoty Legionów:

CHWAŁA BOHATEROM//

Poniżej inskrypcji, z prawej strony na tle biało-czerwonej granitowej litery V umieszczono nazwiska 32 poległych. Na białym tle nazwiska:

kpt. Józef Marjański/
plut. Stanisław Piekarski/
kpr. Franciszek Wąsik/
st. leg. Andrzej Janik/
st. leg. Jan Nowak/
leg. Apolinary Chętnik/
August Ferster/
Józef Iwański/
Witold Kalinowski/
Jakub Kowalczyk/
Wojciech Krysiak/
Leon Przyżycki/
Paweł Słomiński/
Franciszek Szczepanik/
Jan Właźlak/
Wiktor Zalewski//

na czerwonym tle nazwiska:

ppor. Michał Soja/
kpr. Franciszek Okrojek/
kpr. Stanisław Włodarczyk/
st. leg. Józef Leszczyński/
kan. Jan Kiereciński/
leg. Jan Kożuszek/
Jerzy Brodialis/
Ludwig Janczewski/
Roman Długołęcki/
Julian Gniazdowski/
Ignacy Przystup/
Leon Rożenek/
Józef Soból/
Jan Talak/
Konstanty Tomaszewski/
Franciszek Żebrowski//

Do pomnika, od strony ulicy, prowadzi betonowy chodnik, po obu stronach obsadzony kulistymi tujami.

22 sierpnia 1920 r. na ulicach Białegostoku rozegrała się największa bitwa w dziejach miasta. Stoczona została pomiędzy I Brygadą Piechoty Legionów płk. Edmunda Knolla-Kownackiego a kilkudzielnym zgrupowaniem bolszewickim, przemieszanych oddziałów z 3. i 16. Armii wojsk Frontu Zachodniego pod dowództwem Michała Tuchaczewskiego, wycofujących się pośpiesznie po Bitwie Warszawskiej. Trzon bojowy brygady stanowiły siły 1. Pułku Piechoty Legionów, II batalion 5. Pułku

Piechoty Legionów i II dywizjon 1. Pułku Artylerii Polowej Legionów.

Rozkaz zdobycia miasta, obsadzonego przez 164. Brygadę Strzelców, otrzymał 1. Pułk Piechoty Legionów kpt. Zygmunta Wendy. Poranne natarcie rozpoczęło się o godz. 5 rano. Po blisko dwugodzinnej walce Białystok został opanowany przez oddziały legionowe. Jednak około godz. 9 zmasowane siły nieprzyjaciela podjęły próbę przebiccia się przez miasto na wschód od strony Klepacz i Starsielec. Mimo ogromnej przewagi liczebnej oddziałów przeciwnika, kilkakrotnie ponawiane falowe ataki 2. i 21. Dywizji Strzelców na pozycje broniących się, na przedpolu Bażantarni i Marczuka, kompanii I batalionu 1. p.p. Legionów zostały odparte. Do decydującego szturmu oddziały bolszewickie przeszły po godz. 15, po przybyciu 27. Dywizji Strzelców. Po przełamaniu polskiego oporu m.in. w okolicach Dworca Głównego i Zwierzyńcu dalsze działania przeniosły się do centrum miasta. Dochodziło do niezwykle dramatycznych walk ulicznych. Toczyły się one w rejonie dzisiejszego Rynku Kościuszki i na ul. Warszawskiej. Włączyły się do nich także grupy cywili. Przeprowadzone po godz. 18 brawurowe przeciwnatarcie polskiej 6. kompanii 1. p.p. Legionów, wzmocnionej ochotnikami,

zadecydowało ostatecznie o losach bitwy. Zakończyła się ona po godz. 20 wielkim sukcesem polskiej brygady. Owocem zwycięstwa okazała się bezcenna zdobycz w postaci samolotu, trzech pociągów z materiałem wojennym, 22 dział, 147 karabinów maszynowych; wzięto prawie 8200 jeńców. Tylko nielicznym oddziałom 16. Armii wroga udało się przebić w kierunku Grodna. Zwycięstwo okupione zostało jednak ofiarą ponad 200 zabitych i rannych żołnierzy I Brygady Piechoty Legionów. Największe straty osobowe poniósł 1. p.p. Legionów.

21 sierpnia 1929 r. w sali „Ogniska Kolejowego” odbyło się posiedzenie w trakcie którego powołano do życia Komitet Budowy Pomników poświęconych żołnierzom polskim walczącym z bolszewikami 22 sierpnia 1920 r. W skład prezydium weszli: Stanisław Dybko, jako przewodniczący, Stanisław Grzegorzczak – zastępca i Dominik Puciłowski – skarbnik, Adam Przewóska i Jan Dmitruk. Utworzono też Komisję Techniczną, która miała się opiekować grobami poległych, a w przyszłości pomnikami. Komitet zajął się zbiórką pieniędzy. Budowy dwóch granitowych pomników podjął się pomnikarz P. Pawłowski, który oszacował koszt ich wykonania na 3107 zł. Miały one stanąć w pobliżu dworca kolejowego i byłej Rzeźni przy Szosie Żółtkowskiej,

a więc w miejscach, gdzie toczyły się ciężkie boje w sierpniu 1920 r.

28 kwietnia 1928 r. w sali białostockiego magistratu zebrali się przedstawiciele Komitetu Budowy Pomników pod przewodnictwem płk. Kmicic Skrzyńskiego. Podczas dyskusji ustalono program mającej się odbyć 25 maja 1931 r. uroczystości poświęcenia pomników. Na kilka dni przed uroczystościami poinformowano mieszkańców o tym wydarzeniu i jego przebiegu.

25 maja 1931 r. na uroczystości odsłonięcia pomnika przybyli liczni białostoczanie różnych wyznań, przedstawiciele władz państwowych i samorządowych, liczne poczty sztandarowe. Mszę świętą odprawił ks. Adam Abramowicz w kościele farnym, a okolicznościowe kazanie wygłosił ks. Stanisław Hałko. Po wkroczeniu wojsk sowieckich do Białegostoku w październiku 1939 r. krzyże zostały zniszczone. Na ich miejsce, po 1941 r., okoliczna ludność wystawiła drewniany krzyż. Po wojnie w miejscu pomnika został postawiony krzyż z metalowych rurek i przymocowaną tabliczką z napisem że są tu pochowani żołnierze z 1920 r.

Dopiero w roku 1980 – staraniami ówczesnych przewodniczących Solidarności w „Uchwytach” i „Biazecie” Stanisława Marczuka

oraz Romana Wilka – przypomniano o nich. Przy ul. Zwycięstwa, na fundamentach starego krzyża, stanął nowy krzyż, wykonany z rur. 11 listopada 1981 r. uroczystie obchodzono kolejną, 63. rocznicę odzyskania niepodległości przez Polskę.

Podczas stanu wojennego, w styczniu 1982 r., nieznani sprawcy zbezczeszcili miejsce, obrywając metalowego Orła Białego w koronie, umieszczonego na ogrodzeniu, od ulicy Zwycięstwa.

24 stycznia 2005 r. Rada Miejska Białegostoku podjęła uchwałę i poparła odbudowę pomnika. W uchwale zaznaczono jednak, iż odbudowa pomnika nie będzie finansowana ze środków budżetu Miasta Białegostoku. Inwestorami byli Stanisław Marczuk – przewodniczący Zarządu Regionu NSZZ „Solidarność” w Białymstoku w latach 1981-1990 i Józef Mozolewski – przewodniczący NSZZ „Solidarność” regionu podlaskiego. Odbudowę pomnika sfinansowała NSZZ „Solidarność”, wspierali ją także Roman Wilk i Janusz Grzegorzczak. Najbliższe otoczenie pomnika zostało zagospodarowane przez Urząd Miejski w Białymstoku (ulożenie kamienia, zasadzenie zieleni i wykonanie oświetlenia).

W 2011 r., dzięki staraniom Stanisława Marczuka i Romana Wilka,

za pomnikiem wzniesiono mur (zaprojektowany przez arch. Andrzeja Chwaliboga) z inskrypcją „Chwała bohaterom” oraz 12 tablicami z nazwiskami 22 legionistów, poległych w bitwie białostockiej. W 2015 r. tabliczki zamieniono na granitową literę „V”, a listę nazwisk powiększono do 32.

Źródła: H. Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny*, Białystok 1933; *Grób pięciu nieznanym żołnierzom polskich z pierwszego Pułku Piechoty Legionów poległym w dniu 22 sierpnia w walkach o wyzwolenie Białegostoku*, karta ewidencyjna, opr. M. Oleksicka, 1986, w zbiorach Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 27; M. Gajewski, *Dwa pomniki 1 Pułku Piechoty Legionów*, [w:] *Pomniki niepodległości*, red. B. Kuklik, Białystok 2008.

Tablica poświęcona prof. Feliksowi Nagórskiemu

ul. Zwycięstwa 26 A,
budynek Wojewódzkiego
Inspektoratu Weterynarii

Tablica została wmurowana we wnęce przy wejściu do laboratorium. Prostokątna tablica wykonana jest z czarnego polerowanego granitu. W górnej części tablicy umieszczony jest mosiężny płasko-rzeźbiony portret profesora Feliksa Nagórskiego, ukazanego en face. Po obu stronach portretu znajdują się lata życia: 1907 i 1976. Poniżej ryta inskrypcja:

SYNOWI ZIEMI/
BIAŁOSTOCKIEJ/
UR. W JAWORÓWCE/
PROF. FELIKSOWI/
NAGÓRSKIEMU/
PIERWSZEMU/
KIEROWNIKOWI ZHW/
PTNW – WZWet.//

Tablica upamiętnia prof. Feliksa Nagórskiego (1907-1976), lekarza weterynarii, założyciela i pierwszego kierownika Zakładu Higieny Weterynaryjnej w Białymstoku, którego imię nosi obecnie zakład. Ufundowało ją Polskie Towarzystwo Nauk Weterynaryjnych i Wojewódzki Związek Weterynarii.

Źródła: K. Grodzki, *Prof. dr Feliks Nagórski*, *Życie Weterynaryjne*, 1976, nr 8; Kazimierz Grodzki, *Prof. dr Feliks Nagórski (1907-1976)*, *Medycyna Weterynaryjna*, 1976, nr 9; K. Grodzki *Wspomnienie o profesorze Feliksie Nagórskim (1907-1976)*, *Zeszyty Naukowe SGGW*, 1977 z. 14.

UL. ŻABIA

Cmentarz Gettowy

ul. Żabia / Plac Mordechaja
Tenenbauma

Cmentarz gettowy powstał w 1941 r., zajął powierzchnię jednego hektara. Był jedynym w okupowanej Europie cmentarzem żydowskim, założonym podczas II wojny światowej na terenie getta. Chowano na tym cmentarzu zmarłych w sposób naturalny, ofiary hitlerowskiego terroru oraz walczących w czasie likwidacji getta. W sierpniu 1945 r. odsłonięto na terenie cmentarza pomnik, poświęcony 60.000 Żydów z getta zamordowanych przez Niemców. W sierpniu 1947 r., na zbiorowej mogile, w której pogrzebano 125 osób, ustawiono około 6-metrowy obelisk, poświęcony bojownikom powstania w getcie. W 1948 r. wzniesiono okazałe mauzoleum (ohel –

namiot), upamiętniające bojowników i partyzantów żydowskich. W latach 1945-1949 poszerzono teren cmentarza, przeprowadzono ekshumacje zwłok, które ponownie pogrzebano w zbiorowych mogiłach, a cmentarz ogrodzono kamiennie-ceglanym murem z drewnianą bramą (do dzisiaj zachował się niewielki, zniszczony upływem czasu fragment muru w kształcie litery „L”). Na początku lat 50-tych XX w. na cmentarzu znajdowało się 3560 pojedynczych nagrobków oraz sześć zbiorowych mogił, o dwudziestometrowej długości. Ostatnie pochówki miały miejsce w 1964 roku, w tym też roku cmentarz został zamknięty decyzją Ministra Gospodarki Komunalnej. Podczas zagospodarowywania osiedla Północ II, w 1970 r. podjęto ostateczną decyzję w *sprawie zagospodarowania terenów zielonych przy ul. Proletariackiej i Żabiej (miejsce pamięci)*. Projekt zagospodarowania dla Miejskiej Pracowni Urbanistycznej w Białymstoku sporządziła arch. Wanda Pietrasz. Projekt przewidywał następujący sposób zagospodarowania, m.in. *Akcent oficjalno-plastyczny stanowi mogiła zbiorowa (...). Zagospodarowanie mogiły ma być wyeksponowane poprzez dobór i ukształtowanie roślinności. Cała kompozycja składa się z elementu pionowego tj. tablicy z napisem z płyty poziomej (...). Tablica jest wkomponowana w mur z głazów*

kamiennych o różnej wielkości i różnej barwie (...). Przed grobem został wytworzony plac wypłytowany, którego przeznaczenie jest dwojakie: w czasie uroczystości jako plac zebrania, a normalnie jako teren odpoczynku biernego.

W 1971 r. cmentarz zlikwidowano, pomimo protestów białostoczana Szymona Datnera – dyrektora Żydowskiego Instytutu Historycznego. Rozebrano trzy pomniki znajdujące się na jego terenie i wywieziono wszystkie macewy. Ekshumowano szczątki ok. 3500 osób i pochowano je we wspólnej mogile na obrzeżu skweru, pomiędzy ulicami Żabią i Proletariacką. Na koszt miasta postawiono pomnik z inskrypcją w języku polskim. W 1985 r. na wniosek społeczności żydowskiej wykonano dodatkowe, metalowe ogrodzenie mogiły zbiorowej.

Obecnie cmentarz to ogrodzony metalowym niskim płotem teren z urządzoną zielenią i betonowym pomnikiem – płytą na cokole, wkomponowaną we fragmenty kamiennego muru. Przed tablicą ustawiono prostokątną płytę poziomą o wymiarach 160x80 cm, z czarnego bazaltu – do składania kwiatów. Jest to założenie kompozycyjne z 1971 r. Na płycie umieszczono dwie granitowe tablice, z rytymi złożonymi inskrypcjami: w języku polskim (o wymiarach 190x95

cm) i jidisz (tablica o wymiarach 190x35 cm):

W TYM MIEJSCU
ZŁOŻONE SĄ PROCHY/
OKOŁO 3500 ŻYDÓW/
POMORDOWANYCH
PRZEZ HITLEROWCÓW/
W AKCJACH
EKSTERMISTYCZNYCH/
ORAZ POLEGŁYCH PODCZAS/
POWSTANIA W GETCIE
BIAŁOSTOCKIM/
W SIERPNIU 1943 R.//

Tablica w języku polskim została zamontowana w 2004 r. Zastąpiła ona inskrypcję z 1971 roku, umieszczoną bezpośrednio na betonowej płycie, wykonaną z metalowych oddzielnych liter. Płytę pomalowano na niebiesko. W 2012 r. pod tą tablicą zamontowano mniejszą, z inskrypcją w języku hebrajskim, a kolor płyty zmieniono na szary.

W lipcu 2008 r. radni Rady Miejskiej Białegostoku podjęli uchwałę o nadaniu placowi, na którym znajdują się pomniki poświęcone bohaterom getta, imienia Mordechaja Tenenbauma – przywódcy powstania.

Co roku, w dniu wybuchu powstania, w tym miejscu (obecnie na Placu Tenenbauma) odbywają się uroczystości upamiętniające, w których uczestniczą przedstawi-

ciele ambasady Izraela w Polsce, Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie, przedstawiciele władz i różnych środowisk.

Źródła: E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2013, D. Boćkowski, E. Rogalewska, J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013, A. Pyżewska, *Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Białymstoku (1950-1970)*, [w:] *Biuletyn Historii Pogranicza*, Białystok 2011, nr 11; materiały Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

Pomnik Powstańców Getta

ul. Żabia/Plac Mordechaja
Tenenbauma

Pomnik w formie obelisku posadowionego na cokole, obłożonym granitowymi płytami. Dojście do pomnika oraz najbliższe jego otoczenie wykonane jest z polnych kamieni. Znajduje się on na dawnym cmentarzu gettowym, w sąsiedztwie zbiorowej mogiły. Obelisk wykonany jest z betonu, malowanego na czarno, zwieńczony wykonaną z brązu Gwiazdą Dawida. Na czterech bokach obelisku wryto i pozłożono inskrypcje w języku hebrajskim, jidysz i polskim. Na jednym boku inskrypcja w języku polskim:

BRATNIA MOGIŁA/
POWSTAŃCÓW/
GETTA/
BIAŁOSTOCKIEGO/
POLEGLYCH/
W BOHATERSKIEJ WALCE/
Z NIEMIECKIMI
BARBARZYŃCAMI/
ZA WOLNOŚĆ I HONOR/
NARODU ŻYDOWSKIEGO/
16 – 25 – VIII – 1943//

Na dwóch bokach – ta sama inskrypcja jest w języku jidysz i hebrajskim.

Na czwartym boku znajduje się inskrypcja w języku hebrajskim, która w języku polskim brzmi:

Tu spoczywa 125 osób,
70 bojowników białostockiego
getta i 55 męczenników
zamordowanych przez nazistów
tyranów (siepaczy),
w tym 108 mężczyzn,
12 kobiet, 4 dzieci, 1 niemowlę//

Pomnik wzniesiono w 1947 r., w sąsiedztwie zbiorowej mogiły 125 osób. Został on odsłonięty 16 sierpnia 1947 r. W 1971 roku, podczas likwidacji cmentarza, pomnik rozebrano. Został on zakopany na terenie pobliskiego przedszkola. „Odnaleziono” go w 1993 r., wydobyto z ziemi i poddano renowacji przez artystów plastyków Stefana Rybiego i Andrzeja Muszyńskiego. Działania te przeprowadzono z inicjatywy Szymona Bartnowskiego. Prace

restauratorskie wykonano z funduszy Urzędu Miejskiego w Białymstoku i Fundacji Ronalda Laudera.

Obelisk ponownie odsłonięto w 50. rocznicę wybuchu powstania w białostockim getcie, w sierpniu 1993 r., w trakcie uroczystych obchodów zorganizowanych przez samorząd miejski, w których uczestniczyli: ambasador Izraela Szewach Weiss, prezydent miasta Lech Rutkowski, wojewoda białostocki Stanisław Prutis i arcybiskup Stanisław Szymecki metropolita białostocki. Wartę honorową pełnili żołnierze Wojska Polskiego.

Źródła: E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie Zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2013,
D. Boćkowski, E. Rogalewska,
J. Sadowska, *Kres świata białostockich Żydów*, Białystok 2013, materiały
Urzędu Miejskiego w Białymstoku

INNE

Popiersie architekta Stanisława Bukowskiego

ul. Jana Kilińskiego 1,
Uniwersytet Medyczny –
Pałac Branickich (dach, elewacja
ogrodowa)

Popiersie z piaskowca, stylizowane na antyczną postać, zamontowane jest na szczycie tympanonu elewacji ogrodowej pałacu. Ustawione na cokole, ujętym w sploty wolutowe z rzeźbami puttów. Na lewym boku cokołu ryta inskrypcja:

INŻ. BUKOWSKI//

W 1946 roku Naczelna Dyrekcja Muzeów i Ochrony Zabytków zleciła Stanisławowi Bukowskiemu opracowanie projektu rekonstrukcji i adaptacji zabytku na Pałac Kultury Ludowej i Muzeum Regionalne.

Sporządził je w latach 1947-1948. Jednocześnie powołano go na stanowisko głównego kierownika odbudowy. Głównym założeniem konserwatorskim projektu była odbudowa pałacu i przywrócenie zabytkowi szaty zewnętrznej wraz z wystrojem architektonicznym z połowy XVIII w.

23 lipca 1949 roku, Wojewódzka Rada Narodowa, z inicjatywy Komitetu Wojewódzkiego PZPR oraz Ministerstwa Zdrowia, podjęła uchwałę o utworzeniu pierwszej w dziejach Białegostoku wyższej uczelni – Akademii Lekarskiej, której główną siedzibą miał być odbudowany pałac. W związku ze

stanowczym sprzeciwem Stanisława Bukowskiego, wobec zmiany funkcji zabytku na potrzeby Akademii, na pewien czas odsunięto go od kierownictwa odbudowy. Projekt adaptacyjny na cele Akademii Medycznej, opracowany w roku 1950 przez arch. Andrzeja Nitscha, wprowadzał, wbrew zastrzeżeniom Bukowskiego, szereg zmian. W 1951 roku ponownie powołano go na stanowisko kierownika odbudowy pałacu. Rok później architekt powrócił także na stanowisko Kierownika Pracowni Konserwatorskiej. W 1957 roku, w uznaniu jego zasług, pracownicy z warszawskiego oddziału Pracowni Konserwacji Rzeźby, przedstawili architekta w popiersiu i rzeźbę zamontowali na tympanonie ogrodowym pałacu.

Stanisław Bukowski (21.01.1904 r., Rypino – 1.03.1979 r., Białystok) – białostocki architekt, urbanista, konserwator zabytków, autor projektu powojennej odbudowy Pałacu Branickich. W 1933 r. ukończył Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej. Pracował w Warszawie, Wilnie, a od 1945 r. w Białymstoku. Był współtwórcą Pracowni Konserwacji Zabytków Architektury, którą zorganizował z Władysławem Paszkowskim, pierwszym w Białymstoku powojennym konserwatorem zabytków. Był autorem wielu projektów i kierownikiem prac odbudowy, rekon-

strukcji i konserwacji zniszczonych zabytków w Białymstoku i regionie. Autor pierwszego po II wojnie planu przebudowy Białegostoku z lat 1945-1946 oraz wielu nowych realizacji z zakresu architektury sakralnej i obiektów użyteczności publicznej. Nauczyciel w Liceum (później Technikum) Budowlanym w Białymstoku. Był także współzałożycielem, członkiem i okresowo prezesem białostockiego Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych, członkiem oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków, wiceprezesem białostockiego oddziału Stowarzyszenie Architektów Polskich, członkiem Białostockiego Towarzystwa Naukowego i Polskiego Towarzystwa Archeologicznego. Został odznaczony Srebrnym Krzyżem Zasługi za całokształt działalności architektonicznej (1959), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1969) oraz odznaką honorową Zasłużony Białostoczczyźnie (1973). Jest pochowany na cmentarzu św. Rocha w Białymstoku.

Źródła: S. Wicher, *Życie architektury. Życie i twórczość architekta Stanisława Bukowskiego (1904-1979)*, Białystok 2009

